

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1880

ՕԳՈՍՏՈՍ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՒՇԱԿՆԵՐ
ԵՐԿՐԱՅԻՆ ՇԱՐՃԵՐՈՒ ՊԱՏՃԱՌԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
ԻՆԱՄԱՏԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
Պ. ՊՐԱՏԼՕ ԵՒ ԻՐ ՀԱԿԱՌԱԿՈՐԻՆԵՐԸ
ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՌԱՐԱՆ ՔՐԱՆՍԵՐԷՆ—ՀԱՅԵՐԷՆ
ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ
ՄԷՏԷՕՐԱ
ԱՐԵՒԵԼԷ
ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲԱՐՑ ՏԷՏԷԱՆ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

OF THE

CHICAGO DIVISION

OF THE

UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

OF THE

CHICAGO DIVISION

OF THE

UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

OF THE

CHICAGO DIVISION

OF THE

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Ժ. ՏԱՐԻ

1880

ՕԳՈՍՏՈՍ

ԲԱՆԱԲԱԿԱՆ ԳՈՒՅԱԿՆԵՐ*

Այս պատմական նկատումներն ընելով՝ անկլիտցի յօդուածագիրն միտք ունի միայն դաս մ'ընծայել և ոչ պատմութիւն դրել . և այս նուհետև կ'բացատրէ թէ ինչպէս Տուրանեան երկրակալներ , մոնղոլ , թաթար , թուրք ուր որ արշաւեցին միասին բերին բռնապետութեան ոգին : Այս գրութեան մէջ աւելի յարատնեց Օսմանցի թուրքն՝ երբ Արաբիան և Յունական աէրութիւնը դբաւելով՝ ժառանգեց նաև Հռոմի կտակած կայսերականութիւնը : Անմահ Արաբացւոյն , որու մէջ առևտրական ոգին աւելի կ'տիրէ , թուրքն անփոյթ էր երկրին վաճառականութեան համար . էապէս զինուո՞

* Տե՛ս յաւելա տառերը , էրէ՛ս 145 :

րական ժողովուրդ մը , գիւրաւ իւրացուց տիրապետական դրութեան յատուկ բոլոր հանգամանքն և կառավարական եղանակն : Աւերտին սկսան թափիլ յԵւրոպա Սիւրիոյ , Եզիպտոսի և Միջագետաց հարստութիւնն , որ Եէնիչէրներու կ'ըաշխուէր , ինչպէս հոգմայեցի կայսրներ առատ պարգևներ լէղէոններուն կ'տային : Թէև մարդկային աշխատութեան փնասաբեր՝ հողի հարկն և՛ արտադրութեանց տեսակին վրայ տուրքն նոյն խստութեամբ կ'շարունակուէին : Հին կայսրութեան զերհիւստոսները կամ կուսակալները նորէն եւրեան եկան տէրէպէյիներու գէւքով : Յոյնք և Հայք դեռ ևս կառավարութեան թեւերը կ'քաշէին ի Վ. Պօլիս , և առաջուանէ աւելի անխղճութեամբ կ'քաշէին , վասն զի այժմ օտար ցեղերու և կրօնից վրայ կ'գործէին : Աւելորդ է պնդել այս տեսակ կառավարութեան մը զեղծումներուն վրայ : Հեղինակը կ'խոստովանի անկեղծօրէն որ տէրութեան մէջ Թուրքն նուազ բարեկիր ու պարկեշտ չէր քան իր ընկերներն , այլ գրութիւնն էր յոռի , այնպէս որ եթէ Արևելքի մէջ այդ որ և է ազգի մը ձեռքն անցնէր , դարձեալ նոյն արդիւնքը պիտի արտադրէր , երկրին քայքայումը : Նոյն իսկ եւրոպացի պաշտօնակալներ բնաւ չպիտի յաջողէին : Թուրքական կառավարութիւնն քան իր նախորդներն աւելի տկար ու աղքատ ժողովրդոց վրայ ներգործելովն արադապէս իր ներքին թերութիւններն յայտնեց : Վայսերականութեան մեքենան ի հարկէ աւելի մեծածախ պիտի լինէր երկրի մը մէջ ուր այնքան տարբեր ցեղեր ու կրօնքներ կ'գտնուին , և Ասիա չպիտի կարենար կրել բեռը : Այսպէս խուլ պայքար մը կ'մղուի վարչային մարմնոյն և ժողովրդեան մէջ , որ հետզհետէ զանազան ներքին պատճառներով կը տկարանայ , անկարող գտնուելով տոկալ հարստահարիչներուն , և այս պայքարն ո՞ր պիտի յանգի , ո՞վ պիտի յաղթանակէ , այս է ահա բուն խնդիրը :

Հեղինակն իրաց այս վիճակին մասամբ պատասխանատու կ'գտնէ Անկլիան , որու փոխառութեանց կ'վերագրէ Թուրքիոյ ցամաքային և նաւային արդի զօրութիւնը , մինչև անգամ հիմալ որ բանակը քայքայուն և դանձր պարսպ է , կ'ըսէ , շատ աւելի հզօր է նա քան որ և է գիմարակառ տարրեր իր յատուկ տան մէջ : Հիւսնդ մարդն զրեթէ աննկուն ձեռամբ կ'իջեցնէ իր հարուածներն այն հպատակներուն վրայ որ ապստամբելու կ'միտին : Եթէ անոր լուրջ անքննելի անհաւատկարարութիւնը , եթէ լորտ Սալզպլըրիի պէս քաղաքադէտներ և

անկլիացի դրամատէրներ խորհրդով ու դրամով քանի մը տարի
ևս ձեռնտու գանուին զինուորական դրութեան մ'որպէս զի կարող
լինի Ասիոյ մէջ ռազմական արահետներ և երկաթուղիներ բանալ,
Միջագետաց, Քաղդէայի և Եփրատի հովտի բաղդին պիտի վիճա-
կին ասիական բոլոր միւս գաւառներն, որ ի սպառ անմշակ պիտի
մնան և ժողովուրդները պիտի անհետին: Եւ Պ. Պլընդ Թուրքիոյ
զինուորական զօրութիւնն Անկլիոյ համար անհրաժեշտ հարկ մը չհա-
մարելով՝ կ'յաւելու թէ Ափրոսի գաշնաղիրն իր ձեռքը զէնք մ'է
որով աւելի իրաւունք ունի քան միւս տէրութիւններն միջամտու-
թեան: Միթէ այս զէնքն միայն բարենորոգմունք պահանջելու ի
գործ պիտի դնէ, զորս Բ. Դուռն ո'չ կարող է և ոչ տրամադիր
տալու:

Ապա մեր քաղաքական դուշակը կ'սկսի երազներ տեսնել, և նոյն
ինք կ'խոստովանի որ «աւելի յուսադիր ապաղայի մ'երազներ են:»
Իր յօդուածին ողին այս դուշակութեանց մէջ է, սակայն՝ ինչպէս
արդէն ըսինք, առանց բոլորովին անոնց հաստալու, լոկ կարևոր
մասերն իբրև երազներ, որ հետաքրքրութիւն կ'շարժեն, մէջ կ'բե-
րենք, միշտ չմոռնալով Վօլգէի այն խօսքն թէ՝ հարիւրէն մէկ
երազ հազիւ կ'իրանայ:

Պ. Պլընդ իր երազներուն հիմ կ'դնէ հետեւեալ պարագաները:
Ա' պատկերէ ասիական ազգերն, թէ և շնչասպառ, այլ ոչ բոլորո-
վին մեռած և ազատութեան թեթև ճառագայթներու կարօտ՝ որ ա-
ռողջանան. կ'երևակայէ կառավարութիւն մը՝ զուրկ արտաքին բա-
րոյական ու նիւթական օժանդակութենէ՝ Նախախնամութեան ան-
հասանելի վիճով քաղաքական մահուան դուռը հասած, քանի որ
մարդ մը միայն ծերութեան հասակին բերմամբ չմեռնիր միայն, և
մարդկային հիմնարկութիւններն ևս իրենց գատապարտութեան նշա-
նակուած ժամն ունին: Ուստի կրնայ պատահիլ այդ տէրութեան
մէջ գաւազրութիւն մը, զինուորական ըմբոստութիւն մը, ժողովըր-
դային համաշարժ հետտութիւն մը, թերևս սահմանադրական վե-
րանորոգում, խորհրդարանական կառավարութիւն, քաղաքական
ինքնապահուծութիւն, և ո՞րիտէ ուրիշ ինչ անակնկալ դէպք որ ան-
տարակոյս մեծ սասանում յառաջ բերելով կիրքերն յուզուին և
արին թափի: Այն ժամանակ Ասիոյ համար կարևոր է որ իշխա-
նութիւն մը գտնուի պատրաստ փոթորիկն անդորրելու, քաօսը վերա-
կազմելու և ազգերն նոր պայմաններով նոր կենաց մէջ ներմուծելու:

Եւ յետոյ մեր քաղաքական գուշակն այս ենթադրական հետեւութիւնները կ'հանէ : — Ամենէ առաջ՝ շրջափակ գաւառներն ազատութիւն պիտի ստանան : Արաբիան ոտք պիտի ելնէ և Մէքքէ ու Մէտինէ նոր ամիրայութեան թեան մը զբոշը պիտի պարզեն , 'նէտաճէի գաշակցութեամբ որ այժմ կ'կազմաւորի ճէպէլ-Շամայի մէջ : Նոր իշխանութիւններ պիտի կանգնին Հաղրամանտի և Եէմէնի մէջ , Թերակղզւոյն յետին ղենորին մեկնելէն քսան տարի ետք՝ Թուրքական տիրապետութիւնը բոլորովին պիտի մոռցուի : Արաբական հասարակութիւններն անապատին աւազին կ'իմանին , իրենց երկրակալներուն հետքը չեն պահեր : Նոյն պայմաններով կազմուած հասարակութիւններ հասանալան է տեսնել Միջագետաց և Իրաք Արապիի մէջ : Պաղտատի փաշայութիւնն ինքնավարութեան այս առաւելութիւնն ունի որ ժողովուրդն համակրօն և համացեղ է : Այդ քաղաքներուն մէջ գտնուող մի քանի Հայք օտար և ոչ բնիկ ծաղում ունին և իբրև օտարազգի կ'նկատուին : Հրէայք՝ Թէև հին , այնքան շատոր չեն Պաղտատի մէջ , բայց ոչ ասոնք և ոչ Հայք մոհմէական մոլեոսնդութենէ երկնչելու պատճառ մը չունին , Պաղտատի Սիւնիքներն շատ թոյլ լինելով՝ կրօնականի մասին , Աերպէլայի ու Եփրատի արեւմտեան քաղաքներու մէջ՝ ուր Շիյիի տարբը կ'տիրապետէ , ոչ Հրէայ կ'գտնուի և ոչ Քրիստոնեայ : Արաբերէնն ամեն կտրդի մարդոց սովորական լեզուն է և կանոնապահութեան ու բարոյութեան վրայ արաբական գաղափարներ կ'տիրեն լամեն տեղ : Թուրքական օրէնքէն արաբական սովորութեան անցումն բնական ու հեշտ պիտի լինի , և պէտք չէ մոռնալ որ , դեռ շատ ատեն չկայ , Մէշիտ-Այի և Աերպէլա զլխաւոր քաղաքներն միայն Իպն Հատալս պէտէվիին իշխանութիւնը կ'ճանչէին . . . : Արաբական ազատ իշխանութեանց հաստատութիւնն մեծ գետերուն մօտ կարող է միայն վերստին շէնցընել ինչ որ երբեմն Բաբելոնի տէրութիւն կ'կոչուէր : —

Պ. Պլենդ շարունակելով իր երազները՝ Հայոց վրայ այսպէս կը խօսի . — Ոչ-արաբական Թուրքիոյ մէջ ազատ կառավարութեան խնդիրն աւելի կ'նճառու է : Որովհետեւ Հայաստանի ու Քուրտիստանի մէջ ցեղերու ու կրօններու , սովորութեանց ու նախապաշարմանց խառնուրդն մեծ է , հասարակային կենտոց հաստատութիւնն , որ Ստորին Տիգրիսի ու Եփրատի վրայ այնքան դիւրին է , դործնապէս անկարելի կ'դառնայ Վերինին մէջ , Հայաստան , եթէ եր-

բէք քաղաքական կենաց վերստին սահմանաւած է, պարտաւոր է իր նոր կեանքն սկսիլ աւելի զօրաւոր պայմանաւ մը քան Խրոպայի բարոյական աջակցութեամբ: Այն քրիստոնեայ հայք որ դեռ ևս Ռուսիոյ անկցորդ հողը կ'մշակեն այնքան բազմաթիւ չեն, և բաց ասկէ աղանդական խտրութիւններով բաժնուած են, Քուրդ պէյերն ամեն տեղ շատ աւելի զօրաւոր են քան այս անգէն և անպատեւազմասէր զիւղացիներն, և՛ եթէ ուղղակի եւրոպական տէրութեան մը զինուորական պաշտպանութեան ներքեւ չդտնուին, չպիտի կարենան ինքզինքնին պահպանել կամ ժամ մ'ատրել: Սակայն Ռուսիոյ և Փոքր Ասիոյ մէջ աղատ իշխանութեան մը մնայուն զոյութեան համար կարևոր է որ այդ իշխանութիւնը քրիստոնեայ լինի, և անոր կազմաւորութեան համար պէտք եղած տարերքը բոլորովին պակաս չեն: Իրաւի՝ Հայաստանի Հայք տկար են, սակայն դուրսն աւելի մեծ Հայաստան մը կայ, որ թէ բազմաթիւ է և թէ զօրաւոր: Փոքր Ասիոյ և Արևելքի մէջ ջրուած Հայք տէրութեան ամենէ յանդուդն ու յաջողակ վաճառականներն են: Շատ հարստութիւն ունին, և շատ տեղ մեծ ազդեցութիւն: Մանաւանդ ազդայնութեան ջերմ՝ զգացմունք կ'ոտանեն: Արևելքի ցեղերու մէջ չկայ ժողովուրդ մ'որ այնքան ընդունակ իմացական ընդունակութիւն կամ այնքան հաստատուն քաղաքական բնազդ ունենայ որքան Հայք: Մեր ժամանակներն շատ քաղաքացիաւ մարդիկ, հանճարեղ մարդիկ յառաջ բերաւ. Նուպար, Մէլիքօֆ, և այն սքանչելի փորձերուն հեղինակն՝ որոնք Արևելքի Քաղաքներէ մը ստորադրութեամբ մօտ ատեններս մեր անկլիական թերթերուն մէջ երեցան, յոյց կ'տան որ Հայաստան ինքնավարութեան անընդունակ չէ: Յունաստանի արդի թաղաւորութիւնն՝ երբ առաջին անգամ զոյութեան մտաւ, հազիւ աւելի լաւ վիճակի մէջ էր: Յոյն զիւղացին և ալպանիացի կարծն շատ աւելի յուսադրական չէին քան Հայն ու Քուրդը: Յունաստան զրոյն ուրիշ Յունաստանէ նեցուկ դտաւ, և այսպէս կարող է Հայաստան զօրավիզ դտնել արտաքին Հայաստան մը: Խրոպական դրաւում մը թերեւս մի քանի տարուան համար կարևոր լինի որպէս զի կազմաւորէ և մարդէ անմարտասէր Հայն իր ինքնապահպանութեան համար. բայց պէտք չէ որ այս պաշտօնը սուղ և ոչ անպայման ժամանակի համար լինի:

Արևմտեան Ասիոյ խաղաղութեան իբրեւ հոգատար՝ Անկլիա կը պարտաւորի նկատել թէ կ'արժէ քիչ մը զոհողութիւն ընել Ռու-

սիոյ և Միջերկրականի մէջ ազատ ֆրիստոնեայ իշխանութեան մը
դոյութեան համար : Ներկայ անիշխանութեան մէջ ձգուելով՝ Հա-
յաստան անշուշտ բոլորովին Չարին ներքե պիտի ընկնի , որ յա-
րատե և իրաւացի պատրուակ մը պիտի ունենայ միջամտելու իր
սահմանադիւտուն վրայ տառապող և յուսահատ ժողովրդեան մը
փրկութեան համար : Ուշ կամ կանուխ Հայաստան պիտի մտնէ նա ,
ինչպէս մտաւ Պուլղարիա , իբրեւ ազատարար , և աւելի հիմնաւոր
պատճառաւ : Ռուսական ազատարարութիւնն ընդհանրապէս կ'նշա-
նակէ երկրակալութիւն :

Պ. Պլընդ չուգեր նշանակել նոր կառավարութեան ճիշտ ձևն և
ոչ որոշել հայկեան ճանապարհը խնամելու համար սահմանուելիք
տէրութիւնն , այլ միայն կ'այտնէ թէ Ռուսիա՝ եթէ անկեղծ լի-
նի , ամենէ լաւ և բնական պաշտպանը կրնայ դառնալ . բայց իր
շահոյց բերմամբ այդ պաշտօնն արդարութեամբ կատարելու տրա-
մադիր չդտնուելուն , Անկլիա , կ'ըսէ , ամենէ աւելի Ասիական
Պաշտպանի Գաշնադրովն այդ խնամակալութիւնն ստանձնելու աւագ
իրաւունք մ'ունի , և նախամեծար է զայն անուանել աւագ պար-
տաւորութիւն մը :

Այսպէս Հայաստանն Ռուսաց կամ Անկլիացւոց ժամանակաւոր
խնամակալութեան յանձնելէն ետե՛ . Պ. Պլընդ Փոքր Ասիա կ'անց-
նի և յարմար կ'դատի այդ երկիրն Օսմանցւոց թողուլ՝ ի բաց ա-
ռեալ ծովեզրեայ յոյն դադթականութիւններն , զոր Յունաստանի
կ'դարձընէ : Ապա կ'նկարագրէ նոր հաստատուելիք կառավարու-
թեան ձևն , որու մայրաքաղաքը պիտի լինի Պրուսա , և կ'կարծէ
թէ հին աւատական դրութիւնն՝ Վեհ . Սուլթանին հարկատու տե-
ղական պէյերու ներքե երևան պիտի գայ : Հողային տուրքը կ'ընջէ
և երկրագործ ժողովուրդն ամեն տեսակ հարկէ կ'ազատէ : Ո՛չ կայ-
սերական բանակի և ոչ նաւատորմի կարեւորութիւնը կ'տեսնէ —
ըստ օրում նորակազմ իշխանութիւնն իր յատուկ տկարութեամբը
պիտի ապրի — և տեղական ռստիկանութիւն մը միայն բաւական կը
համարի զաւառներուն մէջ կարգ կանոն պահել տալու համար :
Թուրքերն , եթէ ոչ ճարտար , երկրագործ ժողովուրդ մ'են , կ'ը-
սէ , և իրենց հողերն շատ տարիներ սլիտի հերկեն և դեռ ևս վե-
րըստին դրաւեն փոքր Ասիոյ ամացի տեղուանքը : Յաղաղութիւնն
ու ժամանակը կրնայ իրագործնել այս բանս — ինչպէս ժամանակն ու
պատերազմ անոնց կործանումը բերին :

Հեղինակը Սիւրբոյ ապաղային վրայ ևս ակնարկ մը ձգելով՝ այդ երկիրն շատ կարեւոր կ'դնէ Եւրոպացւոց համար , վասն զի Եւրոպա իր ուխտաւորները կ'ուղարկէ Ս. Երկիրն , և անոր ծովեզերքն արդէն գաղթականներ հաստատած է :

Տէրութեան ամեն դաւառներէ աւելի Սիւրիա ցեղական ու կրօնական բաժանումներ կ'պարունակէ և շատ դժուարին է համասեռ իշխանութիւն մը հիմնել անոր մէջ : Հակառակ և քինասէր դաւանութիւններ ընդարձակ ասպարէզ մը կ'դնեն անոր մէջ , և ժողովրդոց անթիւ հատուածներուն մէջ ուրիշ միութեան կապ մը չտեսնուիր այլ միայն միօրինակ լեզու մը և միօրինակ հպատակութիւն կեդրոնական կառավարութեան : Եթէ մի անգամ այդ կեդրոնական իշխանութիւնը քակուի , այնպէս կ'երևի որ ամեն բան խառնակութեան մէջ պիտի ընկնի . . . : Միւս կողմէ Սիւրիացիք աւելի համակիր են եւրոպական դաղափարներու քան թէ միւս ասիական ժողովուրդները : Խաչակիրներու ֆրանսական թագաւորութիւնն իր երկու դարու գոյութեան ժամանակ շատ հետքեր ձգած է : Ամեն տեղ եկեղեցիներ ու վանքեր կ'տեսնուին , ուր բազմաթիւ բնիկ քրիստոնեայ ժողովուրդներ կ'յաճախեն : Այս վերջին տարիներս՝ Եւրոպացի գաղթականներ շատ կողմեր հաստատուեցան և կարծես թէ հողին ու կլիմային բնութիւնն եւրոպական հիմնարկութեանց յարմար է : Սուրիա դիւրամատչելի է Եւրոպայի , երկար ծովափով անձուկ հողի շերտ մը լինելով : Ֆիզիքական հանդամանօք շատ նմանութիւն ունի Ճէզայիրի հետ , որ ֆրանսական դաղթականութիւն մ'եղած է : Բլուրներու երկիր մ'է ծովէն քիչ մը բարձր , այնպէս որ ամառնային ջերմութիւնն այնքան տաժանելի չերևիր : Ինչ որ Ճէզայիրի համար ըրին ֆրանսացիք անշուշտ Սիւրբոյ համար ալ կարելի է ընել , եթէ Սիւրիա եւրոպական տէրութեան մը ձեռքը գտնուէր : Իրաւի՝ Ս. Երկրի գերեզմանին էութիւնն՝ ապաղային մէջ՝ ըստ երեւոյթին , յարակցութիւն մը պիտի հաստատէ Սիւրբոյ և քրիստոնեայ տէրութեանց մէջ :

Այս նկարագիրն ընելէն ետեւ՝ հեղինակը Սիւրիան եւրոպական պաշտպանութեան ներքեւ կ'դնէ և անոր տեսակ մ'ինքնօրինութիւն կ'տայ , օակայն այս պաշտպանութիւնը մինչև Յորդանան ու Օրոնտէսի գէտը կ'տարածէ և անկից անդին շփոթութիւն կ'դնէ : Արեւելեան Սիւրիան բնաւ քրիստոնեայ հասարակութիւն չպարունակեր , կ'ըսէ , և անոր աւանդութիւնները բոլորովին արաբական

են, հետևապէս կարելի է թողուլ զայն արաբական ինքնավարութեան սահմանին մէջ :

Պատմագէտ դուշակն Եգիպտոսի վրայ չուզեր խօսիլ և ահոր անկախութիւն չտար, վախճալով որ վտանգաւոր խնդրոյ մը վրայ չկոխէ, այս է Սուէիշի բաժանորդներուն ոտքին վրայ: Նոյնպէս չսնդեր որ Յոյներն Ա. Պօլիս վերահաստատուն, վասն զի անով աւելի մեծ և վտանգաւոր խնդիր մը կրնայ ծաղիլ. . . : Սակայն Ասիոյ մասին դժած խորհուրդն իրադրոճելու համար կ'փափաքի որ Եւրոպայի հաւանութիւնն և Անկլիոյ նոր պաշտպանութիւնը ձեռք ձգուին: Պէտք է նաև քան մը թողուլ այն տէրութեանց փառասիրութեան որ ժառանգութեան վրայ պահանջումն ունին: Առաջարկեալ նոր իշխանութեանց համար Պ. Պլենդ արտաքին յարձակումի դէմ պաշտպանութիւն կ'պահանջէ, բայց այդ պաշտպանութիւնն պորձնական ընելու համար պէտք է որ անձնական յատկութիւն մ'ունենայ, Ամենուն կողմէ պաշտպանութիւն մ'ամենուն համար, բնաւ պաշտպանութիւն չէ, կ'ըսէ, և ասիական անկախութեան համար միացեալ երաշխաւորութիւն մը կրնայ քակուիլ երբ ահոր գործադրութեան առիթը պատահի: Եւ այսպէս Հայաստանն Ռուսիոյ պաշտպանութեան ներքև կ'դնէ, Սիւրիան՝ Ֆրանսայի, և Փոքր Ասիան՝ Աւստրիոյ: Իսկ Անկլիա կրնայ իրեն վերապահել Եգիպտոսի և Արաբիոյ մասնաւոր պաշտպանութիւնը . . . :

Ի վերջէ՝ Պ. Պլենդ մի քանի ընդհանուր խորհրդածութեամբ իր յօդուածը կ'աւարտէ: Ա. Պօլիսն իբրև շատ խոշոր տուն մ'որ և է նորակազմ իշխանութեան մ'անյարմար կ'դտնէ, կ'զուշակէ որ աղատ քաղքի մ'ապագան պիտի ունենայ և ներդոյն ամեն տէրութեան նաւերուն բաց պիտի մնայ որպէս զի նախանձու աւարկայ մը չլուռնայ: Փոքր Ասիոյ յունական քաղաքներուն աղատութիւն կը շնորհէ, եթէ կ'փափաքին, թէ ոչ՝ Յունաստանի կ'միացնէ: Այլ պնդէ վերստին որ այս բոլոր մանր իշխանութիւններն իրենց տկարութեամբը պիտի ապրին չէ թէ հօրութեամբ: Ասոնց համար պիտոանին ոյժը չէ այլ հանգիստն — ամեն տեսակ հարկէ ու զինուորադրութենէ ազատ: Անշուշտ շատ տարիներ աղքատ պիտի մնան և զոյութեան պարզ պայմաններով պիտի դոհ լինին, առանց քաղաքային ու քաղաքական բանակներու: Երկար հիւանդութեամբ ապիկար դարձած անձերու պէս իրենց ամենէ լաւ դարմանն ընութեան մէջ պիտի դտնեն: Արեւորն է այս յուսահատ միջոցին բե-

րող ազդեցութիւններէ ազատել այդ մարմիններն , հսկել անոնց վրայ և մնայածը ժամանակին թողուլ — ժամանակին և ազատութեան մաքուր օդին :

Այս տեղ քաղաքական դուշակն կանկ մը կ'առնու , իր գուշակութիւնները կ'կշռէ և զգալով թերևս որ իր երազն իրականացման պայմաններէ զուրկ է , կ'ըսէ . — Գիտեմ որ շատ մտաց համար իմ ծրագրած խորհուրդս անբնական սխալ էր , վասն զի անկարելի կ' թուի երեակայել ազատ Ասիա մ'որ ինքն իր կերպով իր փրկութեան կարենայ հասնիլ : Հիմակ նորաձևութիւն մ'է ազատութիւնը հեղինել և անոր սպասարկուներն իբրև տաք քան խորհող զլուխներ նկատել : Սակայն եղած է ժամանակ մ'երբ մանր , ինքնավար և ինքնաբաւ տէրութիւններու երջանկութիւնն , իմաստասէր մատենագիրներու համար ամենապարզ ու գունհիլ ճշմարտութիւն մ'էր : Եթէ ներկայ սերունդն կ'համակրի միայն մարդկային ընդարձակ կուտակումներու — միայեալ Գերմանիաներ ու Իտալիաներ կ'ուզէ — մեր նախնիք համեստ անկախութեան մը համար աւելի նախանձախնդիր էին : Այն ժամանակ քաղաքակիրթ հասարակութեան մ'իտէականն քաղաքական մատենագիրներու համար Զուլիցերին էր , չէ թէ բանականութեամբ բարբարիկ ու ժոմէ սպրդող , այլ իր ազատութեան բարոյական մեծութեամբ , իր առեւտրական կենաց դործնական իմաստութեամբ և ամեն փառասիրական խորհուրդներ արհամարհելով : Ա'խոստովանիմ որ այս հին քաղաքական դատաւորութիւնը նախադաս կ'համարիմ : Չեմ պատկառիր յայտարարելու որ , յանուն ազատութեան գործուած ոճիւրներուն չնայելով , միշտ ազատութիւնը կ'նկատեմ մարդկային գերազնիւ ձիրքն և ժողովրդեան մ'երջանկութեան ու բարօրութեան ամենէ ճշմարիտ աղբիւրը : Հետեապէս կ'պնդեմ վերստին որ մեր ազատական կառավարութիւնն , Անկլիոյ ազատական կուսակցութիւնն , պարտաւոր են իրենց հաւատոյ աւանդութեանց և ճշմարիտ բնազդներուն հետեիլ : Իրենց ամենէ մեծ պարծանքն էր երկար դարեր ազատութեան ախոյեան կանգնիլն աշխարհի վրայ . հիմակ թող Ասիոյ մէջ ազատութեան քաջալեր լինին , թող հին , փառուն հիմնարկութիւններն իրենց բաղդին թողուն . . . և քաղաքական նոր կեանք մը պատրաստեն այն ժողովրդոց համար որ միայն ազատ օդ ու մթնոլորտ կ'փնտռեն որ ծաղկին . . . : Պէտք չէ որ իբրև բեռ նկատեն Արևմտեան Ասիոյ խնամակալութեան պաշտօնն , այլ իբրև ա-

անդ : Կ'կրկնեմ որ Կիպրոսի դաշնադիրն իրենց ձեռքը զէնք մ'է թերեւ չար խորհրդով դարբնուած սակայն հիմակ բարեաց գործիք մ'է : Եթէ զայն ստորագրողներն իբրեւ անձնական երաշխաւորութիւն և քաղաքացիւն ապահովութիւն մեկնեցին , Ասիոյ ժողովուրդն զայն ուրիշ կերպով մեկնեց : Անոր մէջ կարգաց Անկիոյ մէկ յայտարարութիւնն իր յատուկ շահույց մէջ , և նուաստութեան բաժակին յետին դառն կաթիլը պիտի լինի իրենց համար , եթէ Անկլիա ճարահատ քաջութի՝ իր ձեռքերը լուալով հանդիսապէս , և ինքզինքն անպարտ հրատարակելով անմեղ արեան և զանոնք Զարին նոր լծին ներքեւ յանձնէ , վասն զի այս պիտի լինի անտարակոյս անպաշտպան Ասիոյ ճակատագիրն , եթէ ոչ ոք մտնէ անոր բռնակալութեան և ժողովրդոց ազատաշունչ բաղձանաց մէջ : Եթէ Կիպրոսի դաշնադիրն ազատ կառավարութեանց ի նպաստ իբրեւ պաշտպանութեան գործի մը նկատուի արտաքին բռնաւորութեանց դէմ՝ անխմաստ պայմանագիր մը լինելէ կ'դադրի : Անկլիոյ համար անոր գործադրութիւնն մեծ և ազնիւ պարտաւորութիւն մը պիտի դառնայ և Արեւմեան Ասիոյ դժբաղդ ժողովրդոց համար անխառն բարիք մը : —

ԵՐԿՐԱՅԻՆ ԵԱՐԺԵՐՈՒ ՊԱՏՃԱՌԸ*

ՈՉ-ՀՐԱՆԵՌՆԱՅԻՆ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺՆԵՐ

Ա՛լ չենք կրնար տաժակայս ունենալ ինչպէս հրալեռնային երկրաշարժներու , նոյնպէս և ոչ—հրալեռնային երկրաշարժներու էութեան նկատմամբ . ոսկայն վերջին տեսակին վերաբերողներն այնքան զանազան պատճառներէ յառաջ կը դան որ այս ոչ—հրալեռնային երկրաշարժներուն ամեն մէկն արժանի է քննուելու և մաս-

* Տե՛ս յո-ւի՛ն ամսաթիւը , էրեւ 191 .

նաւոր քացատրութեան մը պէտք ունի, թէև վերջապէս պատճառն մի և նոյնն ըլլայ միշտ :

Ամէն ուշահրաւեանային երկրաշարժի պարճաւը հողաքնդիւ հասարարան շահութեան ինչ ինչ մասերուն մեծնական շարժումներուն մէջ կը բռնանային մէկը, ինչպէս են կքումները, խաւերուն անկարգութիւնն կամ սահումը, ժայռերուն ինչ ինչ մասանց հաւասարակշռութեան մէջ փոփոխութիւն տեղի ունենալն և այլն . . . : Ինչ որ այսպէս փոփոխութիւններու քննարկ կը պայ, կրնայ նոյնպէս երկրային շարժերու քննարկ պաւ : Երբ ուրիշ խաւ մը ծածկուած խորունկ խաւ մը յանկարծ կը կքի, այս յանկարծական շարժումն վրայի խաւերուն մէջէն կը փոխադրուի և երկրիս մակերևոյթին վրայ բախում մը կ'արտադրէ : Այսպիսի կքումներ ստէպ կը պատահին երկրային խաւերուն մէջ և շատ տեսակ պատճառներէ յառաջ կը գան :

Կրնանք այսպիսի գործողութեան մ'արդիւնքին նմանը կազմել քար մ'ի կախ ձգելով՝ որ ժայռերու խաւ մը պիտի ներկայացնէ՝ այնպէս որ քարին կողմերուն մին գետնին վրայ կ'ընկնի և միւս կողմն ալ փոքր ինչ թիւրապէս և քիչ մը բարձրէն կախուի դերձանով մը : Եթէ ուժգնապէս կտրես դերձանը, արապ կքում մը տեղի պիտի ունենայ՝ ինչպէս կը պատահի երկրիս ներսը . քարը պիտի կքի մինչև որ գետինը զարնէ : Եթէ յառաջուց քարին վրայ ամեն տեսակ առարկաներ դրուած ըլլան՝ մէկ քանին հաստատ կերպով կապուած, մէկ քանին ալ տարզապէս վրան դրուած, քարին գետինը գայելու պահուն իր վրայի այն առարկաները պիտի կրեն այն ամեն արդիւնքը որք երկրաշարժներէ ետք գետնին մակերևոյթին վրայ կը նշմարուին : Այս կերպով այս երկրաշարժներուն ամենէն պլակերայ երևոյթները կրնանք կամովին արտադրել :

Կարելի չէ հոս մի առ մի համբել այն բազմաթիւ պատճառները, որք երկրիս ներսը կրնան կքումներ յառաջ բերել և երկրային շարժերու ծնունդ տալ . ստիպուած ենք անոնց մի քանին միայն նշանակելու, այսինքն այնպիսիները որք ստէպ կը պատահին և որք տիեզերաց մէջ տարածուած են :

Երկրիս ներսն ամեն ուրեք ջուրը կը շրջաբերի, և այս պատճառաւ ներքին մասեր ստէպ շարժումներ կ'ունենան կամ երկրային խաւեր կը սահին : Զուրն իր ընդերկրային ընթացքով ամեն ժայռերու սկզբունք կը լուծէ՝ ժայռերուն հետ խառնուելով անոնց լուծելութեան աստիճանին համեմատ : Զուրը լուծուած նիւթերը կը

փոխադրէ , և երբ երկրիս մակերևոյթը կ'երևէ իբր աղբիւրակն՝ իր մէջ կրնանք գտնել ամեն ժայռերու լուծելի տարրերը , կ'անհարկենք այն ժայռերուն որոց մէջէն անցած է ջուրը : Այս եղելութիւնը դիւրապէս և քիչ մը ժամանակէ ետք կրնայ նշմարուիլ՝ երբ ժայռերն խիստ լուծելի ըլլան , ինչպէս են ծովային աղը , բուռը կամ կիրք : Աղբիւրակներն անընդհատ այս նիւթերը (կրնանք դիւրութեամբ հաշուել ասոնց համեմատութիւնները) երկրիս մակերևոյթը կ'ըբերեն , ուր անոնց մէկ մասը կը մնայ , մէկ մասն ալ ծովը կը փոխադրուի առուակներէն և գետերէն :

Կամայ կամայ կը պարպուին այն ամեն տեղերն զոր նախապէս այս ժայռերը բռնած էին երկրիս ներսը . կրոճայուի , բուռի և ծովային աղի խաւերն ևս քան զես կը նրբանան : Ասոնց վերը զըտնուած խաւերն այս կերպով կ'ըկորուսեն իրենց յենարանը և կը կքին իրենց ծանրութեան պատճառաւ : Եթէ խաւերուն այս կքումն աստիճանաբար և շարունակաբար տեղի չունենայ՝ իրենց տակի խաւերուն լուծման պէս , և եթէ վերին խաւերը տակաւին պաշտպանութիւն նեցուկներէ կամ տեղ տեղ բռնուած կ'ենան , այս խաւերը՝ ի կտի կը մնան մինչև այն ատեն ուր նեցուկները շատ տկարանալով ալ չեն դիմանար անոնց ծանրութեան . այն ատեն կքումն տեղի կ'ունենայ յանկարծապէս կամ օստումներով , և յառաջ կը բերէ երկրաշարժ մ'որ պիտի կրնայ մի և նոյն տեղը կրկնուիլ երբ ջուրը մի և նոյն արգիւնքը արտադրած պիտի ըլլայ :

Միակ կքում մը կրնայ շատ ցնցումներ պատճառել , վասն զի կքումը միայն մէկ անգամին տեղի չունենար , և վասն զի մերձակայ ժայռերէն կամ ուրիշ արդիւններէ կողմնակի բռնուած խաւերը միայն թօթափումներով կը սահին մինչև որ ուրիշ հաստատ խաւիս մը գտնեն :

Վերին Մ'ն գետին աղակեր աղբիւրներն այս կերպով բազմիցս երկրաշարժներ պատճառեցին Պալի շրջակաները : Մետաստներորդ դարէն ՚ի վեր այս երկրին մէջ 127 երկրաշարժ համրուած է : Վալէի աշակիր աղբիւրակներն և Նուէշի ջերմուկները օտպ երկրաշարժ կը պատճառեն այս դեհերէն անցնող Ռէն դետին ձորին մէջ : Այս դեհերուն ամենէն մեծ երկրաշարժն Վիսրի շրջակաները պատահեցաւ 1855ին և 1856ին : Հաւանական է թէ մի և նոյն պատճառներէ այնքան ստպ երկրաշարժ կը պատահի ալպեան լեռներու կրածայուրէ կաղմուած կողմերուն և լեռնակներու շղթա-

ներուն վրայ . այս իրողութիւնը մօտ ժամանակներս Լայպպի , Նասէնֆէօսի , Բէօնտլի և Պէլուռնոյի մէջ նշմարուեցաւ : Կարելի չէ այս երկրաշարժներուն ծնունդ տուող աղբիւրներուն էութիւնը ցոյց տալ միշտ , վասն զի ասոնք երբեմն շատ կը հեռանան այն կէտէն ուսկէ լուծելի նիւթերը քաղած են՝ աղբիւրակի ձեռք դուրս երևալէ յառաջ :

Երկրիս ներքը մտնող ջուրն ալ ստէպ շարժերու պատճառ կ'ըլլայ առանց լուծելու իսկ լուծելի տարրերը : Կը հանդիպի խաւերու , մանաւանդ կաւային խաւերու որք ջուրը կը ծծեն , կը կուլուղնան և տղմուտ կը դառնան : Վերին խաւերը կը ճնշեն այս կախուղցած և շարժուն դարձած գանգուածները : Երբ խաւերը ծռուած ըլլան , վերինները վարիններուն վրայ կը տահին և կ'իջնեն . երբ հորիզոնական են խաւերը , վերինները վարինները կը ճզմեն և կ'ստիպեն իրենց աջն ելնող դատարկ տեղերը մոռնելու , այնպէս որ վերինները վերջապէս կը կքին :

1867 յունվարի 21ին Շալէի մէջ Գիթէրն ըստած գիւղին դեսնին մի ընդարձակ մասը շարժուն դարձաւ և զտուլվայրի վրայ տահեցաւ : Այս տեղափոխութենէ յառաջ եկաւ մեծ ձևըք մ'որ Բլանդա գիւղը երկու զատուած մասի բաժնեց : Շատ տուներ փլան , և ծառերն , ինչպէս նաև ուրիշ առարկաներ , անդունդին մէջ հետաջինջ եղան : 1865 մայիսի 27ին Սիմպիրսքի կառավարութեան վերաբերող Բօրէյքօժէ անուն քաղքին մօտ գտնուած լեռ մ'երկրաշարժէ մը պատուեցաւ . այս լեռին վերին մասն ստատոստեմով մինչև ձորին յատակը սահեցաւ , և իր վրայ շինուած բազմաթիւ տուններ բոլորովին կործանեցան :

Կը հասկնանք թէ այս տեսակ պարագաներու մէջ ինչպէս կըրնայ իրադրութիւն այն համադրուածութիւնը զոր ամանք կը սնդեն թէ նշմարած են մեծ անձրևներու և երկրաշարժներու մէջ , վասն զի անձրևը մեծ քանակութեամբ երկրային խաւերը թափանցելով ասոնց մի քանին կը գնէ այնպիսի վիճակի մը մէջ որ նպաստաւոր է տեղափոխութիւններու : 1867 յունվարի 21ի պատահարն երկարատե անձրևներէ ետք , և 1865 մայիսի 27ի զէպքն ալ մեծ փոթորիկէ մ'ետք պատահեցաւ : Բէրուի ստորին դաւառներու ընտկիչները հաւանական է թէ չեն սխալիր երբ արեւդարձային անձրևները՝ երկրային շարժերու նպատաւոր նկատելով կը վախճան : Եթէ՝ ինչպէս կ'ենթադրուի՝ վիճակադրութիւնն եղանակներու , նա

մանաւանդ գարնան և աշնան երկրաշարժներու հետ մասնաւոր յարաբերութիւնը ցոյց տար, կրնայինք դիւրաւ մեկնել այս յարաբերութիւնը՝ գարնան և աշնան եղանակներու սաստիկ անձրեւոտութիւնը յառաջ բերելով:

Երկար տեղող անձրեւներն և խոնաւութիւնը կրնան այս կերպով օգնել երկրաշարժներու, բայց այն երկիրներու մէջ միայն որք այս մասին հարկաւոր եղած պայմաններն ունին: Ասանկ պարագաներու մէջ ջուրը միշտ մթնոլորտէն յառաջ եկած չըլլար, այլ ստէպ նոյն իսկ երկրին մէջ ամփոփուած կը գտնուի: Գաղղիական Յուլայի լեռանց մէկին, այսինքն Սէրնանի մի մեծ աղբւրակն շատ տարիներէ՝ ի վեր աներեւոյթ եղած էր. այդ լեռը յանկարծ փչեցաւ, վասն զի աղբւրակն անոր խարխիւր ատթաճանաբար փորած և պարպած էր: Ծովեղմներու վրայ յաճախ կը պատահի հետեւեալ իրողութիւնը. դիւրութեամբ կախուելու յատկութիւն ունեցող խաւեր ջուրին մակերեսոյթին ներքեւ կը վերջանան: Լճին կամ ծովին ջուրը այն խաւերը կը թափանցէ և կը կակղէ, այնպէս որ վերի խաւերն իրենց ծանրութեամբն այն կակղցած խաւերը տղմի ձեով դուրս կը տան և ապա կը կքին: Երբ այս խաւերէն մէկին կակղումն (ramollissement) ատթաճանաբար տեղի կ'ունենայ, իր հետեւանքը կը կրկնուի, և մերձակայ մայրերը շատ անգամ երկրային շարժերով կը զզրդին: Շատ հաւանական է թէ Պալաո լեռին ներքեւ գտնուած այսպիսի խաւէ մ'առաջ եկան այն երկրաշարժներն որք 1866ի մայիսէն մինչև 1870 Վարաի լեճը զըզկեցին: Յնցումներն այս լեռէն կ'սկսէին, և լճին հարաւային եզրը կամայ կամայ այնքան կքեցաւ որ լճին քով Տիզէնցանցի մէջ գտնուած Բօրթա Վէքքիայի պանդոկին մինչև կէսը ջուրին մէջն ընկղմեցաւ:

Եթէ կակղած խաւերը լճի կամ ծովի մի մերձակաները չգտնուին և հետեւաբար չկարենան այն լեճը կամ ծովը հոսիլ, ժայռերու ճեղքերէն գուրս կը մզին: 1868ին Բէրույի և 1883ին Գալիֆօրնիայի մէջ տեղի ունեցող երկրաշարժներուն ժամանակ ահա այսպէս և այս պատճառաւ երկրին ճեղքերէն տղմային զանգուածները դուրս ելան: Երբ ճնշումը շատ սաստիկ է, մինչև այն ատեն երկրին մէջ ամփոփուած ջուրերն և տղմը հզօր սխնի մը ձևն առած կրնան տաստլապէս վանիլ. այս իրողութիւնը շատ երկրաշարժներու նկատմամբ արդէն գիտել տուին: Մինչդեռ երկրի մակերեսոյթը դրսնուած ժայռերն այնքան դիւրութեամբ կ'այլալլին, մարդիկ ընդ-

Հանրապէս կ'միտին անայլայլելի համարելու այն ժայռերը երբ մթնոլորտային ազդեցութիւններէ ազատ մնան : Բայց զոյդութիւններու մէջ չկայ բան մ'որ անայլայլելի և անհունապէս տեղական ըլլայ :

Քիմիական ընդդիմադործութիւններն երկրիս ամենէն մեծ անդունդներուն մէջ կ'արտադրին . ոչինչ անմատչելի է անոնց , ոչինչ կրնայ երկար ժամանակ դիմադրել անոնց , բայց այս ընդդիմադործութիւններու ազդեցութիւնը շատ անգամ անյայտ և խիստ խառն է : Այս քիմիական ընդդիմադործութիւններու ազդեցութեամբն երկրիս ներսը . յանկարծական կ'ընթերցու կամ տեղափոխութիւններու շատ առիթներ կը պատահին : Իբր օրինակ պիտի յիշենք ասոնց մի քանին միայն , որք դիւրաւ կրնան հասկցուիլ :

Բովածուխի (houille) խաւերը կազմուած են բոյսերէ որք երկրաբանական առաջին շրջաններու միջոցին երկրիս ներքեւ դրուած են և որք փտումէ և ջնջումէ ազատ մնացին , վասն զի հոգափոխներով և տիղմով ծածկուած և այս պատճառաւ մթնոլորտի ազդեցութիւններէ ազատ մնացած են : Արդ այս բոյսերը յամրաբար և անկատար ձևափոխութեամբ մը բովածուխը կազմած են : Բայց այս ձևափոխութիւնն երբեք բովածուխին մէջ կանկ առած չէ բուրովին , և տակաւին հիմա կը շարունակուի : Ինչպէս ամեն գործարանաւոր նիւթերը , նոյնպէս և բուսական նիւթը կամաց կամաց այս ձևափոխութեան ազդումովն կազային նիւթերու կ'ալափոխին , որք մասամբ իւրք բոված խային երկիրներու ճեղքերուն և ծակերուն մէջ կը հաքուին , և մասամբ իւրք ալ ժայռերուն մէջ տեղէն յամրաբար դէպ 'ի մթնոլորտը կ'երնեն :

Բուսային նիւթն ևս քան զէս լուծուելովն՝ ևս քան զէս այնքան կը նուաղի , կը կծկի որ ալ վերին խաւերը վերջապէս կը կքին : Երբ այս կքումը յանկարծ կամ՝ ոստումներով տեղի կ'ունենայ , երկրաշարժ մը յառաջ կը բերէ :

Բովածուխին այս ձևափոխութիւններուն հետեանքը կարդէ դուրս նշանաւոր կ'ըլլայ այն երկիրներու մէջ ուր ածխահանքը զարդացած է և ուր բովածխային նուրբ կամ՝ մեծ խաւերը մեծ քանակութեամբ իրարու վրայ զետեղուած են : Արդ այսպէս կազմուած երկիրներու մէջ 'ի հարկէ բաղմնաթիւ երկրաշարժներ կը պատահին . սակայն այս երկրաշարժները քիչ անգամ սաստկապէս կը պատահին , վասն զի սովորաբար կ'ընտրէ յամրաբար և կանոնապէս տեղի կ'ունենայ :

1869ի մայիս ամսուան մէջ ցնցումներ եղան Շարլոտայի մէջ, որ Պելճիգայի մի բովածխային նահանգն է. շատ վայրեր ճղքուելով բացուեցան, և բազմաթիւ կքումներու տեղի ունենալը կարելի եղաւ ստույգել: Այս ամեն երևոյթները միայն բովածխային նահանգին մէջ պատահեցան: Համանման կքում մը 1869 օդոստոս 13ին տեղի ունեցաւ Էքս-Լա-Շաքէլի մօտ Բոհլէյտի մի բովածխային նահանգին մէջ որ Պելճիգայի և Գերմանիայի սահմանին վրայ կը գտնուի. շատ տուներ ճեղքոտեցան, և զիւղին եկեղեցին վտանգուեցաւ: Երևոյթը մի և նոյն տեղը բազմիցս կրկնուեցաւ, և ետքը դաւառին միւս կողմին ալ, օրինակի աղաղաւ, Հէրզօկէն-րաթի մէջ տեղի ունեցաւ 1873 սեպտեմբերի 18ին, ապա հոկտեմբերի 2ին, 15ին, 19ին, 20ին, 22ին, 25ին և 31ին:

Արդէն ըսինք թէ ժամանակաւ Էքսի շրջականերն երկրաշարժներ տեղի ունեցած են. ասոնք ցոյց կը տան թէ այս բովածխային երկիրն այս տեսակ արկածներու ենթակայ է: Վերջին տարիներն Իւհհրի բովածխային երկիրներու մէջ ևս այսպիսի շարժումներու տրտազրուիլը նշմարուած է: Երկրային շարժումները հազիւ զգալի էին Լոէնի մէջ, սակայն 1867ի ապրիլէն ՚ի վեր տեղը կքումներէն տուները ճեղքոտեցան, և փողոցներու, նա մանաւանդ Պահհհհհհհհհհհ փողոցին մէջ տեսնուեցան բազմաթիւ նեղ ճեղքեր և բաւական լայն պատառուածներ: Թէև բովածուխ պարունակող ամեն երկիրներու մէջ կրնան արտադրիլ այս երևոյթները, սակայն աւելի տեղի կ'ունենան այն երկիրներու մէջ ուր ամխային բովը կը գործուի: Այս բովագործութիւնները հարկաւորապէս բովածխային խաւերու և օդին մէջ յարաբերութիւն հաստատելով անոնց լուծումին կը նպաստեն. մեր այս ըսածը կը հաստատեն կազի այն մեծաքանակ զիգուլներն որք այնքան ստէպ պոտճառ կ'ըլլան սոսկալի պայթումներու:

Բոլորովին համանման երևոյթներ տեղի կ'ունենան նաև ոչ-բովածխային երկիրներու մէջ: Փլածներու կամ տիղմերու նոր կոյտերը խիստ մեծահատոր են, վասն զի մեծ քանակութեամբ բաղադրուած ջուր և լուծուելու սկսած գործարանաւոր նիւթեր կը պարունակեն: Երբ այս կոյտերէն բաղկացեալ խաւերը կը ծածկուին աւելի նորակալմբ խաւերէ, յամրապէս այլ շարունակ փոփոխութիւններ կը կրեն: Զուրը սակաւ առ. սոկաւ կը գործըշանայ, գործարանաւոր նիւթերը փտելով հետաջինջ կ'ըլլան և մնացած միւս

նիւթերու զանգուածն իր վրայի խաւերէն կրած ճնշումէն կը ճզմուի և կը սեղմուի : Այսպէս՝ ժամանակ անցնելով՝ ամենէն ուժեղ խաւերն ևս քան զևս կը նրբանան և կը սեղմուին և իրենց վրայի խաւերն՝ եթէ ոստումով կքին՝ երկրային շարժեր կ'արտադրեն : Ահա այս պատճառաւ երկրային բախումները խիստ հազուադէպ չեն շատ նոր հողակոյտներէ կազմուած ինչ ինչ երկիրներու մէջ : Այս երևոյթներն ոչ այնքան նշանաւոր են ժայռերով կազմուած երկիրներու մէջ երբ այս ժայռերը հին և հոծ են, և երբ քիչ զործարանաւոր նիւթեր կը պարունակեն : Բայց այս ժայռերուն մէջն ալ շատ անգամ կը պարունակուին բովային նիւթեր, որք կրնան քիմիական ընդդիմադործութիւններով կազդառնալ, կամ ուրիշ ընդդիմագործութիւններով անլուծանելի վիճակէն լուծանուտ վիճակն անցնիլ և այն ատեն լուծուիլ և ջուրէն փոխադրուիլ : Այս կերպով տեղական կքումներ և երկրաշարժներ կրնան յառաջ գալ այն ամեն տեղերն ուր երկրիս ներսը նիւթերու կորուստ կը պատահի :

Ոչ—հրաբուխային երկրաշարժներուն ծնունդ պատճառներն որքան ալ զանազան ըլլան, ամենքն ալ երկրագնդիս ներքին կազմութեան մէջ տեղի ունեցող փոփոխութիւններէ և սահումներու ու կքումներու նման մեքենայական շարժումներէ յառաջ կը գան : Եւ ահա այս պատճառաւ է որ սաստիկ երկրաշարժներու և միանգամայն կքումներու այնքան օրինակներ ունինք, կքումներ որք երկրիս մակերևոյթին վրայ կը տեսնուին և երբեմն խիստ շատ են : Բայց եթէ ուզեն ճիշդ գաղափար ունենալ կքումի մը նկատմամբ, մանաւանդ երկրիս ներքին դեհերու մէջ, ուր դիւրին չէ բարձրութեան մի պղտի տարբերութիւնը նշմարել մեծ տարածութեան մը վրայ, պէտք է որ բաւական մեծ ըլլայ կքումը, այդ մեծ կքումները սաստիկ երկրաշարժներէ և երբեմն կրկնուած բախումներէ ետք միայն կը պատահին : Համանման շարժումներ կրնան նոյնպէս միայնապէս արտադրիլ երկրիս ներսը, երբ վերին խաւերն անայլայլելի կը մնան և կը կազմեն տեսակ մը զմբէթ շարժման մէջ գտնուող խորունկ մասերուն վերևը, այն ատեն այս վերին խաւերը միայն յղրդումներու տարածումէն կը փնտսուին : Հետեւեալ երկրաշարժի մը հետ հարկաւորապէս երկրի մակերևոյթին վրայ կ'ուժեղ չեն պարուել. այս կ'ուժեղը շատ անգամ երկրի ներքին մասերուն մեջ միայն պէղծուի : Երկրաբանը հողագնդիս կազմուածքին մէջ ամենուրեք այսպիսի կքումներու և սահումներու նշաններ կը գտնէ, այս երևոյթներուն

պատճառաւ շատ անգամ բովային դործողութիւնները կը դժուարանան : Բովազործը կը հանդիպի խաւերու որք կ'բռնենու պատճառաւ պարտաւորած են և իրարու չեն համապատասխաներ : Այն ատեն կ'ստիպուի ան այս խառն 'ի խուռն ղէզերու մէջ փնտռել հանքային մետաղները կամ բովածխային խաւերը՝ եթէ կ'ուզէ քաղել այն ամեն գանձերը որք բովին մէջ ամփոփուած են :

Այս տեղափոխութիւններուն խախտման անունը տրուած է : Երբեմն մեղրոյի մի քանի հազարերորդին չափ տեղի կ'ունենայ ընդերկրեաց խաւերու այս տեղափոխութիւնը . երբեմն ալ քանի մը հարիւր մեղրոյէն աւելի , և կրնան բազմիցս կրկնուիլ մի և նոյն տեղը : Ամեն տեղէ աւելի բովածխային երկիրներու մէջ աղէկ կը դիտուին այս խախտումները՝ հանքերը դործունէութեամբ բանուելուն պատճառաւ : Բայց ուրիշ խառաշար (stratifie) երկիրներու մէջ նաև ստույգ կը պատահին այս խախտումները . խառն ձևով չշարուած երկիրներու մէջ անգամ դրեթէ ամենուրեք կը պատահին : Հոն կը տեսնուին մետաղներու (mineral) երակներ՝ և ճեղքեր որք ապաւաժներու մէջէն կ'անցնին և զորս խախտումները պատուած և տեղափոխած են : Այս ապաւաժներուն սահման մակերևոյթները տափարակուած և շատ անգամ յղկուած են շփումէն , և կը հաստատեն թէ ինչ ոյժով տեղի ունեցած է տեղափոխութիւնը :

Գէտք չէ երևակայել թէ խախտում մը միշտ յանդարձաւոր կ'անցնէ մը յառաջ եկած է . ընդ հակառակն ուստոստումներով ալ տեղի կ'ունենայ խախտումն , և բազմաթիւ րախումներ և երկրային գըղդումներ յառաջ կ'ընեն :

Գեհ մը կազմող զանազան խաւերու մէջ երբ հաւասարակշռութիւնն անգամ մը խանգարուի , զանգուածները կը սահին , զիրար կը հրեն , կը ճնշեն և կը կքին մինչև հաւասարակշռութեան վերահաստատուիլը : Մինչդեռ այս իրողութիւնն այնինչ տեղ կը պատահի , կրնայ ըլլալ որ մինչև այն ատեն հանդարտ մնացած երկիրներն ալ սկսին շարժիլ , վասն զի ասոնց հաւասարակշռութիւնը մերձակաները տեղի ունեցող փոփոխութիւններէն խանգարուած է : Այն ատեն երկրաշարժին կայանն անդդալի կերպով կը փոխուի :

Բնական միջին աշխարհի մէջ 1869ին սկսող և մինչև 1873 տևող երկրաշարժները Արօսձէրոյի մօտ՝ Տարմշտատի և Մայանսի մէջ գտնուած դաշտավայրին մի կեղրոնէն սկսեր էին առջն անգամ : 1871էն սկսելով արևմտեան Օսմանլիայի մէջ երկրաշարժ-

ներու երկրորդ կեդրոն մ'ալ կազմուեցաւ . ցնցումներուն մեծադոյն մասն այն ատեն այս երկրորդ կեդրոնէն յառաջ եկան , մինչդեռ առջի կեդրոնէն ալ միայն մէկ քանի բախումներ արտադրեցան : Գալապրայի մեծ երկրաշարժին ժամանակ՝ որ 1783ին պատահեցաւ՝ ցնցումներու շրջանին կեդրոնը Օրիքօ քաղաքէն սկսելով հիւսիսային-արեւելեան կողմին մինչև մի ամենահեռի կէտը փոխադրուեցաւ կամայ կամայ :

Մեր այս ըսածներէն կը հետեի թէ երկրիս մէջ ամեն ուրեք կան շարժումներ որք բազմաթիւ երկրաշարժներու պատճառ կ'ըլլան : Այս բնական երևոյթներուն խիստ շատ պատահելուն պատճառը դիւրաւ կը բացատրուի՝ եթէ նկատելու ըլլանք թէ երկրի ներքին ափսէն որպէս և ափսէն անըմբռնելի շարժումը կրնայ ինչ ինչ պատճառներու մէջ առկայի որորոշման յառաջ բերել իր մակերևոյթին վրայ : Այս արդիւնքը մի միայն դեհին երկրային կազմութեան կախում ունի : Երբ հաստատ և խիտ ապառաժներէ կազմուած է խարխիսն սրուն վրայ կակուղ նիւթեր կամ թոյլ զանդուածներ կը հանգչին , այս հաստատուն խարխիսն մի փոքրագոյն զգրուած վերին խաւերու մէջ զգալի ցնցումներ յառաջ բերելու կը բաւէ : Խարխիսն մի անզգալի պղտի ցնցումն իր մակերևոյթը երբեմն զգալի ըլլալու չափ ուժգնութեամբ տատանումի վիճակի մէջ դնելու կարող է :

Բնագիտական դասախօսութիւններու ժամանակ շատ անգամ փորձ մը կ'ընեն որ ուրիշ արդիւնք ցոյց տալու սահմանուած է , և որ սակայն կրնայ կատարելապէս ծառայել նաև դեռնին տատանումներուն արդիւնքը ցոյց տալու : Եթէ կնանտոցով մը շփես հաստատ և յարգարուած մարմին մը , օրինակի աղաղաւ՝ անպակեայ թիթեղ մը , այս թիթեղը կ'սկսի ձայնել : Ինչպէս զիտներք՝ ձայները ճառմաներէ կ'արտադրին , և հետեալաբար ձայնող անպակեայ թիթեղն ալ կը ճօճի . թէև իր շարժումներն այնքան փանաքի են որ չեն կրնար նշմարուիլ : Բայց եթէ թիթեղը հնչեցնելէ յառաջ նուրբ աւազով իր սրան ծածկելու ըլլանք , այս աւազը խառն 'ի խուռն կը դիզուի և իր մէկ քանի հատերը սաստկապէս դէպ 'ի վեր կը ցայտեն և թիթեղին վրայէն կը նետուին : Արնանք այսպիսի նմանութիւն մ'ալ գնդախաղին մէջ դանել : Ինչպէս յայտնի է արդէն , կրնանք իրարու դպող երկու դունդ իրարու զարնել այնպիսի կերպով մ'որ զարնուած դունդը հանդիստ կը մնայ և իր բոլոր

շարժումը կը տայ զարնող գունդին որ կը տեղափոխուի և միայնակ կը գլտորի օթոցին վրան :

Երկրաշարժներու ժամանակ գետնին զգալի կերպով սառտանիլը ստէպ դիտուած է : Այս տատանումներուն հետ կրնան տեղի ունենալ ահագին կքումներ , ինչպէս էին՝ օրինակի աղաղաւ 1871 ապրիլի 11ի երկրաշարժին տատանումները . այս շարժը Պաթանկի մէջ տեղի ունեցաւ , ուր երկիրը ծովին արիններուն պէս կը ծփար : Բայց՝ ինչպէս ապակեայ հաստատ թիթեղին աներևոյթ ճօճումներն իր վրան ծածկող աւազին կարի ուժգին շարժումներ կը հաղորդէ , նոյնպէս ալ երկրային մակերևոյթին տեսանելի ճօճումները կրնան շարժուն դէգերով ծածկուած հիմնական հաստատ խաւի մ'անզգալի տատանումներէն արտադրուիլ :

Այս կերպով ահա կրնանք բացատրել իրողութիւն մը զոր արդէն նշանակեցինք , այսինքն թէ հանքի մէջ զգալի չեն այնպիսի երկրաշարժներ որք ամենասաստիկ էին և որք երկրի մակերևոյթին վրայ ահագին աւերածներ պատճառած են : 1823ին Փահլունի մէջ տեղի ունեցող երկրաշարժն այս դեհին հանքերուն մէջ չնշմարուեցաւ . 1828ի Բենական երկրաշարժն ալ Նսէնի բովերուն , ինչպէս նաև 1872ին Լօն-Բիւնի երկրաշարժն այս գաւառին բովերուն մէջ աննշմարելի եղաւ : Այս երկրաշարժներուն ժամանակ բովերուն մէջ ընտրուած դիտման կէտերն այնքան խորունկ էին որ մակերևոյթը աւերող սաստիկ շարժումներէն չկրցան փնտռուիլ :

Սաստիկ երկրաշարժներու ուրիշ բաղմամբիւ արդիւնքներ նոյնպէս այս կարծիքը հաստատելու կը ծառայեն : Լիզպօն քաղքին թաղերը , որք կրային խիտ նիւթերու վրայ շինուած էին , իրաւ է որ 1755ի մեծ երկրաշարժը զղացին . սակայն ամենեւին չկործանեցան՝ մինչդեռ ծովերեքայ տուններուն ամենն ալ փլուեցաւ , վասն զի աւազի կամ կաւի վրայ շինուած էին : 1865 հոկտեմբերի 6էն մինչև 8 և 1868 հոկտեմբերի 21ին Գալիֆօրնիայի Սան-Ֆրանչիսքօ քաղաքը սաստիկ երկրաշարժներէ շարժեցաւ , սակայն այս երկրային շարժերէն քաղքին ցած թաղերն՝ ամեն տեղէ աւելի փնտ և կրեցին ալիքեր հոգեբու վրայ շինուած ըլլալուն պատճառաւ : 1827ին Գեֆալօնիայի երկրաշարժէն կղզին ցած տեղերը գտնուած և կակուղ ու թոյլ խաւերու վրայ կանգնուած բոլոր շինութիւնները կործանեցան . բայց անփնաս մնացին այն ամեն շէնքերն որք կղզին բարձրագիւր մասերուն վրայ կը գտնուէին և ժայռերու վրայ կը նստէին :

1873ին Պէլլունոյի երկրաշարժէն ետք տեղի ունեցող մանրադնին քննութիւնները ցոյց տուին թէ Պէլլունո քաղաքը Ալապկոյի հովիտէն զատող կատարին վրայ շինուած Սան-Ֆլորիանո, Սէրրա-Վալլէ գիւղերն և ուրիշ գիւղեր բոլորովին անփնաս մնացին, թէ Ալապկոյի հովտին երրական խաւերուն վրայ շինուած Թիկըր, Վիլլա, Արանա անուն գիւղերն քիչ փնասուեր էին, և թէ սակայն լեռէն փլած հողակոյտներու կամ լճին տափարակուած և աւազուտ եղբին վրայի Արսիէ, Բիէվէ, Բուօս և ուրիշ գիւղերը փլուեր էին։ Պէլլունո քաղաքը՝ որ ալեբեր խճի վրայ շինուած է՝ շատ վնաս կրած էր։

Այս դաւառին ամեն կողմերը հետեւեալ իրողութեան ապացոյցներ կը գտնուին. այսինքն թէ պղտի պատճառներ կրնան մեծ արդիւնք ունենալ այն երկրին մէջ որուն կազմութիւնն երկրային շարժերու ծաւալումին կը նպաստէ։

Երկրաշարժներուն այսքան ստեպ պատահելուն վրայ զարմանալու հարկ չկայ, քանի որ հողագնդիս ներսի ամենատար ճոճումները կրնան իր մակերևոյթին վրայ այսքան սաստիկ սասանումներու տեղի տալ, քանի որ հողագնդիս շինութեան ձևն այնքան փոփոխմաներու կ'ենթարկուի և քանի որ խաւերը կը կքին, տեղ կը փոխեն, զերար կը հրեն, իրարու հետ կը շփուին և իրենց հաւասարակշռութեան պայմանները, ինչպէս նաև շրջակայ գետերունները այնքան ստեպ կը փոխեն։ Արնայ ըսուիլ անգամ թէ հողագնդիս մակերևոյթին վրայ միշտ կը գտնուի տեղ մ'որ կը շարժի կամ կը զդրդի։

Երկու տեսակ այսինքն հրալեռնային և ոչ-հրալեռնային երկրաշարժներուն էութիւնն ըստ գիտութեան հաստատուած է, և տարակոյս չկայ թէ երկրաշարժներու մի մեծ մասն այս պատճառներէն կը հետևի։ Սակայն դեռ անկարելի է մէն մի մասնաւոր երկրաշարժի ճշմարիտ հանգամանքը նշանակել և իր ճշմարիտ պատճառը ցոյց տալ, վասն զի անկատար են այն պատմութիւններն կամ խուզարկութիւններն որոնց տեղի տուին երկրային շարժերը։ Ասկից 'ի զատ կրնայ ըլլալ որ երկրաշարժներն ուրիշ պատճառներ ալ ունենան որք ցարդ անյայտ են։ Այժմայ ընդունուած պատճառներն ամեն երևոյթները բացատրելու բաւական կ'ընան, բայց չենք ուզեր գիտութեան յառաջդիմութեան ձեռնամուխ ըլլալ, և առ այժմ տակաւին անյայտ պատճառներու էութեան կարելիութիւնը

կ'ընդունինք : Բայց ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ այն արդիւնքը զոր դիտութիւնն ասկից ետք պիտի կրնայ ստանալ, դարձեալ թէ հիմակուան ընդունուած երկու տեսակ պատճառները միայնակ մնան և թէ ուրիշ պատճառներ ալ ունենան իրենց վրայ, միշտ ստոյգ պիտի ըլլայ թէ երկաշարժները միայն մէկ պատճառի արդիւնք չեն, թէ ինքս զանազան պատճառներէ յարապէս կ'ած համանման արդիւնքներ են* :

Թարգ. ԳՐ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պէրլինի գաշնադրին ՅԱԴ յօդուածն, որ մինչև վերջին ժամանակներս մնեալ տառ մ'էր, սկսած է ոչ միայն կեդանութեան նշան մը ցոյց տալ, այլ՝ և նպաստաւոր այլափոխութիւն մը կրել : Հիմակ Հայաստանի խնդիրը՝ դիւանադիտական գրուածոց մէջ արեւելեան խնդրոյն իբրեւ էական մէկ ճիւղը կ'նկատուի և նոր կերպարան մը կ'ստանայ : Բաւական մեծ քայլ մ'է այս եթէ ոչ դէպ ի խնդրոյն արագ լուծման դէթ հասուն նկատողութեան : Ո՞վ գործեց այս փոփոխութիւնն, միթէ կառավարութիւններն, որ սակայն զրեթէ անտարբեր դիրք մը բռնած էին ՅԱԴ յօդուածին առջև, և անոր գործադրութեան պատասխանատուութիւնն Ապրիլի պայմանագիրը ստորագրող տէրութեան վրայ կ'ընդունին, միթէ առդեսպանս մերթ ընդ մերթ ազդովն ուղղուած պաշտօնական բողոքագիրներն, որ հազիւ ուշագրութեան ստաբիլ կ'ըլնէին, միթէ դաւաճաբնակ Հայոց այս վերջին ամիսները կրած փառապանաց ծանրութիւնն, որ ըստ ինքեան երկրորդական պարագայ մը կ'համարուէր եւրոպական աւելի բարձր ու կիճառող շահերու համեմատութեամբ : Ըստ մեզ՝ այս փոփոխութեան բուն պատճառները պէտք

* Տե՛ս «Հրաբխներն և երկաշարժները» Les Volcans et les Tremblements de terre. Par K. FUCHS.

է փնտռել թէ Եւրոպայի և մասնաւորապէս Անկլիոյ հասարակաց կարծեայ Թուրքիոյ պետութեան մասին հետզհետէ կրած աննպաստ ուղղութեան մէջ, թէ Պ. Կլաւսդընի նոր պաշտօնէութեան տրամադրութեանց մէջ, թէ Պ. Լէյարտի վերջին տեղեկագրին մէջ, թէ այն անպաշտօն լրագրական գրութեանց մէջ, որ օր ըստ օրէ աւելի լոյս կ'սփռեն ոչ միայն Արեւելի այլ և այլ ժողովրդոց և ի մասնաւորի Հայոց կացութեան, տնտեսից և ձկնորսութեան վրայ, այլ նաև օսմանեան վարչային մեքենային անդրութեան վրայ, և թէ վերջապէս ապագայ աւելի ծանր քաղաքական շփոթութեանց առաջն առնելու կարեւորութեան մէջ:

Սակայն այս ամէն ներքին պատճառները բաւական չէին հաւաքական գործակցութեան մը գրգռելու եւրոպական դահլիճներն որ ըստ պարագային՝ աւելի արտաքին իրական պատճառներու վրայ և անձնական շահերու բերմամբ կ'շարժին, այլ պէտք էր միջազգային փաստ մ'որ ըստ այնմ կարենան միահամուռ գործել: Այս փաստը՝ թէև արդէն հինցած՝ պատրաստ էր, Պերլինի դաշնագիրն, որու մի քանի կարեւոր կէտերն անտես, առկախ կամ անգործագրելի կ'մնային: Բայց արի տես որ բոլոր տէրութիւններն, թէև առ երեստ անոնց գործադրութեան նախանձախնդիր, ներքէնապէս մի և նոյն շահն ու եռանդը չունէին բոլորին գործադրութիւնն անխտրաբար պահանջելու: Այս անհամաձայնութեան քաղաքական շարժառիթները մեկնել աւելորդ է, քանի որ արդէն յայտնի է Պերլինի դաշնագիրը ստորագրող տէրութեանց ինքնուրոյն քաղաքականութիւնն Յունաստանի, Քարատաղի և Հայաստանի վերաբերող առ կախ մնացած խնդիրներու նկատմամբ, քաղաքականութիւն՝ որ պահ մ'ուղիղ և համաձայն գիծ մը բռնելու տրամադրութիւն ցոյց տալէ ետև՝ վերստին սկսած է ճիւղաւորիլ:

Սակայն Անկլիոյ նոր ազատական կառավարութիւնն անգէտ ձեռնալով այն տարրերութեանց որ՝ արեւելեան խնդրոյն կարգադրութեան մասին՝ կ'բաժնէին եւրոպական դիւանագիտութեան կարծիքները, փորձ մը կ'փորձէ միջազգային նոր օրինագիր մը յարգել տալ զայն ստորագրող տէրութեանց, և հետևապէս Պերլինի դաշնագիրը հիմ բռնելով՝ կ'հրաւիրէ զանոնք անոր ամբողջակի կիրառութեան վրայ անդելու համար դաշնակցութիւն մը կազմել: Այս իր հրաւերն թերեւ երկու նպատակ ունէր. մին բոլորովին երևան հանել Եւրոպայի ժողովրդոց առջև՝ մէն մի տէրութեան ներքին հա-

կումներն արեւելեան խնդրոյն կարգադրութեան առթիւ, միւսն՝ իր անկեղծութիւնը ցոյց տալով՝ ապագային մէջ ազատօրէն գործելու իրաւունքն ապահովել, Հետեապէս Անկլիա այս միջոցն իրրեզէնք կ'որոժածէ և չէ թէ իրրեւ իր ապագային մէջ հետեւելք քաղաքականութեան շաւիղ մը: Արդէն եւրոպական տէրութեանց գոյներն երեսն կ'զան, և այս դաշնաւորութեան ելքն գուշակել կը տան, երբ ի կշիռ առնուի օսմանեան պետութեան քաղաքականութեան ոյժ տուող այն վարանկոտ ընթացքն որ զգալի է եւրոպական տէրութեանց որոշումներու և անոնց գործադրութեան տարտամ եղանակին մէջ: Սակայն ինչ որ լինի այս նոր դաշնաւորութեան արդիւնքն, Անկլիա խոհական շաւիղ մը բռնած կ'երևի, և եթէ չլաջողի, ինչպէս որ հաւանական է, այդ համաձայնութիւնն յարատեւ պահելու, գէթ պիտի համոզուին իր պաշտօնէութեան գլուխը գտնուող մի քանի մեծանուն մարդկան հետ ուրիշ մի շատ լաւատեսներ որ արեւելեան խնդիրը մի քանի տէրութեանց համար լոկ համաշխարհային ու գերմանականութեան խնդիր մ'է:

Այս տեղ մեր միտքն ընդհանուր քաղաքականութեան վրայ ենթադրութիւններ ընել չէ, այլ մեզի աւելի մօտ խնդրոյ մը վրայ մի քանի խօսք ըսել: Մինչև ցարդ Անկլիա Եփրատայ հովիտը բնակող ժողովրդոց վիճակին կարեւորութիւն չտալուն՝ իր բոլոր դիւանագիտութեան ճգունքը կ'յանգէր՝ Արեւելքի մէջ, Ռուսիոյ արշաւանաց դէմ թումը դնել, Նիպրոսի պայմանագրով, առանց ի համար առնլու ասիական ժողովրդոց տրամադրութիւնները: Ինչ որ տարիներ առաջ և ստէպ կրկնած ենք Ա. Մա՛լոյ միջ, նոր սկսած են զգալ Եւրոպայի ազատամիտ լրագրութիւնն, և ի մասնաւորի անկլիական թերթերը՝ թէ Հայաստանի խնդիրն արեւելեանին յարակից մի մասն է, և այս անլոյծ պիտի մնայ միշտ մինչև որ այն չպարզուի: Արդ՝ Անկլիոյ կառավարութիւնն Հայոց խնդրոյն ալ միւսներուն չափ կարեւորութիւն տալով՝ ցոյց կ'տայ նաև թէ դժուծ շահերէ աւելի բարձր սկզբանց պաշտպան, թէ հասարակաց կարծեաց հաւատարիմ թարգմանն է, և թէ Անկլիոյ աւանդական քաղաքականութիւնն զգալի փոփոխութիւն մը կրած է: Սոյն այլափոխութեան յայտարար նշաններն են մասնաւորեալ Անկլիոյ Հասարակաց Խորհրդարանին մէջ տեղի ունեցած վիճաբանութիւններն Հայոց վիճակին, և ի մասնաւորի անոնց օրինաւոր պահանջումները նկատողութեան առնլու կարեւորութեան վրայ:

Աւշադրութեան տրժանի է գլխաւորապէս անցեալ յուրիսի 23ին՝
(Ն. Տ.) ըստ առաջարկի Պ. Ճ. Պրայսի, յուզուած վիճաբանու-
նութիւնն, և Հայոց համար յետին ծայր գգուելի, այս նկատմամբ
որ մի քանի ցանցառ բացառութեամբ՝ գրեթէ բոլոր երեսփոխան-
ներն համաձայն գտնուեցան Հայաստանի վիճակը բարոյքելու և Ա-
րեւելքի մէջ ամենէ յաջողակ և քաղաքակրթութեան ամեն. ընդու-
նակ ժողովուրդ մը մօտալուտ վտանդէ ու կործանումէ ազատելու
խնդրոյն վրայ։ Մակայն եթէ Հայք, և մանաւանդ հայ քաղաքա-
գէտներու զիրարհաւան դաս մը, և ասոնց հետեւող ստուար ժո-
ղովրդեան միամիտ մաս մը, կ'կարծեն թէ Հայոց խնդիրն իր լուծ-
ման ճամբուն մէջ մտած է մեծապէս կ'սխալին։ Վասն զի նախ՝
հասարակաց կարծիքն՝ յԱնկլիա, բոլորովին հասուն գիտակցու-
թիւն մը չունի Հայոց խնդրոյն վրայ, երկրորդ՝ խնդիրը դեռ ևս
վիճաբանութեան առաջին աստիճանին մէջն է, և հետեւապէս Պ.
Կլատտզըն ոչ միայն վճռական խոստում մը չարտասանեց, այլ և
յայտնեց թէ Հայոց խնդիրը յետին ծայր դժուարութիւններէն է՝ ընթացի-
քժուարութիւն քաղաքական ու նիւթական երկրին մէջ մօտ բոլորեալ հա-
մար, դժուարութիւն ընկերական կազմակերպութեան մէջ, պատասխան-
ազգային և ընկերական սուր և սրու բնաւորութեան մը նկարագրէ երկրին
մէ խնդիրը։ Բոլորն ալ ծանր նիւթեր։ Իւր ապա յարեց, թէ մահ-
մեղքական ու քրեականայ դարբնութեան մէջ բնաւ խորութիւն չկէ
• • Թէ կարաժարութիւնն ինչ արեւելեանութիւն որ կարող լինի ընել Հայաս-
տանի մէջ այն երկրին լատինայ վարդութեան համար, բնաւ զանազանու-
թիւն չկէ որոշակի օրինաց դարբն ու սգոյն նկարագրէ թաւրդայ մահ-
մեղքական ու քրեականայ հպարտութեան մէջ։

Այս ամենը կ'հաստատեն թէ, տակաւին երկանց սկիզբն ենք։
Արդեօք քանի քանի քաղաքական տաժանելի աստիճաններէ անց-
նելով Հայոց խնդիրն իր լուծման գաղաթը պիտի հասնի։ Ինչպէս
որ Պ. Կլատտզըն յայտարարեց, նախ պէտք է որ եւրոպական դաշ-
նաւորութիւնը հաւանի, ապա Օսմանեան պետութիւնն անոր որո-
շումն ի գործ դնելու զիջանի։ Ի վերջէ Անկլիոյ մէջ հասարա-
կաց կարծիքն այնքան զօրանայ որ կարող լինի ներդրածել ուժգնա-
պէս Բարլամէնդի և Պաշտօնէութեան վրայ։ Միթէ հաւանական չէ՞
որ, ինչպէս Յունաստանի, նոյնպէս Հայաստանի խնդրոյն նկատ-
մամբ՝ կարծեաց անհամաձայնութիւն ծագի տէրութեանց մէջ՝ երբ
դործադրութեան ժամը հնչէ, միթէ անոնց մէջ չկայ մանաւանդ

պետութիւն մ'որ դադարնապէս դժուարութիւններ գրգռէ, որպէս զի իր սահմանադրւիին մօտ ինքնօրէն ու ինքնավար իշխանութիւն մը չկազմուի, թէև քրիստոնեայ, և միթէ Անկլիա, եւ թադրեւ լով իսկ որ գործադրութիւնն իր վրայ առնլու հաճի, չըպիտի հանդիպի արդեօք այնպիսի պաշտօնական ու տեղային դիմադրութեանց զորս զսպելու համար բռնն զօրութեան դիմելու պարտաւորի և Հայոց խնդիրն արեան հեղեղներու մէջ ընկղմի :

Այս և ուրիշ քաղաքական տխուր նկատումներ՝ որոց վրայ երկարաբանելու հարկ չկայ, թերևս յետաձգեն խնդրոյ մը լուծումն որու կ'ձկտին մեր փափաքները : Սակայն այս յետաձգութեան առիթ տուող արտաքին պատճառները չեն որ մեզ այնքան կ'զարմացընեն որքան նոյն իսկ Ազգ. Պատրիարքարանի զանդաղութեան և լոկ եւրոպական քաղաքականութեան վրայ իր անշափ վստահութեան արդիւնք եղող պատճառները : Արդէն պատրանքը սկսած է երևիլ, և այն Հայք որ կարծէին թէ՝ իրենց ձայնը բարձրացընելով և իրենց կրած զրկանքը միայն տէրութեանց դահլիճներու ներկայացընելով՝ անմիջապէս դարմանը պիտի գտնեն՝ քիչ քիչ կը համոզուին որ սխալած են և թէ տականին իրենց պահանջումներու մասին որոշ յատակադիծ մը չունենալէն զատ՝ չունին նաև բաւական վաւերական տեղեկութիւններ Հայաստանի ներքին տնտեսական ու վիճակագրական պայմաններուն վրայ, որոց նայելով եւրոպական դիւանագիտութիւնն իր բարենորոգմանց ծրագիրը պիտի յօրինէ և գործադրութիւնը պիտի խնդրէ : Տէրութիւններն մեզմէ ոչ գրամ, ոչ մարդ, ոչ արիւն և ոչ մեծ զոհողութիւններ կ'պահանջեն, այլ կ'պահանջեն այն տարերքն որով կարելի լինի իրենց գործը զիւրացընել և Հայոց ինքնավարութեան խնդրոյն հիմունքը դնել : Ունի՞նք Հայաստանի մէջ այս տարերքն, երկու տարիէ ի վեր ի գործ գրին Հայք այն ամեն բարոյական և նիւթական միջոցներն որպէս զի հայրենեաց մէջ թէ յատկութեամբ և թէ քանակութեամբ պատկառելի դիրք մ'ընծայեն : Իբաւի՞ ցաւալի է ըսել որ ցարդ՝ թող ուրիշ անհրաժեշտ պատրաստութիւններ, կանոնաւոր և ճշգրիտ ազգահամարի տումար մ'անդամ չունի Ազգ. Պատրիարքարանն զառաւարտակ Հայոց վրայ : Ի՞նչ ամօթ : Ստուգիւ Ազգ. Պատրիարքարանը մերթ ընդ մերթ զաւառներն եկեղեցական քննիչներ ուղարկեց, շրջաբերականներ ուղղեց՝ Առաջնորդներուն որ բարենորոգման գործին պիտանի եղած վիճակագրական ստույգ տե-

ղեկութիւններ հաղորդեն, սակայն քննիչները վիճակային կօխներու մէջ մտան, հարստահարութեանց սրտաշարժ նկարագիրներ և վիպական ընտիր պատմութիւններ յօրինեցին, Առաջնորդներն իրենց ներքին երկպառակութեամբ զբաղեցան և բոլորովին մոռցան Ազգ. Պատրիարքարանի հրահանգներն: Ստուգիւ ազգային մամլոյ և պաշտօնական գրուածներու մէջ դաւառաբնակ Հայոց թուոյն վրայ ծանօթութիւններ հրատարակուեցան, սակայն բոլորն ալ հարեանցի ու անկատար, այնպէս որ նոյն իսկ Ամեն. Ս. Պատրիարքին առ զեպսանս ուղղած վերջին վիճակադրական տեղեկութիւններն, որ Տէպա լրագրին մէջ երեցաւ, ենթադրական, և Բ. Գրան տէրութեանց համիմաստ ծանուցագրին տուած պատասխանին մէջ Հայոց ժողովրդեան համեմատական թուոյն վրայ գրածն անհիմն համարելով, Անկլիոյ կառավարութիւնն յարմար կ'դատի բուն ազգիւրին զիմեւ: Աւստիկ Սրբ. Զարլս Տիւբի այս մասին ըրած յայտարարութիւնն Հասարակաց Խորհրդարանին մէջ. — «Վեհափառ Թագուհւոյն կառավարութիւնը մտադիր է անմիջապէս պարտ ու պատշաճը տնօրինել որպէս զի ստուգէ Հայաստանի դաւառներու մէջ ընկող ալ և ալ ցեղերու ճիշդ թիւը, ոչ միայն իր յատուկ ալ և Եւրոպայի միւս մեծ տէրութեանց ծանօթութեան համար: Եւրոպական պաշտօնաւորներ այս վիճակադրութիւնը պիտի չշփոխեն, քանի որ կարեւոր է այն իրրեւ հիմ ապագայ բարենորոգումներու առաջարկին համար:» Եւ Պ. Տիւբ Բ. Գրան առաջարկած մի քանի վերանորոգումներու ուրուագիծն, ինչպէս նաև վիճակադրական թիւերն անընդունելի գտնելով կ'յարէ թէ՛ — «Անկլիոյ կառավարութիւնը չէ կարող անցեալ փորձառութենէ իրատուած՝ զոհ լինիլ միայն ընդհանուր խոստումներով: Ինչ տնօրէնութիւններ որ եղան Բ. Գրան յայտարարութեան պատասխան տալու մասին՝ եւրոպական վեց մեծ տէրութեանց գործակցութեամբն եղան, հետեապէս կարելի չէ զանոնք անմիջապէս Խորհրդարանին հաղորդել: Սակայն ինչ տեղեկութիւններ որ հասնին Հայաստանի վիճակին վրայ ատենը պիտի հանուին: Հայոց խնդիրն արեւելեան խնդրոյն զլիաւոր ճիւղերէն մին է, զոր կառավարութիւնն պարտաւոր է կարգադրել եւրոպական տէրութեանց համաձայնութեամբ (Ժափաշարութեան):»

Անշուշտ ամեն հայ կ'ծափահարէ այս վերջին յուսադրական յայտարարութեան որ աշխարհիս ամենէ մեծ և ազատասէր ազ-

գային ժողովի մը մէջ հանդիսացէս կ'արտասանուի, սակայն կան նաև այդ խօսքերուն մէջ կէտեր որոց ներքին իմաստն մեր համբաւեալ արժնութեան, Կաթողիկոսական հանձնախնէն և ինքնասիրութեան զգալի արատ մը կ'ըրէ, այս է թէ մինչև ցայսօր ազգային Կեդրոնական Վարչութիւնն զաւաւանակ Հայոց վրայ ի պաշտօնէ ճիշտ վիճակադրական տեղեկագիր մը հաղորդած չլինելով մեծ տէրութեանց, Անկլիոյ կառավարութիւնն այդ վիճակագրութիւնը պատրաստելու պաշտօնը կ'ստանձնէ միւս տէրութեանց համաձայնութեամբ: Եթէ այսպիսի տարրական տեղեկութեանէ անդամ զուրկ են տէրութիւնները, դիւրին է երևակայել թէ որչափ մեծ է իրենց տղիտութիւնն Հայոց ուրիշ ներքին կարևոր հանգամանաց վրայ, որոց գիտութիւնն սակայն իրենց համար անհրաժեշտ է: Ուրեմն Կեդրոնական Վարչութիւնն որ այնքան կ'իսօսի, կ'շարշարուի ու կը յողնի, կ'ըսուի, հայկական խնդրոյն ելք մը գտնելու համար, ինչ ըրած ունի, եթէ իր ձեռքը դեռ ևս կանոնաւոր վիճակագիր մը չունի, որպէս զի ճակատը բաց ներկայէ մեծ տէրութեանց իր կնքով իրեն վաւերական ու անժխտելի: Այս անտարբերութիւնը դիւրին է մեկնել թերևս, եթէ մտածուի որ սովորաբար քաղաքագիտութեան բարձունքը զեզերող մարդիկ կ'անգոսնեն մանրամասնութիւններ իրեն անարժան իրենց նկատողութեան, սակայն կը մոռնան որ ստէպ այդ մանր պարագաներն են որոց պատրաստութիւնն մեծ պարագաներու և արդեանց առիթ կ'լինին և առաջադրեալ ձեռնարկութեան մը յաջողութեան կ'նպաստեն:

Ըսե՞նք արդեօք որ Հայոց ազգահամարի մասին՝ Կեդր. Վարչութիւնը ծանր բեռէ մը կ'աղաթի, քանի որ այդ բեռն նոյն ինք Անկլիոյ կառավարութիւնն իր վրայ կ'առնու: Այս ըսելը յանցանք ու անպատուութիւն է Հայ անուան, թող թէ ընելը, մանաւանդ երբ նկատենք թէ ինչ ծանր անպատեհութիւններ կրնան յառաջ դալ՝ երբ օտար տէրութեան մը գործակալներն սխալ աղբիւրներէ խոնջով իրենց վիճակադրական տեղեկագիրն յօրինեն: Այն ժամանակ Ազգ. Պատրիարքարանն՝ իր ձեռքն ստոյգ վիճակագրութիւն մը չունենալով՝ պիտի համարձակի՝ իր գիտողութիւնն կտրուրդն ուղղել առ որ անկ է, քանի որ տեղեկաբերները կրնան սխալել: Ուստի՝ թէև քիչ մ'ուշ՝ Կեդրոնական Վարչութիւնն պարտաւոր է փութալ և ինք ևս յատուկ ազգահամարի վիճակ մը պատրաստել ամենայն ճշդութեամբ, այնպէս որ Թուրքական Հայաստանի իւրա-

քանչիւր քաղաքի, աւանի, գիւղի և գիւղակի ամեն հասակի ու սեռի հայ բնակիչներու թիւը պարունակէ, յականէ անուանէ, և եթէ հնար է նշանակելով իւրաքանչիւր մարդու պաշտօնը, գործն ու աշխատութեան տեսակը: Ի հարկէ այսպիսի վիճակագրութեան մը պատրաստութիւնն մեծ դժուարութիւններ ունի, մանաւանդ այս միջոցիս որ սովոր մէկ կողմէ, և ուրիշ ծանր պատուհաններ միւս կողմէ՝ գաւառացւոյն բնակութեան տեղն ու տնտեսական վիճակը վերի վայր ըրած են զանազան գաւառներու մէջ, ի հարկէ շատ տեղերու Հայերն դժուարին պիտի լինի որոշել իրենց բարոց և քրդախօս լեզուին պատճառաւ՝ բուն Բուրգերէն, սակայն եթէ Աղբրոնական Վարչութիւնն անկարող է այս դժուարութեանց յաղթել, ուրիշ ինչ կարելի է յուսալ իրմէ: Անտարակոյս ազգային Աղբրոնական Վարչութիւնն ինքնին չէ կարող ամեն բան ի գործ դնել, ուշիմ ու բանիբուն գործակատարներու կարօտ է որ իր հրահանգները կատարուին: Իր սահմանադրական գործակալներն առաջնորդներն ու գաւառական վարչութիւնները կ'սեպուին, սակայն ինչո՞ւ համար երբ այսպիսիներ պարտազանց կ'դառնան չյանդիմաներ ու չպատժեր, կամ, եթէ՝ ըստ Սահմանադրութեան՝ իրաւունք չունի ընտրուած մարմին մը պաշտօնական ընել վճռաբար, ինչ պատճառաւ ազգային հանրական շահոց վերաբերեալ գործերու համար իր կողմէ յատուկ պաշտօնակալներ չ'ուղարկեր գաւառացի լի քաղաքներն, որ մերթ ընդ մերթ շրջաններ ընեն և Հայաստանցւոց ոչ միայն նիւթական, այլ կրթական, տնտեսական, երկրագործական ու թուական վիճակին վրայ տեղեկագիրներ հաղորդեն: Սահմանադրութիւնն յատուկ տրամադրութիւն մ'ունի ազգահամարի մասին, և քսան տարիէ ի վեր քանի քանի Վարչութիւններ, Պատրիարքներ, Գիւղանապետներ եկան դացին, և այդ տրամադրութիւնն, որ կենսական խնդրոյ մը կ'վերաբերի, անգործադրելի թողուցին: Այնպէս ըսինք՝ վասն զի ոչ միայն ազգային տրոց հաստատութեան կ'ծառայէ ազգի մը վիճակագրութիւնն, այլ և անոր ներքին զարդացման կամ քայքայման պատճառները հետազօտելու, ծննդոց ու վախճանմանց, դաղթականութեանց և բազմամարդութեան և ուրիշ բազմադիմ տնտեսական խնդիրներ լուծելու կ'օգնէ, և ինչպէս այժմ մեզի համար ժողովրդեան մը քաղաքական կազմաւորութեան իրեն հիմ ևս կրնայ բռնուիլ: Ամեն քաղաքակիրթ ազգ իր ազգահամարն ունի, զոր ոմանք երեք տարին անգամ մը, ոմանք հինգ

տարին անդամ մը , և մէկ քանին , ինչպէս Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգք , տաս տարին անդամ մը կ'նորոգեն : Քաղաքակրթութեան մէկ յայտարար նշանը լինելով վիճակադրական արուեստն , այն ժողովուրդներն որ մեզի պէս այդ արուեստը կ'անդոսնեն և անդոսնելով մի շատ ազգային վերքեր ծածուկ կ'պահեն ինչ անուան արժանի են , ընթերցողին կ'թողունք դանել :

Ազգային Պատրիարքարանը կ'պարծի որ բոլոր Թուրքիոյ երկու երեք միլիոն հայ ժողովրդեան վրայ քաղաքային ու հոգևոր իշխանութիւն կ'վարէ , սակայն գոհ կ'լինի երկու երեք միլիոնի անուանական թուով և տակաւին պաշտօնապէս չզիտէ թէ այդ թիւն վաւերական է թէ ոչ , և թէ իր իրաւասութեան ներքեւ գտնուող Հայերն ո՞ր տեղերն բաշխուած են , ինչ դործ կ'ընեն , քանի այր , քանի կին , քանի երիտասարդ , քանի մանկունք կ'պարունակեն և այլն : Ի՞նչ կարծիք պիտի ունենայինք հօր մը վրայ որ իր տան մէջ քանի դաւակ ունենալը չզիտէ , ինչ զաղափար պիտի տար մեզի տան տէր մ'որ իբր իր ընտանեաց բարօրութեան աշխատող ներկայէր , սակայն չզիտնար թէ իր ընտանիքը քանի հողիէ կը բաղկանայ , չհարցընէր թէ եւնող մտնողներն որո՞նք են , թէ իւրաքանչիւր անդամ ինչ զբաղմունք ու պաշտօն կ'վարէ նոյն ընտանեկան կամ անիշխանական շրջանին մէջ : Գրեթէ այս տեսակ դրութեան մէջ կ'դտնուի մեր հոգասէր ու որդեսէր Պատրիարքարանն , որ սովորաբար ազգային վերականգանութեան նպաստող գործերը մէկդի կ'թողու և կրօնական , ամուսնական ու սահմանադրական չնչին դատերով իր անդին ժամանակն ու ստակը կ'սպառէ :

Անշուշտ մեր յառաջ բերած առարկութիւններէն զատ՝ ուրիշ մի շատ առարկութիւններ ընողներ պիտի լինին ազգահամարի գծուարութեանց մասին , ինչպէս հաղորդակցութեանց պակասութիւնն , ցեղերու խառնուրդն ու անորոշութիւնն և այլն , սակայն այս արդեւներու բարձումն գործածելի մարդերէ ու եղանակէն կախումն ունի : Եթէ Ազգ. Պատրիարքարանի կողմէ ուղղուած տպեալ ցուցակներ՝ հաւատարիմ դործակատարներու ձեռք՝ իւրաքանչիւր հայաբնակ քաղքի թաղապետներու և իւրաքանչիւր դիւղի դիւղապետի յանձնուին որ զանոնք լեցընեն , այս պայմանաւ որ դործակալներն աշուհետեւ այդ վիճակադրութեան վրայ՝ ըստ տեղւոյն ուղղակի կամ անուղղակի հսկեն , ստուգեն ու ժողովեն՝ իւրաքանչիւրն իր շրջանին մէջ , և ապա անձամբ Վեդրոնական Աւարչութեան դի-

անատունն հասցունեն , կարծենք թէ դործն կարելի եղածին չափ ստուգութեան պայմանները կ'ունենայ և Պատրիարքարանն վաւերական ազգահամար մը , ի հարկէ զոնէ երեք կամ հինգ տարին անգամ մը վերանորոգելու տրամադրութեամբ :

Մեր միջոցը չնիւրեր աւելի մանր խօսիլ ազգահամարի դործադրութեան եղանակին վրայ , այլ կ'յուսանք որ Ազգ. Պատրիարքարանի հետ , ժողովուրդն ալ կ'սթափի , անոր դործակից կ'գտնուի և խնդրոյն ստիպողականութիւնը նկատելով՝ վերջապէս օրինաւոր ազգահամար մ'երեւան կ'հանէ :

ԽՆԱՄԱՏԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆ

«Հայութիւնն մեծ վտանգի մէջ է , վասն զի Հայաստան դեռ ևս կ'տազնադի և մահուան ու կենաց մէջ կ'տարուբերի » Աւասիկ գութալի աղաղակն որ կ'հասնի մեզ թէ ազգային մամլոյ և թէ մասնաւոր թղթակցութեանց միջոցաւ :

Ամեն Հայ որ կ'սիրէ իր հայրենիքն , որ կ'հատայ անոր ապագային , որ մարդասիրութեան թեթեւ զգացմունք մ'ունի չկրնար անզգայ մնալ այս աղաղակին :

Անտարակոյս Հայաստան աւելի ծանր վտանգներէ անցած է , և հետեւապէս պիտի անցնէ և այս ներկայ վտանգն , բայց ինչպէս : Ահա այս է նկատողութեան արժանի կէտը . Հայաստան տղէտ , թշուառ , տկար էր , բայց ի հարկին իր կենսական ոյժը կ'ցուցնէր քաղաքական փոթորիկներու տոկալով , այսօր ոչ միայն տկար է , այլ և անօթի , հացի , խոտի կարօտ : Մեծ է այս երկու վեճակի տարբերութիւնն , ինչպէս նաև հետեւանքը : Սուրբ , հալածանքը , պատերազմը կարող են արիւթեան , մարտիրոսութեան , դիւցազնութեան զգացումներ դրդուել ժողովրդեան մը մէջ որ հաւատ , ընտանեկան միութիւն , քիչ շատ բարեկեցութիւն ունի , և ոյժ կ'տան անոր կրօնական ու քաղաքական բռնութեանց տոկալու ,

սակայն երբ նոյն ժողովրդեան մէջ սոմլե իր տոժոյն ու մեռելատիւ
դէմքով կ'ներկայի, երբ անոր մարմինը կ'հիւծի ու կ'մաշի նօթու-
թեան, երբ չորաբեկ հացի կտոր մ'անգամ չէ կարող գտնել որ
իր մերկ, վտիտ, սովալլուկ ու կիսամեռ զաւակացը հայթայթէ, և
ամեն կողմէ յուսահատութեան ու մահուան աղաղակներ կ'լսուին,
այն ժամանակ ընտանեկան ու սիրոյ կապերը կ'քակուին, հայրե-
նասիրութեան ու ընկերսիրութեան զգացմունքը կ'զարդին, ամեն
սարգահատութեան ու օգնութեան աղբիւրները ցամքելով, և ասոնց
կ'յաջորդեն վայրենութեան, յափշտակութեան, դաշնութեան
բնազդումները, և ինքնապահպանութեան հոգը, այնպէս որ ամեն
մարդ տուն, զաւակ, կին կ'թողու, և ամենքը կ'թափառին դաշտ
ու ձոր որպէս զի գոնէ խոտ ու վայրի պտուղ քաղեն, և իրենց
կիսամեռ մարմինը կերակրեն, եթէ երբեք իրարու միս ուտելու չափ
չմոլեցնին:

Այսպիսի հաշուելի վիճակի մէջ գտնուող արարածներու, որ մեր
պապերն, մեր եղբայրներն, մեր զաւակներն են, որոնք պիտի օգ-
նեն, եթէ ոչ անոնք որ քիչ շատ լաւագոյն վիճակ մը կ'վայելեն:
Այս է մեր նուիրական պարտաւորութիւնն, զոր եթէ կատարենք
թերեւ Հայաստանի սովալլուկ դաւառներն կ'արենան այս աղէտից
դիմադրել և լաւագոյն ապագայի մը յուսալ:

Եթէ տեղ տեղ սովը թեթեցած կ'երևի, պէտք չէ կարծել թէ
անոր աղէտաբեր հետեանքը դադրած է: Հրդեհն ու պատերազմը
դադրելէն ետեւ երեւան կ'երևնան անոնց ձգած փլատակներն ու մո-
խիրներն, զոհերն ու դիակները: Եթէ սոմլե ամեն կողմը դադրի
անգամ անոր թողած աւերմունք անհաշուելի պիտի լինին և դար-
մանի կարօտ՝ թէ ներկային և թէ ապագային մէջ: Թող նիւթա-
կան անթիւ մլաններ, մարդկային կորուստներն պէտք է ի հաշիւ
առնել ու դարմանել: Արդեօք հասարակաց ողորմասիրութեամբ
մահուանէ աղատող քանի քանի անմեղ մանկունք՝ թափառական,
որք ու անտէրունջ, անմիջական ձեռնտութեան և օժանդակութեան
կ'կարօտին: Այս անհրաժեշտ պէտքն զգալով և անտանելի աղէ-
տից ականատես վկայ լինելով անշուշտ վանայ մէջ զթասէր ու
ժողովրդասէր Հայեր Խաճաբար անուամբ ընկերներն մը կազմած
են, որպէս զի իրենց ծնողքը սովու զոհ գացած ընկեցիկ ու որք
մանկանց քիչ շատ նիւթական ու կրթական պիտոյքը հայթայթեն,
և յետին թշուառութեան ու կորստեան վիճէն զանոնք ազատեն:

Դերագոյն մարդասիրութեան գործ, որ պատիւ կ'ընէ այդ անուշ-
տիրտ Ընկերութեան, սակայն ինչ աստիճան կարող են ձեռնառու
գտնուիլ այդ մարդիկ՝ որ թէև մարդասէր ու գթած՝ դարմանելի
աղէտից մեծութեան ու ծանրութեան նայելով, անբաւական են
հարկ եղած միջոցները ճարելու այնպիսի քաղքի մը մէջ որ տա-
կաին սովու արհաւիրաց ներքեւ կ'դռնուի և բնականապէս նիւթա-
կան անձուկ վիճակի մէջ: Հետեւապէս Խնամատար Ընկերութեան Գործ-
ծադիր Ժողովն, հեռաքնակ Հայոց օգնութեան կ'ղիմէ որպէս զի
կարող լինի նոր Որբանոց մը բանալ և որբերուն պէտք եղած
պիտոյքը հայթայթել: Պարտազանց չլսենք, անգուց ու անզգայ
կ'համարուի այն հայն որ իր կարողութենէ աւելի տալով Հաջակ-
ցիր ընկերութեան մ'որ առաջադրեալ նպատակն ի գործ դնելու
համար ամեն ապահովութիւն կ'ընծայէ: Սակայն Ընկերութեան
դիւանն յատուկ նամակ մ'ուղղելով Խմբագրութեանս իր նպատակը
կ'բացատրէ, կոչում ընելով Զմիւռնացի Հայոց ղեկավարութեան,
վստահ լինելով որ պարգիւն չպիտի մնայ իր կոչումն: Աւաստիկ
այդ նամակը:

. . . Խմբագիր:

Աստուրականի մէջ տիրող ահաղին սովը իւր բոլոր աղէտալի
պարագայիք Ձեր յայտնի է արդէն, և տարակոյս
չունիմք որ ձեր խմաստութիւնը քաջ իսկ կը մակարերէ, թէ Որ-
բանոցի մը պէտքը՝ որ սովէն առաջ իսկ տեսնուած էր, այսօր ան-
հրաժեշտ կրնայ լինիլ այս երկրի համար:

Վանայ մէջ Խնամատար անուն մի ընկերութիւն կազմուած է
1878 յուլիս ամսոյ մէջ, խնամոց կարօտ անտէրունջ և աղքատիկ
մանուկներու լոյս և միանգամայն հաց տալու նպատակաւ, և այժմ
իւր խնամոց ներքեւ 35ի չափ սաներ ունի, յորոց մի մասին նիւ-
թական և բարոյական կենաց ամեն պէտքերը, և մնացած մասին
միայն դպրոցական պիտոյքը կը մատակարարէ: Արդ այս Ընկերու-
թիւնը Ամենապատիւ Խրիմեան Սրբազանի, և Վանայ բուսական
Վսեմ. Ներկայացուցիչ Պ. Կոստանդ. Կամարաւականի բարեսիրական
օժանդակութեանց վրայ որոշած լինելով՝ յառաջիկայ յունիսին քա-
ղաքի մերձակայ Կարմրուոր վանուց մէջ մի Որբանոց բանալ, կը
համարձակի Ձեր ամօրեայ բազմօգուտ հանդիսին միջոցաւ դիմել
յատկապէս առ. վսեմախոհ Զմիւռնացիս, և Ձեր ու նոցա յատուկ

կարեկցութիւնը խնդրել Վասպուրականի անտէրունջ և աղքատիկ մանկտուոյն վրայ, որ մեծ թիւ մը կը կազմեն, և ոչ միայն լոյսէ բոլորովին զուրկ են, այլ և մարմնոյ անուղի իսկ բաւականապէս չեն դոներ, և սովամահ մեռնողներու թիւը, այո՛, կարի ստուար պիտի լինէր անտարակոյս, եթէ հեռաբնակ բարեսէր ազգայինք մեհնահանօրէն չ'առատաձեռնէին 'ի նպաստ սովելոց :

Ընկերութիւնը վստահ բոլորովին Ձեր ազդասիրական վսեմ զգացմանց վրայ՝ քաջայոյս է որ Հանդիսիդ մօտակայ ամսաթուին մէջ խմբադրական յօդուածով մը հրաւեր կը կարգաք Զմիւռնիոյ երկու սեռի պատուական ազգայնոց և ազգային ընկերութեանց, գրամական և գրական նուէրներով օգնել Խնամատարի այս մեծածախ այլ ամենակարեւոր ձեռնարկին համար : Թէև Զմիւռնիոյ պատուական ազգայինք արդէն 'ի նպաստ Հայաստանի սովելոց մեծ գումարներ առատաձեռնած են, որոց հասար մեր երախտապարտ զգացումները կը նուիրեմք նոցա իբրև Վանեցի, սակայն Ձեր սրտաշարժ գրիչն և Զմիւռնիոյ բարգաւաճ ազգայնոց ամեն պարագայից մէջ ցուցած ազդասիրական պաշտելի եռանդն և յառաջգիմական ձրգտումները աներկբայ հաւատալ կուտան մեզ՝ թէ թշուառութեան երկու դիւխաւոր պատճառները, այն է տղիտութիւնը և աղքատութիւնը արմատովին ջնջելու նպատակաւ նոր և յատուկ նպաստներ շնորհել չպիտի զլանան, 'ի քաջալերութիւն Խնամատարի, որով մնամք Ձեր և համայն Զմիւռնացի Հայոց յանհունս երախտապարտ :

Խնամատար Ընկերութեան Գործ. Ժողովոյ

17 մայիս 1880

Ատենադպիր

Ատենապետ

Վան Ս. Յակոբ

Մարտիրոս Կէլէ-ժեռնց Համբարձում Երաթեան

Այս նամակը, որ բացատրութեան կարօտ չէ, յանձնուեցաւ խմբադրութեանս Արդոյ Պ. Պետրոս Գափամաճեան ուշիմ և աղնուափրտ երիտասարդին ձեռօք, որ 'ի նպաստ Որբանոցի հանդանակութեան գործն յառաջ տանելու պաշտօն ունի : Նոյնպէս Գեր. Խրիմեան Հայրիկի և Խնամատար Ընկերութեան Գիւմի կողմէ գիրքեր ունէր առ Գեր. Առաջնորդ Հայրն և առ Ազգ. Վարչութիւնն յիշեալ բարեգործական ձեռնարկութեան համար Զմիւռնացի ազգայնոց օգնութիւնը խնդրելու մտօք : Մեր խմբածին նայելով Գեր. Ս. Առաջնորդ Հայրն խոստացած է Ազգ. Վարչութեան խորհրդով

պարտ ու պատշաճը տնօրինել հանգանակութիւն մը բանալու մասին, սակայն այդ հանգանակութիւնն արդիւնաւոր ընելու համար արժան դատած է քանի մը շաբաթ յետաձգել որպէս զի ներկայ անձուկ պարագաներն անցին :

Տարակոյս չունինք որ տեղւոյս բարեսէր Հայ հասարակութիւնը պիտի փութայ իր առատաձեռն նուէրներով ձեռնտու գտնուիլ այդ ազգօգուտ գործին յաջողութեան : Աւելորդ կ'համարինք այս մասին երկար յորդորներ կարդալ, բաւական է միայն մտածել որ ոչ միայն Վասպուրականի անխնամ և որդ մանկուոյն բարեկեցութեան ու կրթութեան համար պիտի տուած լինին իրենց նուէրներն այլ և Հայաստանի և մեր ապագայ փրկութեան համար :

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿ, ՏՆՕՐԷՆ ԺՈՂՈՎՈՑ

Առ Խմբագրութիւն Աբէլէան Մաճկ :

Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց նորընտիր Տնօրէն Ժողովը իւր պաշտօնի ձեռնարկած միջոցին հարկ անհրաժեշտ կը համարի ներկայանալ Ազգին և յայտնել այն պարտականութիւնները և պիտոյքները որք ներկայ միութեան գործով առաւելած են և թէ ինչ ձևով և ինչ պայմանով է միայն որ իւր ծրագրին գործադրութիւնը և յաջողութիւնը կ'ըմբռնէ :

Միացեալ Ընկերութիւնը կը կարծէ թէ Հայաստանի վրայ իւր ուշադրութիւնը դարձնելէ յառաջ, պէտք է նախ կեդրոնը զօրացնել և թէ մինչև որ կեդրոնը չզօրանայ չէ կարելի բաղկացեալ արդիւնքը դաւառներէն ակնկալել. ուստի իւր բոլոր ջանքը պիտի ըլլայ՝ և այս 'ի սակաւ ժամանակի՝ կեդրոնին այնպիսի վարչական, ուսումնական ու ելմտական կապ մը ստեղծել, որով որոշմունք փութով գործադրին, հրահանգք արագութեամբ և ճշգրտութեամբ հաղորդուին, Տնօրէն Ժողովըյ մէն մի անդամի ուրոյն և անջատ գործառնութենէ յառաջ եկած դժուարութիւնները և յապալումս

ները միանգամ ընդ միշտ բարձուին, միով բանիս զործոց կատարեալ միութիւն մը հաստատուի :

Նոր անգամ մը սոյն պէտքը լրանայ՝ զոր Միացեալ Ընկերութեան ապագայ յարատեւութեան ամենէն էական պայմաններէն մին համարած եմք, Տնօրէն Ժողովը իւր բոլոր ուշադրութիւնը պիտի դարձնէ այսօր 'ի սփիւռս հայրենի երկրին հաստատած վարժարանաց մէջ ուսուցանելու միօրինակ և կանոնաւոր դրութիւն մը ստեղծել. այս նպատակին հասնելու համար հարկ է ժողովրդեան տեղական պիտոյից և պահանջմանց ըստ կարելոյն համապատասխանող և հետզհետէ կատարելութեան հակամէտ ուսումնական յայտիր մը, դասական յատուկ դրքեր, մանկավարժական ընտիր և ոչ մանրակրկիտ դրութիւններ և քան զայս աստիճան մ'աւելի կարեւոր, հայրենասէր և հմուտ դաստիարակներ :

Տնօրէն Ժողովը Միացեալ Ընկերութեան սիւսմէն պատրաստած ժամանակ՝ որ գրեթէ տարեկան հինգ հազար ոսկոյ դումարի մը պիտի յանդի, պիտի ջանայ ամփոփ և ուղղակի կեդրոնին պատասխանատու տեսչութիւններ հաստատել. իւր առաջին զործերէն մին պիտի լինի Ընկերութեան վարժարանները գաւառական շրջանակներու բաժնել և իւրաքանչիւր գաւառագլուխ՝ գաւառական ընդհանուր տեսուչ մը կարգել, սոյն դրութիւնը հաստատելը անկարելի կամ աւելորդ համարուած վայրերը, առ այժմ Տնօրէն վարժապետաց հաստատութեամբ շատանալ հարկ պիտի ըլլայ, որոց ստորագրեալ և սրտասխանատու են վարժարանին բոլոր միւս պաշտօնեայք : Տնօրէն Ժողովը սոյն պահանջները նաև հետզհետէ լրացնելէ յետոյ իւր ընդհանուր վարժարանաց, բայց մանաւանդ գաւառական տեսչաց հսկողութենէ ազատ եղող վարժարանաց վիճակը 'ի մօտոյ ուսումնասիրելու համար, ամ ըստ ամէ քննիչ այցելու մը կամ պատուիրակ մը պիտի ղրկէ, որոյ պաշտօնը պիտի լինի Ընկերութեան վարժարանաց ուսումնական և նիւթական կացութիւնը քննելէ յետոյ իւր քննութեանց արդիւնքը տեղեկագրել առ Տնօրէն Ժողովն :

Ամեն հայաբնակ կեդրոններու մէջ պիտի հաստատուին Ընկերութեան մասնաւոր ճիւղեր, ներկայացուցիչներ կամ գործակալներ, որք Ընկերութեան նիւթական բարդաւաճման այն է դրամական նորանոր հասցիւթից աղբիւրներ ստեղծելու հետամուտ պիտի լինին :

Տնօրէն Ժողովը Ընկերութեան ապագայ գործառնութեանց ներկայ ծրագիրը իւր ինչ ինչ թերութեամբք թերեւս, ներողամիտ Հասարակութեան ներկայացուցած ժամանակ՝ պարտք կը համարի յիշեցնել նաև որ երբ Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնը Ազգին ընդհանուր փափաքանաց և թերեւս ժամանակին պահանջմանց տեղի տալով՝ գրեւթ թէ տարիէ մ'ի վեր բազում դժուարութեանց յաղթեց մինչև որ Ընկերութիւնը այժմեան վիճակին եկաւ յանգեցաւ, երբ Միացեալ Ընկերութիւնը, իբր յաջորդ նախկին երկից՝ այն է, Արարատեան, Դպրոցասիրաց-Արևելեան և Կիլիկեան Ընկերութեանց, նոցա վարժարանաց տեսչութիւնը, վարչական և ելմտական զանազան յարաբերութիւնները ստանձնելու և եռապատիկ ընդարձակ նա մանաւանդ աւելի մեծ շրջանակի մը մէջ գործելու պիտոյքն կը զգայ, քաղցր է մեզ յուսալ թէ Ազգը ոչ միայն պիտի չլքանայ մեզ այն քաջալերութիւնը և ձեռնտութիւնը որովք օժտեց մեր նախորդները իրենց ձեռնարկութեան սկիզբը, այլ այժմ դաստիարակութեան ստիպողական պէտքը իւր ուշադրութեան բարձրագոյն աւարկայն նկատելով ըստ այնմ իւր սեփական պարտաւորութիւնները պիտի ըմբռնէ և ըստ այնմ իրեն վերապահեալ բաժինը ճշդութեամբ և մեծանձնութեամբ պիտի կատարէ :

Յանուն և 'ի դիմաց Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց, Տնօրէն Ժողովը սոյն ներկայ յայտարարութեամբ հրաւեր կը կարդայ ամեն Թուրքիարնակ և Ռուսիարնակ և 'ի տարաշխարհս բնակող Հայոց որ բարեհաճին միւսանգամ ևս ապացուցանել քաղաքակիրթ աշխարհի առջև թէ այն ազգը որ գիտցաւ աղէտալի և մարդակոտոր բայց միամեայ և նիւթական սուլու մը համար՝ աննման առաքինութեամբ և զոհարերութեամբ 'ի չորից ծագաց տիեզերաց յօգնութիւն փութալ, նոյն Հայ ազգը պիտի գիտնայ նաև իբր հաւատարիմ զաւակ իւր պանծալի հնութեան և պատկառելի նախնեաց յիշատակաց արժանի գործ մը կատարել և դարաւոր, հայրենաւեր և մտաւորական սով մը բնաջինջ բառնալ :

Արևմտեան քաղաքակրթութիւնը յարեւելս տարածելու կոչումն ունեցող ազգ մը պէտք չէ բնաւ իւր աշխարհաշէն ընթացից մէջ կասի և այդ մարդասիրական ձեռնարկութիւնն է միայն որ պիտի կարենայ իննևտասներորդ դարու պատմութեան մէջ փոքր 'ի շատեկարեոր էջ մը գրաւել :

Աստուածաւալ Ընկերութիւնք՝ Հայոց միացեալ Ընկերութեան

կաղմութեամբ իրենց պարտականութեան առաջին քայլը կատարեցին, պէտք է որ Ազգն ալ երկրորդ քայլն առնու և փորձով ցուցնէ թէ ուր միութիւն կայ, հոն կայ նաև զօրութիւն» :

Ի դիմաց Հայոց Միաց. Ընկ. Տնօրէն Ժողովոյ
 4 օգոստ. 1880 Ատենադպիր Ատենապետ
 Կ. Պօլիս Զարէն Շէշման Զօհանէն Թորոսեան

Պ. ՊՐԱՏՏԸ ԵՒ ԻՐ ՀԱԿԱՌԱԳՈՐԴՆԵՐՆ

Արդէն յայտնի է թէ ինչ աղմուկ և դառն վէճեր դրդուեց՝ թէ կրօնական և թէ պաշտօնական շրջաններու մէջ, Պ. Պրատսի՝ նոր-ընտիր երեսփոխանին՝ յանուն Աստուծոյ՝ սովորական երգումն առնելու մերժումն՝ Անկլիոյ Հասարակաց Խորհրդարանին առջև : Թէև այս խնդիրն մեր սովորութեանց ու դաղափարներու հետ ուղղակի յարաբերութիւն չունի, սակայն՝ ըստ որում՝ կրօնական ազատութեան սկզբունքի խնդիր մ'է որ միշտ կ'հռչակուի և միշտ՝ երբ կիրառութեան ժամը գայ, երբ հրապարակ ելնէ այնպիսի գոյներով որ հաստատեալ հին կանոնաց և սովորութեանց հակառակ լինի, իսկոյն կ'դատափետտի և կ'հալածուի, կ'արժէ ուշադրութիւն դարձնել այն մասին՝ երևելի մատենագրի մ'ըրած խորհրդածութեանց վրայ : Այդ հալածանքն այնքան զարմանալի չէ այլուր որքան Անկլիոյ մէջ, ուր ամեն կրօն, ամեն վարդապետութիւն, ամեն սկրզբունք, ընկերհաշտական, հաւասարական, անասնուածական մուտ կ'գտնեն :

Պ. Լէսլի Ստէֆըն անուանի հեղինակն՝ նշանաւոր հանդիսի մը մէջ կ'բացատրէ իր կտրուկ ու լուրջ ոճով Պ. Պրատսի հակառակորդներուն շարժառիթներն, զոր չէ թէ էապէս կրօնամոլութեան արդիւնք կ'համարի այլ պատշաճութեանց և քաղաքական կուսակցութեանց խնդիր, և կ'դատապարտէ այն մարդիկն ու օրէնքն, որ զանազան անձնական նկատումներով, կրօնից և խղճի դատաւոր, և տարբեր ձևով հին հաւատաքնութեան պաշտպան կ'կանգնին :

Պ. Լէսլի Ստէֆընի զրուածէն մեր ընթերցողաց ճաշակ մը տալու և միանգամայն յայտնելու համար՝ թէ ազատ երկրի մը մէջ անգամ կրօնական խնդիրներ ինչ աստիճան կ'ներգործեն ժողովրդեան մօտաց ու հիմնարկութեանց վրայ, արժան գատեցիքք անոր կարեւոր մասերը թարգմանօրէն մէջ բերել:

«Թէպէտեւ, կ'ըսէ Պ. Լ. Ստէֆըն, Պրատլօի խնդրոյ առթիւ ծաղած վիճաբանութիւնն այս պահուս ընդհանուրին ուշադրութիւնը գրաւելէն դադրած է, սակայն ժամանակակից զաղափարներու այնպիսի յայտարար նշաններ յառաջ բերաւ, որոց վրայ մի քանի դիտողութիւններ ընելու պիտի համարձակիմ:

«Բուն խնդիրն այս է. — Մարդ մը Բարլմէնդի մէջ աթոռ ունենալէ կրնայ զրկուիլ երբ բացէ ի բաց խոստովանի թէ անաստուած է. — Այս կէտն՝ իրաւի, ուրիշ երկու խնդիրներու հետ խառնած էին. այսինքն. — Միթէ Պ. Պրատլօ բարձր վարուց տէր մարդ մ'է — խնդիր՝ որ իր ընտրողներուն կ'վերաբերի — Եւ միթէ արդի օրէնքը զինք Բարլմէնդէն կրնայ արտաքսել — խնդիր՝ որ դատաւորներուն կ'պատկանի: Առաջին խնդրոյն վրայ խօսք մը չունիմ ըսելու. իսկ երկրորդին նկատմամբ միայն այսչափ կ'դիտեմ թէ երբ ձեռնհաս իշխանութեան ձեռօք օրինական խնդիրը լուծուի, կ'մնայ այս խնդիրը — օրինաց ներկայ տրամադրութիւնն փափաքելի է թէ ոչ: Եթէ Պ. Պրատլօ անընդունելի է, անոր դէմ կեցող պատենչը կարելի է տապալել, և եթէ, միւս կողմէ, նա ընդունելի է, կարելի է, և արդէն առաջարկողներ եղան, նոր պատենչներ կանգնելու: Արդ՝ ամեն կողմէ սա ընդհանուր սկզբունքը կ'ընդունուի թէ՛ պէտք չէ մարդ մը Բարլմէնդէն դուրս ձգել իր կրօնական կարծիքը հիմ բռնելով, և այժմ աւելորդ է սոյն սկզբունքին ի նպաստ ընտանի փաստերն առաջ բերել: Սակայն ոմանք կ'պնդեն թէ հարկ է բացառութիւն մը հաստատել խոստովանեալ անաստուածութեան համար, և ահա այս առաջարկութիւնն է, կամ զայն պաշտպանելու ձեւն է որ մեզի մի քանի դիտողութիւններ կը թեւադրէ:»

Յետոյ Պ. Լ. Ստէֆըն կ'հաստատէ թէ ո՛րչափ փծուն է այդպիսի առաջարկութիւն մը, քանի որ նպատակ չունի էպպէս անաստուած մարդիկն ժողովէն արտաքսել, այլ միայն առ հասարակ հաստատեալ կրօն մը յարդել տալ: Բայց ո՛վ կրնայ երաշխաւորել որ ժողովին մէջ անհաւատ մարդիկ չկան: Այն որ չխօսիր, որ եր-

գումն պարզապէս ունայն բառերու կոյտ մը կ'նկատէ և կ'արտասանէ անարգել կ'ընդունուի : Անհնար է առարկել որ այս կարգի մարդոց անաստուածութիւնն ապացուցանել դժուարին է , ինչպէս կ'ենթադրուի որ անմեղ է մարդ մը քանի որ իր յանցանքն դատարանի մ'առջև չհաստատուիր : Եւ միթէ չկայ եղանակ մ'որով կարելի լինի անաստուածն աստուածեանէ մը զանազանել . թող ամեն ընտրելի իր հաւանոյ դաւանանքն հրապարակային յայտարարութեամբ բացատրէ : Սակայն ո՞վ կ'համարձակի այդպիսի եղանակ մը առաջարկել , որով բոլոր ուղղամիտ անաստուածները ժողովէն դուրս պիտի մնային , և անուղղամիտներն անոր մէջ գայթակղութեան քար մը պիտի գտնէին : Իբաւ , Պ. Էրտլի Ուիլմօրի ներկայած ծրագիրն նոր փորձ մը կ'առաջարկէ , առարկելով թէ ըստ որում Քրիստոնէութիւնն հասարակաց օրէնքին մի մասը կ'կազմէ , հարկ է որ մարդ մ'երեսփոխանութեան անյարմար դատուի , չէ թէ ոչ-քրիստոնէայ , և նոյն իսկ անաստուած լինելուն , այլ հրապարակաւ աստուածութեան հաւատը վար զարնելուն : Ասկից ակնբեր կ'երևի որ Պ. Պրատլօրի ամենէ բուռն հակառակորդներն անաստուածներուն չեն ուզեր գոցել Բարլմէնդի դուռն , այլ անոնց որ իրենց կարծիքն հրապարակաւ կ'պաշտպանեն : Ուստի այլ և այլ գոյնով անաստուածներ Բարլմէնդի մէջ աթոռ ունին , որոց դէմ ոչ ոք կ'իշխէ յարձակելու , թէ և գիտէ որ կան :

Այն սակայն մարդիկ ալ որ անոնց գոյութիւնն ուրանալու չափ կը յանդգնին , կ'ըսէ հեղինակն , և այս բանս իրեն զարմանալի կ'ընուի , թէ և օրինակներ չատ կան , և անուանի ատենաբաններ յարգանք յիշատակեցին Ճոհն Ս. Միլի օրինակն , որ ինքնին զօրաւոր օրինակ մ'է : Այս կարծիքը թէ անաստուած մը հազուադիւս կենդանի մ'է և թէ միայն անցելոյն տարեգրութեանց մէջ ուշադիր փնտռելով կարելի է երևան հանել շատ անհետկէ յանդուգն կ'գտնէ հեղինակն : Անշուշտ՝ գիտեմ որ յատուկ տեսակիտով մ'անաստուածութիւնը հազուադիւս է , կ'ըսէ Պ. Լ. Ստէֆըն , և լրջախոհ մարդիկ զայն անկարելի հրատարակած են , այսինքն այն վարդապետական ստորասութիւնն թէ՛ չկայ Աստուած . որ և է նշանակութեամբ որով այս բառն ի գործ կ'դրուի : Չեմ կարծեր որ նոյն ինք Պ. Պրատլօր այդպիսի կարծիք մ'արտայայտէ : —

Հարմարեալ

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Այս շարժման արդիւնքն ըմբռնելու համար՝ պարտաւոր ենք աւելի լաւ քննել թէ ի՞նչ են գիշերահաւասարք, Վերստին զնդակդ ան և զայն ճրագին բոլորտիքը պտըտցուր իր հակամէտ աւանցքով (տես եր. 112) : Երբ գնդակիդ այնպիսի դիրք մը տաս որ հիւսիսային բևեռն, կամ հիւսիսային ձմրան արեւագարձը մութը կը մնայ, պիտի տեսնես որ արեւէն դէպ ի երկրի կեդրոնը քաշուած ուղիղ գիծ մը՝ հասարակածին վրայ չտիտի ընկնի այլ կէտի մը վրայ որ անոր հարաւակողմն է : Բայց հիմակ պտըտցուր գնդակդ երկրորդ դիրքը տալով անոր՝ այնպէս որ և ոչ մէկ բևեռն ստուերի մէջ չդանուի, և երբ երկրագնդին վրայ գիշեր ու ցերեկ հաւասար են (մեր գարնան գիշերահաւասարն), հիմակ արեւէն քաշուած գիծ մ'ուղղակի հասարակածին վրայ պիտի ընկնի, այնպէս որ արեւուն շուրջն այդ կիտին վրայ կ'հանդիպի հասարակածին, որ գիշերահաւասարական կէտ կ'անուանի : Յառաջ տար գնդակդ մինչև որ անոր հարաւային բևեռն մութը մնայ, հիմակ արեւ պիտի ուղղակի ընկնի հասարակածին հետեւային մէկ կիտին վրայ (մեր ամառնային արեւակայքը բերելով) : Դարձեալ հաւասար գիշեր ու ցերեկ ունեցող կէտին յառաջացուր գնդակդ, և արեւ վերստին կ'ընկնի շիտակ հասարակածին վրայ, որով կ'հասնի մեր աշնան գիշերահաւասարը : Արդ՝ եթէ երկիրն՝ շունչանին պէս, այս պղտիկ շրջանը շրնէր անջրպետին մէջ, արեւը միշտ հասարակածին պիտի դպէր ճիշտ երկրիս շրջանին կամ անոր արեւուն բոլորտիքն ըրած շաւղին մի և նոյն կէտերուն վրայ : Բայց այս շարժման հետեանքն է հասարակածը թեթեւ մ'ետին քշել, այնպէս որ այն կէտերն ուր ծիր խաւարմանն ու հասարակածը զիրար կ'կարեն $50^{\circ} \frac{3}{4}$ մանրերկրորդ աւելի են ամեն տարի դէպ ի արեւմուտք, և այս կերպով գիշերահաւասարներն 21,000 տարուան մէջ արեւելքէն արեւմուտք կ'շրջին : Հիպսարգոս գտաւ գիշերահաւասարքի այս նահանջն՝ (ընդ առաջ գնալն), թէ և նա չդիտէր, ինչ որ վերջէն Նիւթըն երեւան հասնեց, թէ ասոր պատճառն արեւն ու լուսինն են որ հասարակածին բոլորտիքը հաւաքուած աւելորդ նիւթերն իրենց կ'քաշեն : —

ՓԼԱՌԽ Ե.

70—200 Գ. Ե.

Պարզեան կ'գործէ պարզեան դրոշմներ — Ա՛գբէ աշխարհագրութեան շրջ — Սարաբոն, նշանաւոր ուղեւոր ղը, աշխարհագրութեան շրջ կ'գբէ — Ա՛մնէ երկրաշարժներն և հրաբուխները — Գալինոս, հին ժամանակաց տօնէ մէջ քննելը — Երկու կարգ ջիւեր կ'նկարագրէ — Ա՛հասարաբէ թէ շնչերակներն արեան կ'պարտաւորէ — Բժշկականութեան շրջ պետութեան ղը կ'յայտէ — Հոսոս կ'նշանակէ Յռնասարան և անոր քաղաքականութեան ներք — Գիտութեան անկումն ի Յռնասարան — Յռնակուն գիտութեան շրջ եղբայրան գիտողութիւններ :

ՊՏՂՈՄԷՈՍ, 70 Գ. Ե. — Հիպպարղոսէն ետք՝ մի շատ լաւ աստղաբաշխներ երեցան Ալէքսանդրիա, բայց հարկ չեմ համարիր և ոչ մին նշանակել մինչև Պտղոմէոս Ալոգիոս, որ Քրիստոսի 70 թուականին ծնաւ յԵղիպոս : Նա Ալէքսանդրիա տիրող Պտղոմէանց կարգէն չէր, և իր ծննդեան վայրն անյայտ է, բայց անուանի է անոր համար որ աստղաբաշխական կանոնաւոր դրութիւն մը յօրինեց, հիմ բռնելով ինչ որ արդէն Յոյք երկնային մարմնոց վերայ գիտէին : Իր գիւտերն, Հիպպարղոսի գիւտերուն պէս՝ շատ կնճռոտ են մեզի համար և աւելորդ այս տեղ բացատրել. զլիսաւորապէս լուսնի ու մոլորակներուն շարժման կ'վերաբերին, սակայն նշանակութեան արժանի է իր պարզեան դրոշման աստղաբաշխութեան կոչումով, որով կ'ջանայ ցոյց տալ արեւուն, աստղերուն և մոլորակներուն բոլոր շարժումներն, ենթադրելով որ անոնց կեդրոնը կ'գտնուի երկիրն անշարժ : Այս դրութիւնն Պտղոմէոսի «Գասաւորութիւն» (*The Syntaxis*) անուն մեծ գործին մէջ ամփոփուած է : Զարմանալի կրնայ թուիլ որ, Պտղոմէոս այս ծուկ կարծիքը հիմ բռնելով թէ երկիրն երկնային մարմիններու կեդրոնն է, կարող եղած լինի իր դրութեամբ այնքան բան բացատրել, բայց պէտք է յիշել որ իր բացատրութիւնն այն արդիւնքն ունէր որպէս թէ դու զնդակին բոլորտիքը դառնայիր, կամ զնդակը քու բոլորտիքդ, նախորդ զլիսուն մէջ (երես 111) մեր ըրած փորձին

Համեմատ : Հետեւագէտ Պտղոմէոսի զրաժներն առ երեւոյթս այն-
քան ճշմարտութեան մօտ էին որ աստղաբաշխներն 1400 տարի
դոհացուցիչ գտան, մինչև որ Կոպեռնիկ երևան հանեց ճշմարիտ
շարժմունքն :

Պտղոմէոս ոչ միայն աստղաբաշխ այլ և աշխարհագիր մ'էր :
Գիրք մը գրեց աշխարհագրութեան վրայ որ 1400 տարի ամեն ու-
սումնարաններուն մէջ իբրև դասագիրք կ'գործածուէր : Ծանօթ
աշխարհի ամեն մասերուն աշխարհացոյց պատկերներ յօրինեց և
անոնց մէջ նշանակեց լայնութեան և երկայնութեան գծերն, զոր
Երատոսթենի գծած օրէնքով հաշուեց : Իր աշխարհագրութեան
մէջ կ'նկարագրէ արեւմտեան կողմն Գանարեան կղզիներէն մինչև
արեւելեան կողմն Հնդկաստան ու Չինաստան, և Նոբլէկիայէն մին-
չև Եգիպտոսի հարաւակողմը : Բրիտանական կղզեաց Սլայիօն ա-
նունը կ'տայ, և անոնց մի շատ ծովեզրեայ գծերն ու դետերը կը
նշանակէ : Նոյնպէս զանազան քաղաքներու անուններուն հետ կը
յայտնէ անոնց լայնութիւնն ու երկայնութիւնը :

ՍՏՐԱԲՈՆ. — Պտղոմէոսէն քիչ մ'առաջ՝ նշանաւոր ուղևոր
մը կ'ապրէր Ստրաբոն անուն, որ շատ բաներ զրած է աշխարհա-
գրութեան վրայ : Կապադովկիոյ Ամասիա քաղաքը ծնած է նա, և
հաւանօրէն կ'ապրէր երբ Քրիստոս աշխարհ եկաւ : Ստրաբոն իր
գիրքին մէջ տեսած և կարգացած քաղաքները կ'նկարագրէ : Նոյն-
պէս քննեց երկրաշարժներուն և հրաբուխներուն պատճառները, և
ցոյց տուաւ որ, երբ մեր երկրին կեղեին ներքև ծածկուած տաք
շողին ու լավան չեն կարող դուրս ելնել երկրաշարժ կ'պատճա-
ռեն, բայց երբ հրաբուխէ մ'եւք գտնեն, ինչպէս Ետնան, երկիրն
այնքան սառչւոյ չվրդովիր և չցնցուիր :

ԳԱԼԻԵՈՍ, 131. — Պէտք է յիշատակել նաև ուրիշ մեծ
ղիտնական մ'որ Ալէքսանդրիոյ յունական դպրոցին կ'վերաբերի :
Այս է Գալլենոս, շատ նշանաւոր հին բժիշկ մը : Նա ծնաւ 131ին
Ք. Ե. Փոքր Ասիոյ Բէրկամա քաղաքը, և կ'ըսեն թէ իր կենդա-
նութեան ժամանակ 500 կտոր կարևոր գործեր զրած է բժշկու-
թեան և մարդկային մարմնոյ վրայ : Այլիչես որ Երասիսդրատ և
Հերոփիլոս մարդու մարմինը յօշոտեցին, բայց կ'երևի թէ Գալլի-
նոսի ժամանակ այս բանն արդիւնուած էր, այնպէս որ նա ստիպուե-
ցաւ իր փորձերն կապիկներու և ուրիշ կենդանիներու վրայ ընել :
Այս հետազոտութենէ անգամ մի քանի խիստ կարևոր իրողութիւն-

ներ գտաւ : Օրինակի համար, նա երեւան հանեց մեր մարմնոյն երկու կարգ ջիղերու տարբերութիւնն, որ կ'կոչուին *շփացողութիւն* ջիղեր և շարժման ջիղեր :

Մեր մարմնն երկու կարգ բարակ թելեր կամ գերձաններ ունի որ ջիղ կ'կոչուին . մէկ կարգն մարմնոյն այլ և այլ մասերէն անցնելով կ'յանդին ողնայարին և ուղեղին, և միւս կարգն ողնայարէն և ուղեղէն կ'դառնան մարմնոյն այլ և այլ կողմերը : Եթէ մատովդ տաք երկաթի մը դպիս զգացողութեան ջիղերն, այս է զգացումը, կ'հաղորդեն իսկոյն ուղեղին թէ երկաթը տաք է, և ապա անմիջապէս շարժման ջիղերն, դէպ ի մատդ ետ կ'դարձնեն հաղորդակցութիւնն ուղեղէն, և զայն կ'քաշես : Եթէ մատդ ջիղերը կտրէիր յաւ չտիտի զգայիւր և զայն չպիտի քաշէիր : Գիտես արդէն որ Երասխաբար թեթեւ գաղափար մ'ունէր թէ մարդ ուղեղով կ'ըզդայ, Գալինոս հաստատեց այս բանն շատ փորձերով, թէ և որոշակի չկրցաւ իմանալ ջիղերու բոլոր ներգործութիւնը : Նոյնպէս բացատրեց թէ մեր մարմնոյն երակներն արիւն կ'պարուակեն, և նկարագրեց երկու ջիղերն որ՝ ամփոփուելով՝ ստորին ծնօտը վար կ'քշեն երբ մեր բերանը կ'բանանք, և վեր կ'քաշեն, երբ զայն կը դոցենք : Այս և ուրիշ շատ գիտերէ զատ՝ Գալինոս բժշկականութեան վրայ ամբողջ տեսութիւն մը յօրինեց, և յայտնեց թէ ինչպէս բժիշկները կ'պարտաւորին խնամել հիւանդներն, և իր կանոններն՝ հարկաւոր տարիներ՝ բժիշկներու ուղեցոյցն եղան :

ՅՈՒՆԱԼԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ԵԶՐԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Այս տեղ կ'վերջանայ Յունաց գիտութիւնը : Պարող ես պատմութեան մէջ կարդալ թէ ինչպէս Քրիստոսէ հարիւր տարի առաջ Հռոմայեցիք նուաճեցին Յունաստանն և յոյն գաղթականութիւնները : Իսկ երբ Յոյնք իրենց ազատութիւնը կորուսին՝ հետզհետէ կորուսին նաև գիտութեան սէրը : Իրաւի՝ Ալէքսանդրիոյ դպրոցն Քրիստոսէ շատ դարեր վերջը շարունակեց անուանի լինիլ, բայց քաղքին մէջ դասախօսող ուսուցիչները միայն Պտղոմէոսի, Արիստոտէլի, Գալինոսի և ուրիշ մեծ գրիչներու ըսածները կ'կրնէին, առանց իրենց կողմէ նոր իրողութիւններ գտնելու . և վերջապէս՝ Քրիստոսէ 640 տարի ետք, Արաբացիք զբաւեցին Ալէքսանդրիա քաղաքն, որ քիչ ատենէն իր յունական գրոշմը բոլորովին կորոյս :

Պէտք չէ մոռնալ որ նախորդ հինգ դուրիներու մէջ միայն մի

քանի ամենէ մեծ մարդկան և ասոնց ըրած մի քանի զիւտերու վըրայ խօսեցայ : Ուրիշ շատ երևելի յոյն իմաստասէրներ ալ կան , ինչպէս՝ օրինակի համար , Սոկրատ և Պլատոն , որոց անուններն յիշուած չեն այս տեղ , վասն զի հոգւոյ և իմացականութեան նման նիւթերու վըրայ դրած են , որ չէ թէ Բնական Գիտութեան այլ բարձր իմաստասիրութեան կ'վերաբերին : Նոյնպէս յունական դրեանց մէջ ուրիշ շատ տարօրինակ ու անհէթեթ ծանօթութիւններ կ'դտնուին իրերու պատճառներուն վրայ , զոր Պիլլադորասի կամ Գալինոսի պէս մարդիկ անդամ կ'դաւանէին . բայց այս գիրքին մէջ մեր նպատակն է միայն իմանալու ջանալ դտնուած ճշմարիտ իրողութիւնները , և տարակոյս չկայ որ Յոյնք , բնութիւնն անընդհատ քննելով և ճշմարիտ ու մտադիր դիտողութիւններ ու փորձեր ընելով , մի շատ ծանօթութեանց հիմը գրին , և նոր ժամանակներս շատ աւելի առաջ տարինք այդ ծանօթութիւնները : Երբ որ Յոյնք սկսան պարզապէս ուրիշներուն ուսանելէքն կրկնել , ուրիշ նոր զիւտեր չըրին , այլ իրենց վաստըկածին մեծ մասն իսկ կորուսին : Վասն զի միայն զիրք կարգալով մարդ գիտութիւն չսորվիր . և եթէ կ'սքանչանաս այն մարդկան վրայ որ մեծ զիւտեր ըրած են և կ'փափաքիս որ դու ալ գտիչ մը լինիս , պէտք չէ որ ուրիշներուն ըրածները զիտնալով դո՛հ լինիս , այլ անոնց պէս դործի սկսիս և քեզի համար գիտես , քննես և փորձեր ընես : —

Հարցոյննաւ գլխաւոր քաղեր . — ՏՐԷԲԸՐԻ Իմացական զարգացում յԱւրոպա . ԼՌԶԻ Հնոց Աստղաբաշխութիւն . ԲՐԷՏԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԻՏԱՐԱՆ , յօդ . Աստղաբաշխութիւն . ՀԵՐՇԷԼԻ Աստղաբաշխութիւն . ՊԵՏԸՆ ԲԱՌԷԼԻ Բնական իմաստասիրութեան պատմութիւն . ԼԱՐՏՆԸՐԻ Շրջանակ գիտութեանց 1834 . ՍՐԷՆԺԷԼԻ Պատմութիւն բժշկութեան 1815 . ԿԸՐԱՆԻ Պատմութիւն բնական աստղաբաշխութեան . ԼԱՆԺԻ Պատմութիւն նիւթականութեան . ՌԻԶԻ Համագիտարան . ՌԻՎԷԼԻ Պատմութիւն մականական գիտութեանց :

ԱՆՁԷՆ ԴԱՐՈՒՄ ԳԼԽԱՆՈՒ ԳԵՂԵԱՆԿԱՆ ԾԱՌԱԴԱՐՆԷՆ՝

	Գ. Ե.
Մարկոս Գրագոս	800
Գեպէր Կամ Ճաֆէր.	830
Ալբատէկնուխ	879
Բէն Մուսս	900
Ավիսէննա	980
Կէրպէրդ	1000
Իպն Ժունիս	1008
Ալհագէն	1000
Ռօժէ Պաքօն	1214
Վիտէլլիօ	1220
Ֆլամիօ Ճիոյա	1300
Գոյումպոս	1435
Վապօ տի Կամա	1450
Ֆերուինանտ Մակէլլան	1470
Լեոնարտոյ տա Վինչի	1452

ՄԱՍՆ Բ.

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՓԼՈՒՆ Զ.

ԱՐԱՐԱՅԻՈՑ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Եւրոպայի խաւարին դարերը — Արաբացոց յետոյ Ալեքսանդրիոյ առաջնիստն ու ծաղկեալքանին այրումը — Երբ Արաբացիք Կարելոս Մարտիկէն (մոտ 5) կ'յաղթուին, ինչպիսիքն գիտութեան կ'որան — Նեադորոս կանչուաւ — Հրէայք կ'ընտրեանին գիտութեան վերաբերեալ յանձնախմբի գործեր — Արաբացոց համալսարանները — Արաբացիք առաջին անգամ կ'առնան նախնիքն որոնք զոգրութեանն — Ալեքսիոս, կամ ոսկի շինելու գործը — Հերմոսիոս, առաջին ալեքսիոսի — Հերմոսիոսի փառաւոր խորհրդակիցներ — Կողեր ու շնորհներ զոր Արաբացիք ողորդեան անուանեցին — Այս բարին կ'ընտանայ ինքնը դէպքս ևս կ'պահենք :

ԱՐԱՐԱՅԻՈՑ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ. — Հիմալ պիտի մանենք այն դարերն որ սովորաբար խաւարին դարեր կ'ընչուին, վասն զի հարիւրաւոր տարիներ այնքան վեճեր ու պատերազմներ տեղի ունեցան Եւրոպայի մէջ որ ոչ ոք կարող էր ուսմամբ ու գիտութեամբ զբաղիլ : Անտարակոյս՝ պատմութեան մէջ սորված ես թէ ինչպէս Կոթիցիք ու Վանդալք, որ Ասիոյ հիւսիսային արեւելքին եկած բարբարոս ժողովուրդ մ'են, բոլոր Եւրոպա տարածուելով՝ Հռոմայեցիքը նուաճեցին և անոնց ամեն գաղթականութիւններն իրենց իշխանութեան ներքեւ առին : Վանդալք անցան նաև Ափրիկէ, բայց անկից վաճառեցան, և Պոլսոյ կայսր, Յուստինիանոսի օրով, անուանի Բելիզարիոս զօրավարին արիութեամբն : Այս գէպը պա-

տահեցաւ Բ. Ե. 534ին, և Հռոմայեցիք վերստին գրտեցին Աւլէքսանդրիա քաղաքն և հարիւր տարիի չափ պահեցին: Յետոյ Աւրաբիոյ խորերէն հասան Արաբացիք կամ Սարակինացիք և Բ. Ե. 639ին տիրացան Աւլէքսանդրիոյ, իրենց Մէհմէտ մարդարէին մահուանէ եօթ տարի ետք:

Երբ քաղաքն առին ամենէ առաջ անոր հռչակաւոր մատենադարանը կրակի տուին, և այնպէս կ'երևէր որ յունական գիտութեան յետին նշխարները ջնջելու պիտի աշխատէին: Սակայն այս չըրին. նուաճելով ու աւերելով շարունակ բոլոր Ափրիկէի հիւսիսային երկիրներն արշաւեցին մինչև Ճիպրալլարի նեղույն, Սպանիոյ մէկ մեծ մասին տիրացան, և նոյն իսկ Ֆրանսայի հարաւային դաւառներն մինչև Օտ գետն, ի Լանկտոք, և սակայն՝ երբ Աբուլուս Մարգէլ, Ֆրանկաց արքունապետն, Գուր քաղքին մօտ 732ին, անոնց դէմ մեծ յաղթութիւն մը տանելով՝ չթողոյց որ աւելի յառաջ քալեն, Արաբացիք հանդարտեցան և սկսան իրենց ուշադրութիւնն ուսման ու գիտութեան տալ:

Արաբացիք Աւրաբիոյ և Եգիպտոսի մէջ երկու կարգ ժողովուրդ գտան, որ կարող էին իրենց սորվեցընել Յունաց գիտութիւնը: Ասոնք էին Նեստորականք և Հրէայք: Նեստորականք, կամ Վ. Պօլսոյ եպիսկոպոս, Նեստորի հետևողներն՝ քրիստոնէից մէջ տեսակ մ'աղանդաւորներ էին, որ Աւրաբիա խոյս տուած էին 450ին, որպէս զի իրենց յատուկ եկեղեցի մը հիմնեն: Այս նեստորականք շատ զօրաւոր ու գիտուն մարդիկ դարձան, և մի շատ յունաց գիտական գործեր արաբերէն լեզուով թարգմանեցին: Նոյնպէս Հրէայք, Երուսաղէմի անկումէն ետք, Սիւրիոյ և Միջագետաց կողմերն ապաւէն փնտռեցին, և՛ բժշկութեան արուեստին մէջ շատ ճարտար լինելով՝ բուժական բազմաթիւ դպրոցներ հաստատեցին: Քիչ ժամանակէն մեծ հռչակ հանեցին բոլոր աշխարհի վրայ Արաբացւոց հիմնած դպրոցներն ի Պաղտատ, Գահիրէ, Սալէնո, հարաւային Իտալիոյ մէջ, և Քորտովա՝ Սպանիոյ մէջ: Արաբացիք չէին կարող անդամազննութիւն ուսցընել իրենց դպրոցներուն մէջ, վասն զի Քուրանն, այս է մահմէտականաց սուրբ գիրքը, կ'պատուիրէր չանդամհատել մարդկային մարմինն, ուստի իրենց ուշադրութիւնը զխաւորապէս դարձուցին բուժութեան, և ջանացին գտնել այն բոյսերն ու հանքերն զոր նախ իբրև դեղ գործածեցին և ապա ուրիշ բաներով համար:

Հարանախելի

ԲԱՌԱՐԱՆ ՓՐԱՆՍԵՐԷՆ-ՀԱՅԵՐԷՆ

ՆՈՐԱՅՐ Ն. ԲԻԽՂԱՆԳԱՏԻՈՅ

Վաղ ռւրեմ Գաղղիերէն-Հայերէն ընդարձակ և ըստ կարելոյն կատարելագործեալ Բառգրքի մը պէտքն կ'զգացուէր մեր մէջ, քանզի ցարդ 'ի լոյս ելած և 'ի մասնաւորի Էմիւնեանի երեքլեզուեան Բառարանն խիստ համառօտ էր և ոչ ևս կը սլառասխանէր ուսումնասիրող պիտոյից, Բանիցս առաջարկութիւններ եղան Վիեննայի Արժանապատիւ Միութարեանց որպէս զի նոյն Բառգրքն վերստին հրատարակէն բառերու՝ առաւել ճոխութեամբ և աւելի ընդարձակ ձև մի տալով նոյնին, Սակայն նոքա առարկեցին թէ Հայր Էմիւնեանի աշխատութիւնն անփոփոխ պահել կ'ուզեն նորա 'ի յիշատակ, և հաւանեցան միայն փոքրիկ յաւելում մի յարել նոյն Բառգրքին, յաւելում որ խիստ անբաւական էր:

Ազգային այս պէտքը լրացնելու համար ցարդ մեր զրազէտներէն և ոչ մին համարձակեցաւ այսպիսի Բառգրքի մը հրատարակութեան ձեռնարկել, քանզի ոչ միայն անխոնջ աշխատութեան, համբերութեան և երկար ժամանակի պէտք կար, հասաւ այսպիսի ձեռնարկ մի պարզ ուսումնականի մը գործ չէր, համբերատար և հաստատամիտ անձի մը կրկին լեզուաց կատարեալ հմտութիւնն կը պահանջէր:

Տեսակ տեսակ հրատարակութիւններ սուտել ևս վիսպասնութիւններ այսինքն օտար լեզուներէ թարգմանութիւններ հետզհետէ 'ի լոյս եկան, սակայն այսպիսի ծանր գործի — Գաղղիերէն-Հայերէն ընտիր Բառարանի մը — հրատարակութիւնն կը յապաղէր տակաւին:

Յանկարծ լրացող մէջ ընթերցանք Մեծ. Նորայր Ն. Բիւղանդացոյ այսօրինակ Բառգրքի մը հրատարակութեան յայտարարութիւնն, և երբ կ'երկբայէինք թէ արդեօք ինչ ձևով և ինչ ճոխութեամբ ու ընդարձակութեամբ պիտի լինէր սոյն գործն, ահաւասիկ նորին առաջին թիւերէն մեր ձեռքն հասան, և յօժարութեամբ կը յայտարարեմք թէ խիստ մեծ եղաւ մեր ուրախութիւնն

սոյն Բառգրքին բառից ճոխութեան և 'ի մէջ բերուած թէ Գաղղիերէն և Հայերէն մատենադրաց օրինակներու ընտրութեան նկատմամբ, ինչպէս նաև գործոյն ընդարձակութեան, տառերու յտակութեան և նոյն իսկ թղթոյն աղնութեան համար: Մէկ խօսքով մեր սպասածէն աւելի ընտիր գտանք այս գործը, եթէ սոյն առաջին փորձերու վրայ մեր դատողութիւնն ընելու լինիմք:

Բայց Մասիւ ընտիր լրագրոյն վերջին թիւերուն մէջ սոյն Բառգրքին յարաբերութեամբ հրատարակեալ մի յօդուած մեծ տխրութիւն պատճառեց մեզ:

Նոյն յօդուածէն կը տեղեկանամք թէ այս ընդարձակ գործոյն հրատարակման համար 1,000 օսմանեան ոսկի կը հարկաւորի, քանի որ սոյն Բառգրքի համար ինն ամիսէ 'ի վեր բացուած բաժանորդագրութիւնէ մի միայն 90 բաժանորդագին կամ 150 ոսկի գոյացած է: Ար տեղեկանամք նաև որ պատուարժան և ազգասէր Հեղինակն Կոնստանտին Լազարի սոյն Բառարանի համար վաստակած է իրապէս Ազգին կարի մէկ մեծ պէտքը լրացնելու համար:

Արդ վայրկեան մի հոս կանկ կ'առնումք և կը խորհիմք
Ահաւասիկ ազգասէր գրագէտ մի որ տասն և չորս տարի կը ըզհէ Ազգին օգտակար ծառայութիւն մի մատուցանելու համար դրժնեայ և անհնարին աշխատութիւն յանձն առնելով — գծնեայ կ'ըսեմք, քանզի նկատողութեան առնելու է որ այսպիսի գործ մը վիսպասանութիւն թարգմանելու մեքենական աշխատութեան չ'նմանիր բնաւ, այլ մտաւորական ծանր աշխատութիւն կը պահանջէ, պարտաւորելով զ'Հեղինակն Հայերէն և Գաղղիերէն մատենագիրներու դիմել ընտիր օրինակներու հաւաքածոյ մի ձեռք բերելու համար: Արդ' կը կրկնեմք, ահաւասիկ ազգասէր գրագէտ մի որ Ազգին մի մեծ պէտքը լրացնելու համար իւր կենաց մէկ մասն և ամեն աշխատութիւն կը զոհէ, և երբ ամենայն իրաւամբ կ'ոպասէ որ իւր վաստակոց փոխարինութիւն լինի իրեն, իւր գործոյն հրատարակման համար անդամ ազգայնոց կողմանէ բաւական քաջալերութիւն իսկ չ'գտնէր:

Ինչ տխուր և ցաւալի իրողութիւն, և ինչ շօշափելի ապացոյց մեր յետադիմութեան:

Քանիցս ըսուած է որ մեր մէջ գրագիտական ասպարէզն անձնուիրութիւն, անձնական զոհողութիւն ըսել է, և արդարև երբ քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ գրագիտական ասպարէզն ամեն պա-

տիւ և քաջալերութիւն կը դտնէ, և հասարակութեան քարձը և ընտիր դասն կը կազմէ, մեր մէջն անոր հակառակ ոչ միայն ստորին և կարծես նուաստ պաշտօն կը համարուի, հապա նաև շատ անգամ օրական պիտոյից հայթայթման դժուարութեանց կ'ենթարկի :

Մասիսի յիշեալ յօդուածն խիստ ընտիր կերպիւ Հայ դրաղիտաց տխուր բաղդին նկարագրութիւնն կ'ընէ : Եթէ լուսաւորեալ ազդաց մէջ ուսմանց և դիտութեանց ծաւալումն նոցա յառաջագիմութեան ջերմաչափն կը համարուի, սոյն համեմատութեամբ մեր յետագէմ կացութեան զգալի ապացոյցն է ազգային դրաղիտաց նկատմամբ մեր ունեցած անտարբերութիւնն չ'ըսեմք արհամարհանքն :

Լիթրէի Գաղղիերէն ընդարձակ բառգիրքն խիստ մեծ ընդունելութիւն գտած է ոչ միայն Ֆրանսայի հապա համայն Եւրոպիոյ մէջ, և այս ընտիր գործն երեւելի գրագիտին ոչ միայն անունն անմահացած, հապա նաև բնականաբար նիւթական քաջալերութիւն հայթայթած է : Յաւանութիւն պիտի լինի մեր կողմանէ Գաղղիոյ և Հայ ազգին մէջ փոքր իսկ բաղդատութիւն մի ներկայել, սակայն բուն իսկ այս բաղդատութիւնն մեր կատարեալ յետադիմութիւնն պիտի հաստատէ :

Մեր մէջ երեւելի լինելոյ համար, բաւ է որ մէկն հարուստ լինի, չէ փոյթ եթէ իւր անունն իսկ ստորագրել չգիտէ : Լորտ Պիքընսֆիլա, որ երբեմն իբրև Մսթր. Տիգրայէլի լրագրաց մէջ յօդուածներ կ'գրէր, ոչ իւր հարստութեամբ այլ զբաղիտական տաղանդովն Անգղիոյ Թադուհոյն առաջին նախարարն լինելոյ բարձր պատիւն ունեցաւ : Նորա աղքատիկ կացութիւնն զաղտնիք մի չէր բնաւ, այնպէս որ երեւելի լէպէ մի նորա տաղանդն գնահատելով քառասուն հազար հսկի նուէր ըրաւ անոր : Լուսաւորեալ ազդաց մէջ գիտեն քաջալերել տաղանդներն : Եթէ Մսթր Տիգրայէլի մեր երկրին մէջ ծնելու դժբաղդութիւնն ունենար, երբեք լորտ Պիքընսֆիլա լինելոյ բաղդն չպիտի ունենար :

Ի՛նչ է արդեօք Մսթր Վլէտսթընի բարձր անուան զաղտնիքն — Մսթր Վլէտսթըն, որովմ զանազան առթիւ կոմսութեան տիտղոսն առաջարկեց Թադուհոյն և նա ակնածութեամբ մերժեց :

Իւլիանիւն Լեֆոն Նիւ շաքաթաթերթն մասնաւոր էջի մէջ յատկապէս փոխեալ անձանց անունները յաջորդաբար կը հրատարակէ նոցա հարստութիւններն ևս յիշատակելով — անձեր՝ որոնցմէ շատերն թէպէտև խիստ հարուստ, սակայն աննշան կեանք վա-

րելով՝ անձանօթ հանդիսացած են հասարակութեան : Սակայն անդ-
ղիական լրագիրք «Tom Tailor» Բըշ լրագրոյն երևելի խմբա-
դրոյն՝ որ վերջին օրերս յաստեացս փոխեցաւ, անունն անմահացը-
նել կ'ուզէին գովութեամբ :

Եւր այս փոքրիկ յօդուածն խիստ պիտի երկարի, եթէ Եւրո-
պիոյ միւս ազգաց երևելի անձանց անուններն իսկ յիշատակելու
փորձն փորձեմք — երևելի անձանց՝ որոնք իրենց տաղանդովն ու
հանճարովն պատուոյն և իշխանութեանց, գաղաթնակէտն հասած են :

Եւք Եւրոպիոյ առջև ինչո՞վ պիտի պարծիմք արդեօք, կամ քա-
ղաքակիրթ ազգաց համակրութիւնն ստանալու համար ի՞նչ հան-
դամանքներով պիտի ներկայանամք Եւրոպիոյ :

Մի քանի տարի առաջ ՚ի Պուլլարիա տեղի ունեցած հարստա-
հարութեանց դէմ բողոքելու համար երեք հարիւրէն աւելի Մի-
թիկներ տեղի ունեցան Անգլիոյ զանազան քաղաքներուն մէջ : Ժո-
ղովուրդն՝ Պուլլարաց բարի հանդամանքներն գովաբանելով ՚ի մէջ
այլոց մտային լուսաւորութեան այսինքն հասարակաց կրթութեան
համար նոցա ըրած ջանքերն կը յիշատակէին, ասելով թէ Եւրո-
պիոյ համակրութեան արժանի ժողովուրդ մի են :

Հայ ազգն ևս Եւրոպիոյ համակրութեան արժանի հանգամանք-
ներ ունի՞ արդեօք : Դաստիարակութեան նկատմամբ, մեր ընկերա-
կից և դրացի ազգաց ցարդ ըրած յառաջադիմութեան համեմատ
արդիւնք մեք ևս կրնամք ներկայացնել : Ց'արդ կը կարծէինք որ Պոս-
փորի և անոր մօտակայ սահմաններուն մէջն էին միայն Հայերն,
մոռցած էինք և հազիւ կը յիշէինք թէ Հայաստան մը կար, և թէ
հոն Հայեր կային . . . Եւրոպա, այո՛, Եւրոպա զարթոյց, զ'մեզ,
և յիշեցոյց մեզ մեր պարտքերն, հազիւ հազ ուշաբրեցանք և ըս-
կանք գործել : Առանց նկատողութեան առնլոյ մեր վիճակին դառ-
նութիւնն, առանց տակաւին իրական արդիւնք մի ներկայացնելու՝
շոշոկել կը նկրտիմք Եւրոպիոյ առջև թէ մեք քաղաքակիրթ ազգ
մի եմք . . . և կ'սպասեմք կանխաւ որ զովեստներ տրուին մեզ :
Երբ Եւրոպական լրագրաց մէջ Հայոց համար նպաստաւոր յօդուած
մի կը կարդամք, նոյնը իրարու ձեռքէ կը յափշտակեմք, կը պար-
ծիմք և կը փառաւորիմք վայրասպար, առանց խորհելու թէ նոյն
դովեստից արժանի եմք արդեօք : Բայց երբ Բալկրէյլ կամ Լօսըն
մի յանկարծ բոլոր աշխարհի առջև կ'ծու և նախատական խօսքեր
կ'ուղղէ մեզ, կը վերաւորեմք և կը վշտանամք առանց փոյթ ունե-

նալու նոյն կծու խօսքերու մէջ օգտակար դասեր որոնելու : Պէտք է խոստովանիմք որ մեր ևս ազգային շատ թերութիւններ ունիմք , և հարկ է որ մերթ ընդ մերթ կծու ազդարարութիւններ լինին մեզ : մանաւանդ օտարներու կողմանէ , դէպի ուղղութիւն բերելու համար զմեզ . . . :

Ուրեմն Եւրոպիոյ համակրութեան արժանի հանդիսանալու համար , մեր բոլոր ճիգն նախապէս պէտք է որ հասարակաց կրթութեան ծաւալման մէջ կենդրոնանայ :

Առատանդնուպօլսոյ վարժարանաց վրայ տեղեկութիւն չ'ունիմք , և չ'գիտեմք ինչ գրութեամբ կը յառաջանան : Բայց կը խոստովանիմք մեծ հաճութեամբ որ հոն գոնէ իսկական Հայ տարր մի կայ որ կը գործէ , հոն Հայ երիտասարդութիւն մի կայ , որ իւր ազգասիրութեամբն կը փայլի : Հոն հաստատուեցան հզօր ընկերութիւններ , որ կը գործեն անընդհատ յօգուտ Հայաստանի մեր խեղճ ազգայնոց : Պօլսոյ Հայն , մանաւանդ վերջի տարիներու մէջ , նախանձելի հանդիսացաւ իւր ազգասիրութեամբն , և Հայկական խնդրոյ համար ըրած զոհողութեամբն :

Եթէ մեր խօսքն զառաւարնակ Հայոց ուղղելով՝ մասնաւորեմք և Ձմիւռնիոյ վրայ խօսիմք , տխրութեամբ և ակամայ պիտի խոստովանիմք որ մեր երիտասարդութիւնն , փոքր ինչ բացառութեամբ , մեռած է , չ'կայ մեր մէջ այն ազգասիրական ոգին որ Պօլսոյ Հայոց մէջ կ'տիրէ : Քանի որ Պօլսոյ Հայը Հայկական խնդրոյ համար նախանձաբար կ'աշխատի և զոհողութիւններ կ'ընէ , Ձմիւռնիոյ Հայն չ'շարժիր , կարծես ինքն նոյն ազգութեան չ'պատկանիր , իբր նոյն կենսական խնդրոց ինքն մասնակցութիւն չ'ունի բնաւ : Մեր վարժարանաց բարեօք կարգադրութեան և յառաջադիմութեան համար խիստ անտարբեր եմք : Ընթերցատուն մի ունիմք , որոյ գոյութիւնն շատերն իսկ չ'են յիշեր : Ազգային օգտակար նպատակի մը համար ընկերութիւն մի հաստատեցինք , և ութ ամիսէ 'ի վեր ոչինչ արդիւնք առաջ բերինք : — Սիւնեաց ընկերութիւն որ առաջին անգամ 1843ին Ձմիւռնիոյ մէջ հաստատուեցաւ , և այն ժամանակ Ազգին խիստ մեծ ծառայութիւններ մատուց : Խոստովանիմք և յայտարարեմք արդեօք պարզապէս թէ քառասուն տարի առաջ աւելի հայրենասիրական ոգի , և լուսաւորութեան համար աւելի եււանդ և փափաք կար Ձմիւռնիոյ Հայոց մէջ . . . : Հոս կանկ կ'առնումք . . . :

Բայց այս սողերը լրացնելէ առաջ՝ վերստին Մեծ. Նորայր Բիւզանդացւոյ ընտիր գործոյն վերադառնալով՝ երբ կը տեսնեմք թէ ազգասէր անձինք անբաւ զոհողութիւններ կ'ընեն Ազգին՝ այսօրինակ նշանաւոր օգտակար ծառայութիւն մի մատուցանելու, մեր ևս պարտքն է, դնահատելով անոնց անձնուիրութիւնն, քաջալեր լինիլ անոնց բարոյապէս և նիւթապէս։ Արդարեւ ամեն Հայ երիտասարդ այս ընտիր Բառգիրքէն օրինակ մի պարտի ստանալ — ամեն Հայ երիտասարդ կ'ըսեմք, քանզի կ'երևակայեմք որ մեր բոլոր երիտասարդութիւնն Գաղղիքէն լեզուի ուսմամբ կ'զբաղի, և որպէս զի բնաւ արդելք մի չ'ներկայանայ սոյն ընտիր գործոյն անյապաղ հրատարակման, պարտին ազգայինք կանխաւ բաժանորդազին ստանալ առանց սպասելու ամբողջ գործոյն տպագրութեան, և այս կերպիւ կ'ապահովուի նոյնին յաջողութիւնն, և կ'ունենամք այնպիսի Բառգիրք մի որոյ նմանն ցարդ 'ի լոյս ելած չէ մեր մէջ։

Գ. Յ. Բաբալեան

ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ*

Ը

Գառն էր այս բաժանումն ինձի համար, բայց ստիպուեցայ համբերել այն յուսով որ քիչ ատենէն պիտի տեսնեմ իմ մօրս վերադարձը հօրս հետ։ Ատում, Նուրիճան և Անանուն՝ Եղէզն զիւրն պարապ նստելով կասկած չտալու համար՝ մերթ ընդ մերթ երեւցող ուսս պաշտօնակալներու՝ որոշեցին երկրագործներուն հետ դաշտ երթալ աշխատիլ, և ստէպ ես ալ անոնց կ'միանայի։ Սակայն օրեր ու շաբաթներ կ'անցնէին և լուր մը, ձայն մը չէր հասնէր մեզի Բաղաբերդէն, այնպէս որ մտաւանջութիւնը սկսաւ պաշարել մեզ։ Արդեօք սուս Թիթպօֆ ու Նուարդ մատնուեցան,

* Հարաւարտութիւն։ Տե՛ս յաւելն ահաբիւր, էջէս 67։

արդեօք Իվանօֆ բերդակալն իր միտքը փոխեց և ամենքը հօրս հետ Սիպերիա դրկեց։ Շատ անգամ զիշերներն այս կասկածներով մեր տնակը նստած տրտում տխուր, Ատոմ՝ ու իր ընկերներն կ'խորհրդակցէին անքուն և հաղորդակցութեան միջոց մը կ'փնտռէին, ընդունայն։ Վասն զի անխոհեմ ու յանդուգն քայլ մը կրնար ամեն բան վեր ի վայր շրջել և մեր բոլոր յոյսերն ի դերև հանել։ Ուստի համբերութիւնն ամենէ խոհական ընթացքն համարելով մեր այս փափուկ վիճակին մէջ՝ կ'սպասէինք, երբ զիշեր մը յանկարծ դուռը զարկին։ Ամենքս ոտք ելանք։ Ներս մտաւ 'տուրէմ' շուքի պէս թեթև և դուռը գոցելով՝ ըսաւ.

«— Զինակիցներ, հանդարտ պահեցէք ձեր արիւսիքները։ Անվտանգ հասաւ 'տուարդ' իր սիրելի ամուսնոյն մօտ։ Անկարող եմ նկարագրել թէ ո՞րքան սրտաշարժ եղաւ իրենց տեսութիւնն։ Չայն ու շշուկ չկայ անոնց վրայ։ Աւադին հնարքն յաջողելու է անշուշտ, բայց պէտք չէ շտապիլ։ Միայն ձեր մտատանջութիւնը ցրուելու և այս նամակն Ատոմին յանձնելու համար զաղտուկ եւ կնայ այս տեղ։»

Եւ 'տուրէմ' ծոցէն հանեց գիրն ու Ատոմին տուաւ, խնդրելով որ զինք բուն կալանաւոր Թիթպօֆին մօտ տանին։ 'տուրիճան' առաջնորդեց 'տուրէմ' Թիթպօֆին մօտ և ինք վերադարձաւ։ Այն ատեն Ատոմ կարգաց գիրն որ է այս.

«Պատուական Ատոմ,

«Շատ բարեներ ու շնորհակալիք ձեզ մեր հին զօրապետ արիւս-սիրտ Զօրայի կողմէ, որու մօտ կ'դռնուինք 'տուարդի հետ' իրերև մեր տունը, մեր բանտատունը, Հայաստանի մանրանկարը։ «Տէրն ենք այս բանտին. միայն դուրս ելնելու, աղատ օդ ծծելու զիրաւունք չունինք։ Քանի որ այս քարայրին և մեր հայրենիքին մէջ մեծ տարբերութիւն չկայ, տեղ փոխած եղանք, և ձեզ ալ բերել տալով՝ յաւէտ այս քարայրին մէջ բնակելու կ'որոշէինք, եթէ մասնուեւելու և Սիպերիոյ ճամբան բռնելու արհաւիրքը մեզ չչաշարէր։ Ուստի դուրս ելնել անհրաժեշտ է։ Առայժմ մեծ զգուսարութիւն կ'տեսնեմ. վասն զի՝ Բաղաբերդէն բաւական հեռու ուս զինուորներու շղթայ մը կայ, զոր պէտք է խորտակել։ «Ի՞նչպէս, այս է կարևոր խնդիրը։

«Իրաւ՝ կարելի է Զօրան 'տուարդին հաղուստով և 'տուարդն

«Նուրէմի զգեստով ծայտեալ դուրս հանել, բայց այս միջոցը կը
«մերժէ Ջօրան, առարկելով թէ նախ անստոյգ և վստահաւոր է
«այն, երկրորդ՝ թէ կ'դժկամակի իր հաւատարիմ՝ Նուրէմը զոհել
«և անխուսելի մահուան դիրկը թողուլ: Սակայն կ'յուսամ՝ յաջո-
«ղիլ՝ խոյս տալով՝ երբ Նուրէմ իր խուզարկութեան արդիւնքն ինձ
«հաղորդէ: Արորդ էք վստահիլ անոր, որու անկեղծութիւնն ու
«արիութիւնը ձեզի ծանօթ են, և ամեն դաղանիք յայտնել: Նա
«պաշտօն ունի իմ երկրորդս, այսինքն բուն Թիթագօֆը շահիլ լիո-
«ւելին և կերպով մ'արտասահման ընել, մինչև Արաստան ուղար-
«կել: Հետեւապէս կարող ես անոր յանձնել այդ ուս զինուորն,
«որպէս զի այն կողմէ մատնութեան և երկիրդի ամեն կասկած վեր-
«նայ: Նոյնպէս պաշտօն ունի պահակ զօրաց հրամանատարին հետ
«տեսնուիլ ու վստարկիլ մեծկակ դումար մը տալով, վստն զի՝ մա-
«հաւանդ այս կողմերն՝ ոսկին ամեն ամրապինդ դուռ կ'բանայ, և
«Նուրէմ պիտի առաջարկէ անոր թեթև յանցանքի մը համար տա-
«լի մը բանտարկութեան դատապարտուած մէկ քանի խեղճ հայե-
«բու, այսինքն մեր, փախուստը չարգիլել: Յուսամ որ յաջողի:
«Այն ժամանակ ձեզի Նուրէմ վերստին պիտի ղրկուի որ մեր փա-
«խըստեան ծրագիրը յայտնէ և ժամադրութեան տեղը ցուցնէ:

«Այսպէս, Ա'տոմ, հաղորդէ այս գիրն Նուրիճանի և Անանու-
«անի, միսթարէ Գերենիկն և վրան հսկէ, մանաւանդ ամեն զգու-
«շութիւն ի դործ գրէք որ ձեր վրայ կասկածի ստուեր մ'անդամ
«չհրաւիրէք: Ա'տոմ, շատը պնաց քիչը մնաց. Ս. Գրիգորի աջն
«անշուշտ մեր վրայ է: Եթէ Հայաստանի բաղդին հետ մերն ալ
«սեւցած չէ բոլորովին, յոյս կայ որ Ջօրայի և մեր տառապանքը
«վերջ կ'առնուն: Իսկ՝ եթէ անհնար լինի, ինչպէս որ մեր սրտա-
«զին իղձն է, Հայաստանի մէջ ազատ ապրիլ, դէթ թեթև միս-
«թարութիւն մը պիտի վայելենք թերևս օրին մէկն, երբ ընտանե-
«ւեական ազատ շրջան մը կազմելով՝ կարող լինինք մեր անցելոյն
«յիշատակներով սփոփիլ կամ ողբալ:

«Նուարդ, թէև բանտի մէջ, ուրախ է. Ջօրայի քովէն, իբրև
«հիւանդապահ չհեռանար, և Գերենիկն կարօտը քաշելով՝ անոր
«աչքերէն կ'համբուրէ և ձեզ ալ ջերմագին կ'բարևէ: Իսկ ես,
«գուր որ գտնուիմ, արքայութիւն կամ դժոխք, միշտ նոյն սէրն ու
«ողին պիտի պահեմ ձեզի համար:

Այս գիրն բաւական լոյս կ'սփռէր մեր միջին կառնածներուն վրայ : Սակայն քիչ մ'ատեն լուռ ու մունջ իրարու երես նայելէն ետեւ, Ատոմ լուծիւնն ընդմիջեց և ըսաւ .

«— Բարեկամներ, այս նամակը մեկնութեան կարօտ չէ . լսեցիք և դատեցիք : Կ'մնայ մեզ վարել այս գեղջական կեանք, միջն չե որ մեզի նոր հրահանգ հասնի և մեր ընկերքն որոշուի : Բաւական է մեզ գիտնալ որ Զօրայ, Նուարդ ու Աւագ ապահով վիճակի մէջ են : Ուստի յիմարական ամեն քայլ կ'դատապարտեմ : Այս պարագայիս մէջ ո՛չ արիութիւնը կ'ղօրէ և ո՛չ սուրը : Պէտք է համակերպիլ բոլուն պարագաներու : այս է աշխարհիս ընթացքն և առակին ըսածը — Կ'պահես այն ձեռքն զոր չես կարող կտրել : »

Ատոմ խօսքն աւարտելու վրայ էր երբ Նուրէմ ներս մտաւ և յայտնեց թէ Թիթպօֆն իր հետը պիտի տանի, և թէ արդեօք իրեն յանձնարարութիւն մ'ունինք ընելու :

«— Կարող ես տանիլ Թիթպօֆն, պատասխանեց Ատոմ, միայն աղաչանք մ'ունինք . այս է շուտով վերջ տալ այս դերութեան :

«— Եւ մեր փափաքն այդ է, ըսաւ Նուրէմ : Միայն յայտնի չէ թէ երբ կրնայ կատարուիլ, շաբաթէ՞ մը, ամսէ՞ մը, տարիէ՞ մը : ո՞ր դիտէ :

— Ի՞նչ կ'ըսէք, ձայնեցի ակամայ : Ուրեմն զիս միասին տարէք իմ հօրս ու մօրս մօտ :

«— Այդ անկարելի է, ըսաւ Նուրէմ : Միայն վստահ եղիք որ ամենէ առաջ դուք պիտի իմանաք իմ բերնով ազատութեան ու րախալի լուրը :

«— Բայց ժամանակ չես որոշեր, յարեց Ատոմ : Մինչեւ երբ պիտի սպասենք : Անգործութիւնն ու անստուգութիւնը մեզ պիտի մաշեն : Արդեօք կարելի չէ՞ մեզ գործակցիլ Զօրայի ազատութեան : Ինչո՞ւ այսօր այսպէս բաժնուած մնաք ձեր ընկերներէն, քանի որ ծանր պարագայից մէջ միշտ միասին գործեր էք :

«— Ծերունի Ատոմ, բացորոշ է կարծեմ Աւագին նամակը : Պատրաստ է մեր յատակադիծն որու գործադրութիւնը կ'պահանջէ յետին ծայր խոհեմութիւն ու դադանապահութիւն : Ձեր աշակցութեան ժամը պիտի գայ, երբ մի անգամ Զօրայի շղման խորտակուի և ինք Բաղաբերդի սահմանէն և ուրս պահակներու շրջանէն ազատի : Առ այժմ ամենէ կարեւորն է Թիթպօֆէն պրծիլը : Զպիտի սպաննեմ զինք, վասն զի օգուտը տեսանք, և պէտք չէ

որ ասերախտութեամբ վճարենք իր ծառայութիւնն, այլ հաւատարիմ մէկ հայրենակցիս ձեռք և դումար մը տալով պիտի քշեմ զինք Վովկասու լեռները: Յետոյ պահապան զօրաց հրամանատարին հետ պիտի բանակցիմ և յուսամ զանի շահիլ ու յաջողիլ: Ես չեմ կարող վերստին երեխլ այս տեղ՝ իբրև լրաբեր, թերևս զիս կ'լրտեսեն, այլ երբ դամ, շիտակ ազատութեան ճամբան բռնելու համար պիտի դամ: Դուք միայն միշտ պատրաստ եղիք . . . իմ ներքին ուխտս այս է. Զօրան աւանդել իր հայրենի հողին և ապա մեռնիլ . . . »

Եւ Նուրէմի սև ու փալիլուն աչերը լցան արտասուօք այս խօսքերն արտասանելու ատեն: Անբացատրելի մեղամաղձոտութեան մը նշանները կ'երևէին իր արեակէզ այլ աղնիւ ճակտին վրայ: Միշտ խորհրդաւոր էակ մ'երեցած էր ինձ Նուրէմ, և այս պարագայիս մէջ իմ կարծիքս աւելի ևս հաստատեց իր շարժումներով որ ներքին դաղտնի յուզմունքը կ'մասնէին . . . : Ի վերջէ՝ մեզ հրաժարկան բարև տալով՝ նշմայր մ'ըրաւ Ատովին որ դուրս ելնէ: Ատով անօր ետէն գնաց: Մեր տնակէն քիչ մը հեռու թեղոշի ծառի մը ներքե՝ Ատով ու Նուրէմ սկսան բերան առ բերան խօսակցիլ: Անհնար էր ինձ նոյն պահուն այս առանձին խօսակցութեան նիւթն իմանալ: Միայն հեռուէն դիտեցի՝ պատանեկան հետաքրքրութեամբ, որ խնդիրը շատ զարմանալի կամ սրտաշարժ պիտի լինէր: Վասն զի՝ քանի ծերունին կ'խօսէր, և վշտաղին դէմքով մը կ'խօսէր, Նուրէմ կ'այլալէր, կ'ժպտէր և այնպիսի կերպարան մը կ'ցուցընէր որպէս թէ կորուսած մեծաղին գանձ մը կամ գոհար մը դտած լինէր: Հետզհետէ տրտմութեան, խնդութեան և զարմացման նշաններ կ'յայտներ: Սակայն զարմանքս տելի մեծ եղաւ, երբ Նուրէմ՝ ծերունի Ատովին առջև գրեթէ ծունր գնելով՝ անոր ձեռքը համբուրեց և ողբալի գէմքով մը մի քանի խօսք ուղղեց: Կ'երևէր թէ շնորհ մը կ'խնդրէր կամ շնորհակալութիւն կը յայտներ: Իսկ ծերունին Ատով ձեռքը կուրծքին վրայ դրաւ, ապա զայն Նուրէմին երկնցուց, և զլուխն օրելով՝ այնպիսի շարժում մ'ըրաւ որպէս թէ ըսել կ'ուզէր. «Ապահով եղիք:»

Տարակոյս չկար այնուհետև որ Ատով խոստում մը կ'տար Նուրէմին. բայց ինչ խոստում, այդ անյայտ էր: Եւ երբ վերջին բարևը տալով՝ Նուրէմ սկսաւ հեռանալ Թիթպօֆին հետ, ճամբուն վրայ կանկ առաւ, զլուխը դարձուց գէպ ի ծերունին և սրտաց.

«— Յիշէ՛ Այծեմիկը . . . :»

Այծեմիկն . . . փոքրիկ որբ աղջիկն, որ Ս. Յովհաննու վանքը կ'գտնուէր . . . : Եւ ինչ յարաբերութիւն կրնար լինիլ Նուբէմի և այս որբին հետ : Հանելուկ մ'էր այս ինձի համար : Բոլոր յիշատակներս ամփոփեցի որ զայն լուծեմ, և միայն ենթադրութիւն մ'ըրի : «— Թերեւս, ըսի, Այծեմիկի հայրն Նուբէմն է որ պատերազմի ժամանակ կինը կորուսելով՝ զաւակը չըրցած է խնամել և առած Ս. Յովհաննու վանքին կողմերը ձգած է, այնպէս որ՝ նոյն վանքին միաբան Բարթող վարդապետը գտնելով՝ ցարդ կ'սնամէ այդ երեխան :»

Սակայն այս զուտ ենթադրութիւն մ'էր ստուգութեան կարօտ : Ուստի է՛յուսայի ճշմարտութիւնն իմանալ Ատումէն, որ ծանրաքայլ ու գլխիւ կախած մեր տնակը կ'դիմէր :

Իսկոյն զինք զիմաւորեցի և հարցուցի .

— Սիրելի Ատում, ինչ կ'խօսէր Նուբէմ, վիշտ մ'ունէր անշուշտ :

«— Ո՛րքան հետաքրքիր ես, Գերենիկ : Եթէ մեր խօսակցութիւնը գաղտնիք մը չլինէր, անտարակոյս Նուբէմ ձեր առջեւը պիտի խօսէր . . . :

— Ա՛յ իմանամ, անպատեհ կ'գտնես հարցմունքս : Բայց ճիշտը խօսելով՝ Նուբէմի շարժումները սիրտս վշտացուցին : Արժեքի թէ հօրս պէս ի՞շուառ է, քանի որ իր զաւակէն հեռու կ'գտնուի, ինչպէս Ջօրայ իզմէն :

«— Եւ ուստի՞ դիտես :

— Հապա՛ ինչո՞ւ յիշեցուց քեզ Այծեմիկն, այն սիրուն փոքրիկ աղջիկն զոր Բարթող վարդապետին քովը տեսանք . . . :»

Ատում իր խոր աչքերն իմ վրաս անկեց և յարեց .

«— Միթէ ադիկից կ'հետեւի՞ որ Այծեմիկի հայրն է Նուբէմ :

— Միայն կարծիք մը կ'յայտնեմ :

«— Այդ կարծիքդ սխալ է, տղաս : Երբ ժամանակը գայ խընդիրը կ'իմանաս՝ ըսաւ Ատում արտորնօք, և շիտակ տնակը մտաւ :

Լուռ ու մունջ իր ետեւէն դացի : Առաջին անգամն էր որ ծերունին այսպէս խափի կ'խօսէր ինձի հետ : Ջգացի իմ անխոհեմութիւնս, բայց չկրցայ երբեք ցբուել այն տալաւորութիւնս թէ՛ Նուբէմի խորհրդաւոր անձին կ'միանար ուրիշ խորհրդաւոր ստուեր մը, Այծեմիկ, որ թերեւս ապագային մէջ անակնունելի պատա-

հարներու պատճառ պիտի լինէին : Ափսոս , այս տպաւորութիւնք
անհիմն չէր :

Թ

Մտաւոր աղատումի մը յոյսն մեզ միշտ արթուն և քիչ շատ
զուարթ կ'ազնէր . բայց Աւագին երկդիմի նամակն , Նուրէմի գա-
լուստը , մանաւանդ անորոշ խոստումներն մեզ վհատութեան տա-
րին . . . : Միօրինակ , տաղտկալի կեանք մ'սկսաւ մեզի համար ,
և ամենէ ցաւալին այս է որ մեր մէջ առաջին մտերմական յա-
րաբերութիւնն ու աշխոյժը չէին երևեր , այլ տեսալ մ'անհոգու-
թիւն ու տրամուծիւն որ՝ եթէ անտարբերութեան և յուսահատու-
թեան յայտարար նշանները չէին , գէթ վշտաղին խորհրդածու-
թեանց արդիւնքն էին : Իրաւ՝ Ատոմ՝ ու իր ընկերները կ'շարունա-
կէին իրենց գաշտային զբաղմունքը , զիւղացիներու մէջ կ'մտնէին ,
անոնց պարզ նահապետական սովորութիւնները կ'քննէին , անոնց
զուարճութեանց ու ցաւերուն մասնակից կ'լինէին , սակայն երբ առ-
անձին մնային կարծես թէ իրարմէ կ'խորշէին , թերևս առահի որ
իրարու շփուելով չբանան այն վէրքն որ ամենուն սրտին մէջ կը
ճարակէր : Մեր գլխաւոր զբօսանքն էր կիրակի ու տօն օրեր հե-
տիոտն լեռ ու ձոր արշաւել ու վայրի կենդանիներ որսալը : Ա-
հա այն ժամանակ կ'սկսէր երեք ընկերներու մէջ սուր ու կծու
խօսակցութիւն մը բաղդի վրայ , որու կ'վերադրէին ամեն պատա-
հած գործ ու արկած , և յուսահատ կ'փնտռէին այն ձեռքն որ
անիրաւին պատիժ և արգարին իրաւունք պիտի բաշխէր . կ'ծիծա-
ղէին դառնապէս այս որսական խաղերուն վրայ , և կ'յիշէին այն
պայքարներն երբ զնդակներ չէ թէ անմեղ կենդանիներու մարմնոյն
այլ թշնամի զինւորներու սրտին մէջ կ'տեղաւորէին : Իսկ երբ որ-
քէն դառնային տուն , գառնուկներու պէս կ'մտնէին սենեակն , և
շատ անգամ անձայն կ'խորշէին . ինչ . . . թերևս ինչ որ դառնուլը
կ'խորհի երբ դահճին արիւնհարբու դանակն իր աչքին առջև կ'փայ-
լի , մահուան ստուերներ . . . :

Այս ամայութեան մէջ դժբաղդ էի , և իմ դժբաղդութիւնս կ'ա-
ւելնար երբ մտածելու , որոճալու նիւթ մը չէր գտներ միտքս ,
այլ սիրտս միայն կ'զղար , ինչ որ կ'զղայ կենդանի մ'որ հիւանդ
է և ուտելու ախորժակ չունի : Ա'երևի թէ Ատոմ՝ այս վիճակիս
կ'կարեկցէր և երբեմն երեկոյեան դէմ՝ իր գործն աւարտելէն ետև՝

քիս կ'առնէր, մօտակայ այգիներն ու պարտէզները ման կ'զար : Նոյն միջոցին իր պարզ ու թափանցիկ լեզուով՝ կրցածին չափ, կ'մեկնէր ինձ բնութեան զանազան հրաշալիքը : Թէև անու՝ իր բնատուր դատողութեամբ քարի մը, բոյսի մը, ճճիի մը, թռչնիկի մը վրայ երկար բարակ խօսելու նիւթ կ'զտնէր, և՛ մերթ ընդ մերթ ինձ հարցումներ ուղղելով՝ կ'ջանար իմ միտքս բանալ և դիտելու, քննելու ու իմանալու կարողութիւնս մշակել : Շատ մեծ ախորժ կ'զգայի ծերունի Ատոմին այդ անզարդ ու անպատրաստ դասերէն, զոր իր առջևը դանուած բնական զիրքէն կ'քաղէր : Ես ալ զգալով ու մտածելով կ'յաջողէի իր հարցումներուն ուղիղ պատասխաններ տալ :

Օր մը բլրակի մը վրայ նստած չորս կողմը կ'զիտէինք : Ատոմ իր ալևոր դուխը բացած, հրացանն իր քովը դրած, լիաբերան կ'ծծէր կծու քամի մ'որ կ'փչէր Արարատայ ձիւնապատ սարերէն : Մօրուն, զոր կտրելու սովորութիւնը մոռցեր էր, բաւական երկար ու սպիտակ կ'ծածանէր հովէն, մինչդեռ իր մանր խօր աչքերն որ միշտ թանձր ու ձիգ յօնքերով ծածկուած էին, Հայաստանի հորիզոնէն անդին կ'թափանցէին : Պատկառելի ու վսեմ բան մ'ունէր իր վրայ այս ծերունին որ՝ երբեմն Աստուծոյ հետ խօսելու սահմանուած թէև, այժմ՝ բնութեան հետ կ'բանակցէր : Զինք զիտողն նոյն միջոցին պիտի՝ կարծէր թէ հին նահապետական ցեղերու անշուք բեկորներէն մին էր այն՝ որ զիմակալած են ժամանակին քաղաքական ու ընկերական փոթորիկներուն, և աւանդութիւնը կ'շարունակէին : Սակայն Ատոմ՝ թէև հին դուխ, նոր ուղեղ ունէր, թէև թշուառութեան վրայ կ'ծիծաղէր երբեմն ու աշխարհիս բաները կ'հեգնէր, բայց ինքնին խոհուն միտք և հեռատես աչք մ'ունէր :

Այն բլրակին վրայ բաւական ժամանակ անխօս մնալէն ետև՝ յանկարծ հառաչեց ու ըսաւ .

«— Դէրենիկ, եթէ Հայաստանի այս կենսատու ու սննդաւետ քամին չլինէր՝ վաղուց սև հողն իջած էի այս տարիքիս մէջ : Նոյնպէս՝ եթէ տակաւին կ'ապրի ինձի պէս՝ հայ ժողովուրդն այս հողին վրայ, թէև թշուառ ու ստրուկ, փառք տալ պէտք է այն արևուն, ջրին և օդին որ իր լանջքը ու ստամոքսը, թէև նօթի, կ'կազդորեն, իր տառապանքը կ'սփոփեն և իր չարքաշութեան ճարակ կ'ընծայեն : Անտակ չէ ըսածս. ի հարկէ մեր Առաքաւորէն

աւելի սուրբ չէ Հայաստանցին որ միայն օդով սնանի, բայց քիչով ապրելու, և երկար ապրելու միջավայրի մը մէջ կ'դանուի։ Ամեն հող, ամեն կլիմայ նոյն յատկութիւնները չունին։ Փոխադրէ այդ աշխարհի այլ և այլ բնակիչներն իրենց բնիկ հողէն տարբեր տեղումաք, և անոնց կենսական ոյժը կ'շլատես։ Եթէ զիս այսօր նետես այն աշխարհն ուր, ճարտարութեան շնորհիւ, մարդիկ կ'թռնին, կ'ըսեն, և մինչև անգամ անբան կենդանիներն մեզնէ աւելի երջանիկ կ'ապրին, ես վաղը կ'մեռնիմ, այդ շինծու մթնոլորտը զիս կ'խեղդէ, ինչպէս կ'մեռնին ու կ'խեղդուին տարաբնակ Հայերն, վասն զի այդ մթնոլորտը շնչելու յարմար շնչափող մը չունիմ։ Մենք զեւ ևս բնութեան մանկիկներն ենք և անոր ոյժերուն ներքև ճնշուած կ'սուրճնք միայն, բայց կ'շնչենք։ Եթէ երբէք օրին մէկն այդ ոյժերը գործածելու վարժինք, այն ժամանակ պիտի կարենանք կանդուն քալել, Հայաստանի տիրանալ և նոր կեանքով վերածնիլ։ Կարծես մարդարէի պէս անիմանալի բաներ կ'իօսիմ. այնպէս չէ, Գերեմիկ։ Բայց թող որ աւելի պարզեմ միտքս։ Եւ իրօք ինչ է յառաջդիմութիւնն եթէ ոչ ընկճեալ բնական ոյժ մը, որ իրաւունք կ'դառնայ զարգանալով։

«Գիտես, առակը կ'ըսէ. Մեծ ձուկը կ'կլլէ փոքրը։ Հիմակ դիտէ բոլորտիքդ. տես սա մեծ գետն, որու կոհակներն արևուն լուսով արծաթի պէս կ'շողան, վաղակներու ջրերը կ'ծծէ և ինքն ալ Ովկիանու մէջ կ'անհետի. տես սա ահադին ծառն որ իր գլուխն դէպ ի երկին կ'ծրարէ և ճիւղերն չորս դին կ'սփռէ լրբօրէն, շրջակայ առնկերուն միջոց, օդ, լոյս չթողուր որ աճին և ինք միայն կ'ծծէ այն կենսական հիւթերն որով կ'ստուարանայ. նայէ սա խոշոր ճանճին, ինչպէս միջուաները կ'լափէ, սա մեծ թռչունին ինչպէս ճնշուկները կ'հալածէ, և եթէ այս օրինակները շարունակեմ պիտի դանեմ յետին թուլատաբրի կարգէն մինչև բանաւոր բնութեան կենդանիներու կարգն անդուլ մըցում մ'ուժի։ Արդ՝ եթէ այդ ոյժերն կանոնաւորին, եթէ մանաւանդ մարդիկ յաջողին ընկճել ինչ որ կ'աւերէ, արդիւնաւորել ինչ որ վնասաբեր է, ընտելացընել ինչ որ վայրապ է, մշակել ինչ որ խոպան է, մէկ խօսքով՝ անօդուան օդատակար ընել և քանդիչ ոյժերն արդիւնաբեր ընել, այն ժամանակ հպատակելու տեղ կ'տիրապետեն։ Բայց ինչպէս. քննելով այն ամեն շնչաւոր ու անշունչ իրերու բնութիւնն ու յատկութիւնն որ մեզի ահարկու, անհպելի կ'երևին։ Միթէ

քնչուն անգամ որ կ'խաղցրնէ արջն, միթէ արապն որ կենդանի
օձը վզէն կ'փաթթէ, միթէ ատրվիշն որ հրաշէկ շամփուրը բերանը
կ'մղէ, միթէ լարախաղացն որ զլուխն ամեհի առիւծին կոկորդը կը
խոթէ շատ աւելի ուժեղ ու զօրաւոր չէն քան զիս և քեզ, Գերե-
նիկ : Միթէ խելացի մարդն որ կ'ստիպէ շողին թևեր առնելու, ե-
լեկտրականութիւնն՝ լեզու, դնդակն՝ սուր աչք, որ անզուսպ ու
անքննելի կարծուած տարրերն կ'լուծէ, կ'բաղադրէ, կ'ձևէ և ա-
նոնցմէ անթիւ օգուտներ կ'քաղէ, աւելի մեծ և հզօր չէ՞ քան զիս
ու քեզ, Գերենիկ : Եւ ինչ է անոր ուժին դաղնիքն : Է՛հ, հաս-
կըցար, գիտութիւնն է, որ կ'ընկճէ ըմբոստ ու անօրէն ոյժն, որ
կ'այլափոխէ մարդը, որ կ'փրկէ անոր հոգին և որ կ'աղատէ իր
մարմինն այն ամեն հարուածներէն որ անտաշ ու անզգաստ բնու-
թենէ կրնան հասնիլ :

«Անշուշտ կ'ըմբռնես միտքս, Գերենիկ : Քեզի պէս և Հայաս-
տան ոյժ մ'է, այլ ընկեցիկ ու անմշակ ոյժ մ'որու ներքեւ ընդ-
հանրապէս կ'ճգմունի իր զաւակներն, վասն զի զանոնք վարել չգի-
տեն կամ վարելու կ'արգիլուին : Եթէ այդ բնական ոյժերուն մէջ
չզանուէին՝ իր օգին ու կլիմային պէս՝ թաղուն փրկաւետ մասունք՝
արդէն բուսած էր Հայաստանի բանն, արդէն կորսուած էր Հայր :

— Եւ ո՞վ կ'արգիլէ զինք, ըսի երկշուտութեամբ Ատոմին, բոյժ
հանել այդ բնատուր ոյժերէն :

«— Ինչ որ, պատասխանեց Ատոմ, կ'արգիլէ քեզ զլուխդ ու
սիրտդ մշակել և անոնց մէջ դտնուած զարդանալի սերմերն արգա-
սաւորել : Միթէ դիտես դու որ հաղիւ թէ աչքդ լուսոյ բացիք որ
առջևդ աղէտից փոս մը տեսար : Ուստի երբ բոլոր հոգդ ու ճիգդ
եղաւ այդ փոսէն անմեղա անցնիլ, ընկերային ու քաղաքական դժուա-
րութեանց դէմ մարտուիլ և մօրդ ու ինձի հետ սիրական հայր մը
փնտռելու ելնել, մատաղ հասակիդ մէջ աղէտից բաժակն ըմպել,
աքսոր, զրկանք ու նեղութիւն կրել, անփոյթ եղար առ հարկի
բնութեան քեզի տուած ներքին ոյժդ կշռել, մարդել և անկից քա-
ղել այն կարողութիւններն որով տղայ մը կ'դառնայ մարդ, և մարդս՝
տիրապետ : Ահա այսօր բնութեան մէկ զաւակն ես դու անմարդ
ու անուս, և եթէ զգայուն ու հայրենասէր սիրտ մ'ունիս, այդ
ալ պարտաւոր ես քեզ շրջապատող նպաստաւոր աղբեցութեանց,
բայց և այնպէս ուժաթափ պիտի մնաս եթէ յանկարծ քու առջևդ
ելնեն կոշտ կամ կանոնաւոր ոյժեր՝ որոց յաղթելու համար չէ

Թէ միայն կորովի մարմին պէտք է, այլ և այն ամեն հնարքն զոր ազատութիւնն ու դիտութիւնը կ'հայթայթեն:

«Նոյնը կրնամ ըսել Հայաստանի համար, Դերենիկ: Հայաստանցիին թէ բնական և թէ արուեստական ոյժերու ներքև, զաշտերու ու ձորերու մէջ շնչասպառ կ'ըմալանայ, և միայն մերթընդ մերթ մեղի պէս, լեռներու գլուխն ու սարերն ելնելով՝ օդ ու շունչ կ'առնու որ ի սպառ չմեռնի. սակայն մինչև որ իր աղէտից բուր չթօթուէ ու չկանչնի, մինչև որ իր քրտանց արդիւնքն եզոզ հայն հանդիստ չուտէ, կրթութեան ու ազատութեան երես չպիտի տեսնէ և չպիտի կարենայ դիմագրել այն ոյժերուն որ զինք կ'ճնշեն և զսպել ու պտղաբերել զանոնք որ զանձեր կ'պարունակեն:

— Իւ այս ահագին յեղափոխութեան համար ի՞նչ պայմաններ պէտք են:

«— Աշխատութիւն, յարատեւութիւն ու միութիւն: Ահա օրինակն. երկար տարիներ բաժնուէն ետև միանալով՝ մեր ուխտին հաւատարիմ, պիտի յաջողնք, յուսամ, ազատել հայրդ զինք պրկող երկաթէ շրջանակէն, մինչդեռ առանց այս միութեան անտարակոյս իր վախճանը մահն էր: Բնական ոյժերէն օգուտ քաղելու առաջին միջոցն է ի դորձ դնել մեր մէջ մնացած բոլոր կենսական ոյժն: Այն օրն որ այս մեր կոխած հողն մեղի աւելի հունձք պիտի տայ, այն օրն որ սրբապիղծ ոտք մը զայն չպիտի աւրշտրկէ, այն օրն որ սա ջրվէժն ու հողն մեղի աւելի առատ ալիւր պիտի տան, այն օրն որ սա գետակը՝ ջրանցքի ձևով ճիւղեր արձկած՝ ի՞նչ մէջ բեռնաբարձ նաւերու երթեկութիւնը պիտի տեսնէ, մեքենան անբան Հայաստանցիին տեղը պիտի բռնէ, այս բլրակէն արծաթ ու ոսկի պիտի թափին, այս սև քարերէն հուր պիտի ժայթքին, այս մետաղներէն գործիք, հրադէն ու վառօդ պիտի ձևանան, այս կենդանիներն ու բոյսերն մեղի կտաւ, կերպաս ու մետաքս պիտի հայթայթեն, այս լեռներէն ու բլուրներէն շոգին պիտի փչէ, ուրականներու տեղ, այս կիրճերէն ու կապաններէն կամուրջներ պիտի անցնին՝ առաջակներու տեղ, հարթ ուղիներ ու շնչառոր թերեւ քաղաքներն զիւղերու հետ և զաղափարներն զպայուսման հետ պիտի կապեն, այս գլուխներէն ու սիրտերէն ազատութեան, արդարասիրութեան և հայրենասիրութեան ոգին ու զպայմանք բուրելով՝ միութեան, աշխատակցութեան և ընկերակցութեան հոսանք մը պիտի հաստատէ կենդանութեան, կրթութեան, լուսոյ և իմա»

ցական զարգացման կարօտ հողերու և բնիկներու մէջ, այն Երն պիտի տի համարձակինք ըսել որ Հայաստանի այժերը Հայոց համար կը դործեն, այն օրը պիտի ըսէք՝ դու և քու թուռներդ որ Հայաստանի արեւը, լուսինը, ջրերն ու քարերը; հովիտներն ու անտառները և բոլոր թագուն հարստութիւնները շարժման մէջ կ'դառնան և մի անգամայի մը սահմանուած անկեալ ժողովուրդ մը կ'վերականգնեն և Բայց, Դերենիկ, ես չպիտի տեսնեմ այս կատարուելիք այլափոխութիւնն, աշխատութեան, գրամագլխի, լուսոյ ու իմացականութեան շնորհիւ, այլ դու և քու հասակակիցներդ՝ երբոր՝ ուս բոլորսն ու կիսամերկ մանկան պէս՝ որ բլուրին ստորոտը կ'խաղայ, որ գրեթէ անկենդան հողին մէկ մասն է տակաւին, շատ հայ մանուկներու պէս ժայռերէն ու ծառերէն բաժնուելով, այսինքն քարեղէն ու բուսային կեանք մը վարելէ դադրելով՝ անկախ ու իմացական կենաց շրջանին մէջ մտնեն . . . »

Ատոմ՝ լռեց ակնապշշնայելով այն փոքրիկ մանկան որու կ'ակնարկէր։ Ես ալ աչքս այն կողմը դարձուցի։ Ի՞նչքան տեսայ չորս հինգ տարեկան տղայ մը՝ միայն աղտոտ շապիկ մը հագած։ Գլուխն ու փորը գրեթէ բաց էին, այտերն ուռուցիկ ու կարմիր, գոուզ օն մազերը գտակի պէս բոլորակի գանկը շրջապատած, ոտները կէս մը տղմին մէջ՝ կ'խաղար իրմէ աւելի սպիտակ դառնուկի մը հետ։ Ժնչգեալ իր չորս դին շուներ, օձեր և աղուէներ կ'դառնային, զանազան օգային ու ցամաքային անասուններ կ'վիտային, առանց երկիւղ աղբելու այն անմեղ ու կայտառ մանկան որ միամտութեամբ կ'ժպտէր ու կ'ցատկոտէր . . . »

«— Ա՛նայի՛ս, ըսաւ Ատոմ, կարծես թէ այս մանկիկն հողին արդանդէն նոր կ'ելնէ, և՛ հին մարդուն պէս, վայրի կենդանիներու հետ կ'կենակցի։ Հայաստանի մանրանկարն այս է, այս հոռի ու այլ անդիտակ ու կեղտոտ մանուկն է, և չէ թէ այն հրեշտակն, այն լուսափայլ տրտում ոգին որ անոր աւերակներուն վրայ կ'ողբայ։ Մաքրէ՛ այդ մանկան մարմինն ու սիրտն, հանէ՛ այն տղմէն որու մէջ կ'թաւալի, տո՛ւր անոր նիւթական ու մտաւոր հաց, և իսկոյն Հայաստան կ'վերականգնի . . . »

Մեր շրջագայութեան ժամանակ՝ երբեմն այսպիսի խօսակցութիւններով կ'սփոփէր զեւս Ատոմ ու կ'մարդէր, սակայն կ'դիտէի որ անհանգիստ էր միշտ, և իր մտմտութիւնն ու վիշտները ցրուելու համար շատ անգամ աւելի խոփն ու խուժանը ձեռք կ'առնուր քան թէ լեզու ու գրիչ կ'գործածէր։

ՄԵՏԵՕՐԱ

ԳԻՏԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ — Դ. ՄՍԵՐԵԱՆ

Ասողուց կ'լսէինք որ քաղքիս մէջ նոր հրատարակութիւն մը լոյս պիտի տեսնէ և անհամբեր կ'սպասէինք անոր երևման : Ուրախ ենք ծանուցանելու որ այս ամիս երեցաւ ՄԵՏԵՕՐԱ անուամբ այդ հրատարակութիւնն , և իր անուան հաւատարիմ՝ կ'խոստանայ մերթ ընդ մերթ , այսինքն մէկ տարուան շրջանի մէջ , մի քանի անգամ երեւիլ և զանազան կարևոր յօդուածներ պարունակել :

«Մէթէօրան , կ'ըսէ Արդոյ Հրատարակիչն իր նախաբանին մէջ , առ այժմ լոկ հաւաքածոյ մ'է գիտական , աղղային և գրական գործերու ու թարգմանութիւններու , հետեւարար իր էջերը բաց են ամեն գրիչներու համար որոնք իրենց ազգին ու հայրենեաց կ'ուզեն նուիրուիլ : Փիլիսոփայական մասնաւոր դպրոցի մը նկատմամբ որ և է յատուկ միտում կամ դաւանութիւն չունենալով՝ իր նպատակն է ժամանակիս ողոյն և Եւրոպայի գիտական շարժման արձագանք ըլլալ , մի և նոյն համակրութեամբ ընդունելով նաև աստուածաբանական , հոգեբանական և գրական հայեցումաժքով դրուած յօդուածներն սրոնք կրնան իրեն զրկուիլ ի հրատարակութիւն՝ բնական է որ՝ առանց օրինաւորութեան և ձևի մասին մեղանշելու՝ ժամանակիս պիտոյից պատասխանեն : »

Ահա ասպարէզ մ'ուր ամեն հայ գրիչ և ամեն դաղափար կ'հրաւիրուին երեւիլ և կարծիքներու մրցում մը բանալ , որմէ անշուշտ լոյս պիտի ծագի : Ընտիր է այս յատակադիծն , որ ոչ միայն Արդոյ հրատարակիչն ամեն պատասխանաւորութենէ ազատ կ'պահէ , մտաւոր բազմազան արտայայտութիւններու մասին , այլ և ամեն համոզում ու դաւանութիւն զօհ կ'ընէ , անտարակոյս թողով որ ի վերջէ ճշմարտութիւնը յաղթութեան մրցանակը շահի : Առաջին հատորին պարունակութենէ արդէն կ'տեսնուի որ Մէթէօրան իր ծրարըն համեմատ շարժելու սկսած է , և՛ թէև փոքր ինչ պատմական մտքէն շատ կ'զրուէ , սակայն գիտական ճիւղին ալ մեծ տեղ մը կուտայ : Եթէ չենք սխալիր , առաջին անգամն է որ կէտարբէրակո-

հրատարակութիւն մ'իւր ճակատը կ'զրէ գլխաւան տիտղոսը, վասն զի մինչև ցարդ մեր մէջ, թող զիտական նիւթերու, նոյն իսկ անոնց անուան մեծ կարեւորութիւն տնտիշ չկայ, քանի որ մէկ կողմէ կ'կարծուի որ մարդ առանց անոր ալ կրնայ ապրիլ, դրամ վաստակիլ, էական նպատակ մը Հայոց համար, միւս կողմէ կ'ենթադրուի թէ գիտուն մը բնապէս անաստուած կ'լինի: Այս նախապաշարումներու շնորհիւ՝ հազիւ մեր մի քանի դպրոցներու մէջ դեռ նոր մուտ կ'զտնէ գիտութեան ուսումն, թէև ծրագիրներու մէջ շատ անգամ դոյ և մինչև անգոյ գիտութիւններու անուններն աչք խաբելու համար շարուած կ'տեսնուին: Արդ՝ քանի որ Մէֆէօբան Հայ հասարակութեան կ'ուղղուի և այդ հասարակութիւնն զիտական խնդիրներու վերահասու չէ, բնապէս քայլ առ քայլ պէտք է առաջնորդուի այդ ասպարէզին մէջ, այնպէս որ գիտութեան լեռին ստորոտը չտեսած ինքզինք դադարէր գտնելով՝ գլուխը չդառնայ ու վար չգլորի: Այն սակաւաթիւ ազգայինք որ գիտութեան հետամուտ են՝ հարկաւ կարող են իրենց ծառաւ յագեցնել բուն իսկ օտար աղբիւրներուն դիմելով, մինչդեռ անոնք որ դեռ գիտութեան այբուբենը չգիտեն կամ նոր կ'իմանան չեն կարող ըմբռնել միահամուռ գիտութեան ընդհանուր եզրակացութիւնները, մանաւանդ երբ նոր ու խրթին ոճով բացատրուած են: Ուստի փափաքելի է որ Մէֆէօբան ընդհանուր ընթերցողին արդի իմացական կարողութիւնն ի նկատի առնելով՝ հայթայթէ իր գիտական ու դրական լոյսն, որպէս զի օգուտ ծագի:

Այս գիտողութիւնները թելադրեց մեզի Պ. Լիզրէի Վարդապետութիւնն կամ Բրիտանական Երկրային անուն գործին թարգմանօրէն հրատարակութիւնը Մէֆէօբայի մէջ: Կոկիկ և աղւոր դործ, այլ շատ հակիրճ, նորախօս և հետեւապէս՝ չըսենք մութ, անորոշ հասարակ ընթերցողներու ըմբռնման համար:

Աւելորդ կ'համարինք մի քանի գիտողութիւն ևս յաւելու նիւթերու դասաւորութեան, շարունակելիութեան և ոճի ու բացատրութիւններու եղանակին վրայ, որ անտարակոյս պիտի ուղղուի այս ոչ-պարբերական հանդիօին յարատեւ հրատարակութեամբ:

Ուստի խմբագրութիւնս՝ սոյն յարատեւութիւնն ու յաջողութիւնը մաղթելով Մէֆէօբային, կ'ոչուայ որ հետզհետէ Ազգին մտաւոր զարգացման հզօր դործիք մը պիտի դառնայ:

ԳԼԽԻ Է 1 ԽԵԾԱԴ ԲԵՏԷԻԷ:

ԱՐԵՒԵԼԲ

(ANATOLIA)

ՊԱՐՈՅՐԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԷ

ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Այս քննութիւնը քաղաքի մէջ յունարէն բնասիրական հանդէս մ'են սկսաւ լոյս տեսնել, ամիսն երկու անգամ հրատարակելի, քանի մ'ուսումնական անձերու խմբագրութեամբ, որ յատուկ աշխուժ մը կազմած են, Յոնիոյ հնութեանց վրայ զընելու: Առաջին թիւը տեսանք և այս ծանօթութիւնը զընել արժան զատեցինք գլխաւորապէս անոր համար որ Աբելէի ակմբին ատենապետ, Պ. Ա. Բէրէմէվս, մեր բարեկամը, որ հնախօսութեան քաջաճմուտ անձ մ'է, իր նկատողութեանց առարկայ պիտի ընէ նաև Հայոց հին պատմութիւնն ու անդիր հեթանոսական գրականութիւնը, և արդէն այս մասին սկսած է օտար և հայ պատմութիւններու վրայ յենլով յօդուածներ զընել իր կողմէն աւելցնելով զանազան գիտողութիւններ:

Ուստի փափաքելի է որ ամեն յունադէտ հայ սոյն օգտակար հանդէսին զրուելով՝ որ անտարակոյս Եւրոպիոյ յունասէրներու ուշադրութիւնը պիտի գրաւէ, Հայոց վրայ զրուածներն ուսումնասիրէ, որով քաջալերած պիտի լինի նաև խմբագրութիւնն հայ հնախօսական թիւղն աւելի ևս մշակելու:

Աբելէ, որու նպատակէն հեռի է որ և է կրօնական խնդիրներ յուզել, որ այնքան դառնացուցած են Արեւելեան երկու նշանաւոր բողոք, պիտի քննայ անոնց մէջ մտաւարական յարաբերութիւն մը հաստատել և քրիստոնէական եղբայրակցութեան զղացումը զարդացնել:

Մտադիր ենք յոյն հանդէսին Հայոց գրականութեան վրայ զրածններն արիւղ առթիւ հաղորդել մեր ընթերցողներուն:

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՏՍԾՈՒՄՆ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ

[ԹԱՐԳ. — ՏՕՔԹ. Տ. ԱՂՓԷՇՏԻՄԱԼՃԵԱՆ

Շնորհակալութեամբ ընդունեց խմբագրութիւնս այս վերնագրով
դրբոյկ մը և կ'փութայ Հայ ժողովրդեան ուշադրութիւնը հրաւի-
րել անոր վրայ : Գրբոյկին անունն և Մեծ. Թարգմանչին համբաւն
արդէն բաւական մեծ յանձնարարութիւններ են ի նպաստ այդ ըն-
տիր գործին , և մեր կողմէ միայն ծանօթութիւն մը բաւական պի-
տի լինէր՝ եթէ խմբագրութիւնս սովորութիւն ունենար Բայն նո-
րափայ հրատարակութիւն մը ծանուցանել , երբեմն անոր կցելով
բուն հեղինակին կամ թարգմանչին դրչով յերկրուած գովեստ
մը , և անդին անցնիլ , ինչպէս որ կ'ընեն ոմանք :

Իրօք կան գրուածներ որ ոչ միայն իրենց ներքին արժէքով մեծ
ընդունելութիւն կ'գտնեն , այլ և դէպ ժամանակին լոյս տեսնելով :
Այս կարգէն է նաև ներկայ գործն : Ամեն մարդ կ'փափաքի ողջ
առողջ մարմին ունենալ , թէև այդ փափաքին հասնելու համար
ստէպ տարրական պայմաններն անգամ չկատարեր , ամեն հայ , մա-
նաւանդ հիմակ՝ կ'փափաքի որ իր զաւկին մարմինը մարդուի , միտքը
կրթուի , և ստէպ մին կամ միւսն , և երբեմն երկուքն ալ անդի-
տաբար զանց կ'ընէ , որմէ կ'հետևին ֆիզիքական և մտային հաշ-
մութիւններ : Մեծ. Տօքթ. Փէշտիմալճեան իր հրատարակած դըր-
քոյկով՝ որ մանկիկներն տածելու համար ընտիր կանոններու դանձ
մ'է , այդ փափաքն ու պէտքը լեցընելու միջոցները պարզ ոճով
կ'բացատրէ :

Ինքնին մարդկային ազդի ոչ միայն ֆիզիքական այլ և բարոյա-
կան զարգացման համար անհրաժեշտ ուսում մը , առողջարանու-
թիւնը , հնոց զրեթէ անծանօթ դիտութիւն մը , օրէ օր կ'զարդա-
նայ , միւս բնական գիտութեանց զարգանալով , որոց ծնունդն է
այն : Մարդուս մարմինն ո՞րքան ճանչցուի , ո՞րքան մաքրին հետ ու-
նեցած յարակցութիւնը քննուի , այնքան թէ՛ մին և թէ՛ միւսն ան-

վթար պահպանելու և անոնց գործողութիւնները կանոնաւորութեան մէջ պահելու պէտքը կ'զգացուի, և այս պէտքը կ'սկսի օրորոցէն և կ'տևէ մինչև ծերութեան տարիքն : Մեծ, փէշտիմալեան միայն առաջին մանկութեան տաժումի եղանակը կ'տայ մեզ, խոստանալով միւս հասակներուն առողջապահութեան յարմար կանոններն ևս հրատարակել, այնպէս որ իր գործն ոչ միայն մարց այլ և դաստիարակներու համար անհրաժեշտ դասագիրք մը, կենաց բարօրութիւնը նպատակ ունեցող դասագիրք մը պիտի դառնայ, և շատ պարզաներու մէջ բժիշկներու օժանդակութիւնը պիտի թեթևեցնէ : Եւ երբ բժիշկ մը՝ որու շահաւէտ պաշտօնն է բուժել հիւանդութիւններ, կ'ենթէ անոնց առաջն առնլու կենսապահիկ բնական դարմաններու օրինագիր մը կ'յօրինէ կամ կ'թարգմանէ, նա ցոյց կը տայ թէ իր շահէն աւելի մարդկութիւնը կ'սիրէ, թէ բժշկէ առաջ մարդ է, գիտունէ առաջ մարդասէր է : Բայց Մեծ, Թարգմանիչն՝ Հայոց նկատմամբ՝ միանդամայն դաստիարակ մ'է, և անոնց մեծ ծառայութիւն մը կ'մատուցանէ : Ճիշտ այն միջոցին որ կըթութեան խնդիրն ամենուն ունի ու ջանքը կ'զրգուէ :

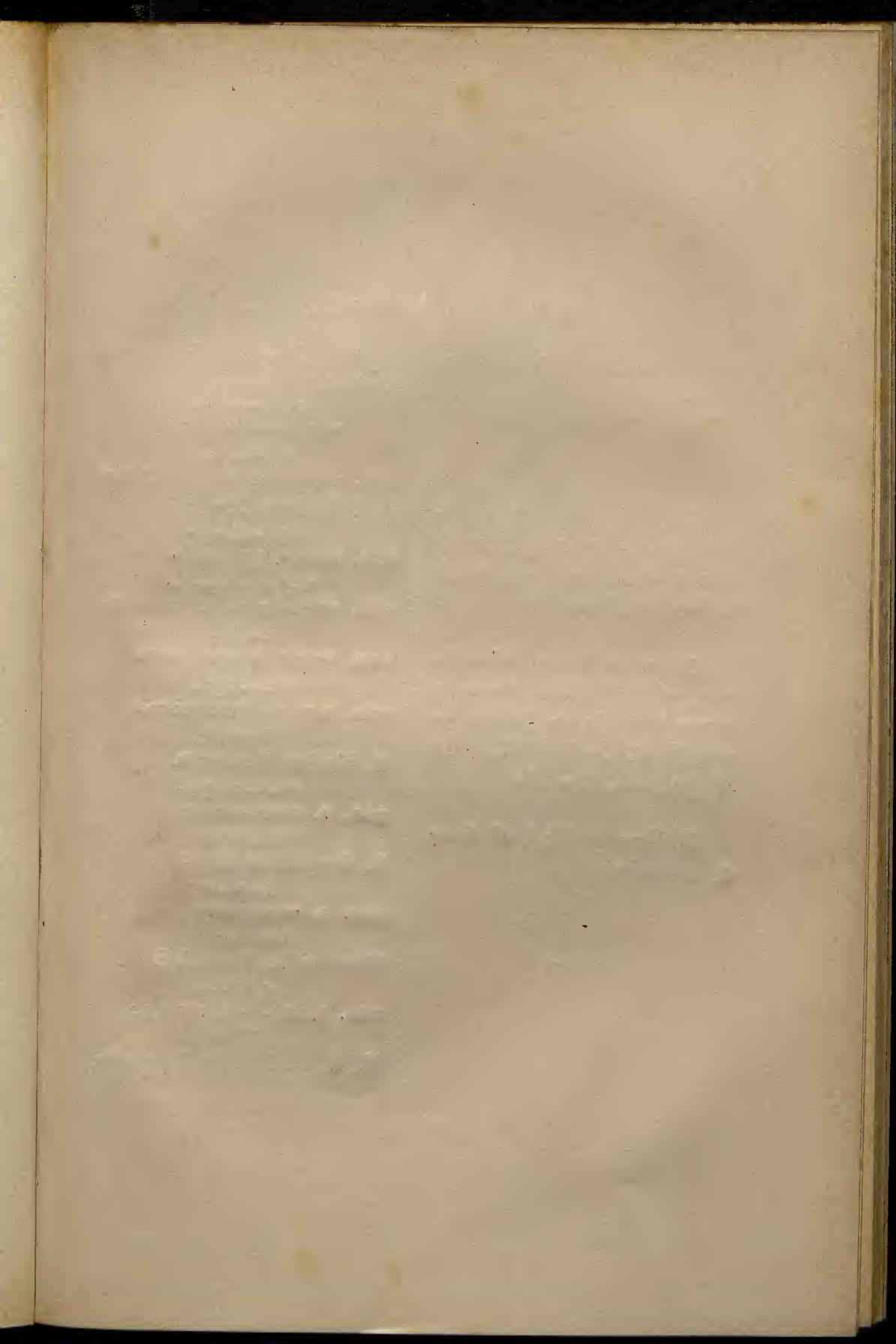
Եւ արդարեւ միայն ծնողք, մանկավարժներ և ուսուցիչները չեն որ կըթութեան յաջողութեան կ'աջակցին, այլ ամեն կարգի զիտուններ, որոցմէ անոնք կ'ընդունին անդին հրահանդներ, և որոց խուզարկութեան առարկաներն են մարդս և զանի շրջապատող իրերն : Գիտուններու դասուն մէջ՝ ճշմարիտ բժիշկներն առաջին կարգը կ'ընեն, հետևապէս մարդուս ֆիզիքական ու մտային դաստիարակութեան մէջ մեծ դեր ունին, երբ մանաւանդ չոր ու ցամաք բանաձևներու կամ դեղադիրներու չեն սահմաներ իրենց դիտութիւնն, այլ իրական ու բարոյական կենաց թշուառութիւնները թեթևեցնելու համար գործնական հրահանդներ և դասեր կ'ընծայեն :

Աւելորդ կ'համարինք երկարաբանել սոյն Առողջապահութեան գործընկիւն ընտրութեան վրայ, զոր որոշակի բացատրած է Մեծ, Թարգմանիչն իր Յառաջաբանին մէջ, և եթէ մեր միջոցը ներէր ամբողջ պիտի արտատպէինք, այլ այսչափ կ'ըսենք որ այդ փոքրիկ գործընկիւն, Գրախալէն Առողջաբանական Ընկերութեան հրատարակութեան, իբրև աղօթագիրք պէտք է ծառայէ ոչ միայն մարց, այլ և ամեն անոնց որ մանկանց կըթութեան հոգն ունին և որ կ'հասկընան թէ անոնց ֆիզիքական դաստիարակութենէ որքան կ'օգտի իմացական դաստիարակութիւնը :

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴՐՈՅՆ վեճակը հետզհետէ կ'շփոթի և՛ ըստ Երեւոյթին՝ մօտալուտ ապագայի մը մէջ ծանր կերպարանք մ'առնելու կ'օպառնայ : Բ. ԴՐԱՆ եւրոպական դաշնաւորութեան խզման վրայ իր յոյսը դրած՝ կ'վարանէր վճռական ընթացք մը բռնել և Մօսկէնէկրօի ու Յունաստանի մասին մեծ տէրութեանց ծանուցագիրներուն համեմատ վարուիլ, սակայն այժմ՝ որ նաւային ցոյցն իրականութիւն կ'ստանայ, սկսած է շարժիլ և Կրուտան ու Տինօշը պահելով Տուլսինյօն յանձնելու տրամադրութիւն ցուցնել : Այս նպատակաւ բարձր պաշտօնակալ մը կ'ընկուի Շկոտրայի Ալպանիական միութեան գլխաւորներուն հետ բանակցելու, թէև այն կողմէն առնուած լուրերը կ'հաստատեն որ Ալպանիացիք դիմադրելու, և մինչև անգամ իրենց անկախութիւնը ձեռք ձգելու համար պատրաստութիւններ կ'առնեն, և Թեսալիան ու Եպիրոսն Յունաց դէմ պաշտպանելու միօք 50 հազար հոգւոյ բանակ մը կազմած են : Լորտերու Խորհրդարանին մէջ Կրէնվիլ կ'ոման օգոստ. 30ին (Ն. Տ.) յայտնեց թէ — տէրութիւններն նկատողութեան առած են՝ Մօսկէնէկրօի մասին՝ Բ. Դրան տուած բերանացի ու գրաւոր պատասխաններն, հրաման տալով միացեալ նաւախմբին Ռակուզա գնալու — ինչպէս որ արդէն մեծ մասամբ հասած են, թէև որոշ չէ տակաւին թէ լինելիք ցոյցն պարզ պտոյտ մը պիտի լինի թէ ոչ՝ եթէ հարկը պահանջէ, իրական միջամտութիւն մը : Նոյնպէս ազնիւ լորաը յայտարարեց թէ — տէրութիւնները մերժած են Բ. Դրան առաջարկութիւններն Յունաստանի սահմանաց վրայ նորէն բանակցելու և համաձայնած են Հայաստանի մէջ լինելիք բարենորոգումներու մասին, — Ի՞նչ տեսակ բարենորոգմունք պիտի լինին, դեռ ևս որոշակի չգիտցուիր, սակայն այս յայտնի կ'երևի՝ ինչպէս որ Թայֆի իր խմբագրական մէկ յօդուածին մէջ կ'ակնարկէ, թէ Հայաստանի համար ալ տէրութիւններն հաւաքական ծանուցադիր մը պատրաստելով Բ. Դրան պիտի ներկայեն : Ինչ որ է, այս ամեն խնդիրներն թերևս մի առ մի լուծուին, կամ, եթէ յաջողական լուծում չգտնեն, հաւանական է որ ընդհանուր քաղաքական փոփոքրիկով մը գաղաքին : Միջազգային Յանձնաժողովն Բուժլիի համար յօրինած օրինաց ծրագիրը Բ. Դրան ներկայեց : Իւրաքանչիւր

գաւառ իր կուսակալը պիտի ընտրէ հինգ տարուան համար, և պիտի ունենայ գործադիր խորհուրդ մ'որ գաւառական ժողով մը : Չայն կայ թէ Պուլըարիա և Սէրվիա դաշնադրութիւն մը հաստատած են ի հարկին իրարու օղնելու, արտաքին յարձակումներու դէմ : Շէրպուրկի մէջ Անսպէզայի արտասանած ճառին վըայ՝ Գերմանիոյ մի քանի լրագիրներու հանած աղմուկն ատենարանին վրէժխնդիր ձկտումները նշաւակող՝ դադրեցաւ, Պ. Ֆրէյսինէզի տուած բաղատրութեամբ թէ՝ Ֆրանսա խաղաղութեան կուսակից է : Ռուսիոյ մէջ՝ Մէլիքօֆ կոմսին խոհական և զաւատաւէր քաղաքականութեան շտրհիւ, յեղափոխական շարժումներն դադար առած կ'երևին : Այստեղական հրամանադրի մը համեմատ՝ հայ զօրապետն իր հրամանատայետական պաշտօնէն կ'դադրի և ներքին գործոց պաշտօնեայ կ'կարգուի : Գաղտնի ոստիկանութեան երրորդ ճիւղն՝ որ այնքան արհաւիրք աղլած էր ժողովրդեան և Նիճիլիսդներու ղայրոյթն առելի ևս զրգւած, կ'վերնայ և Մէլիքօֆ զօրապետին խորհրդով թերևս Չարը վերանորոգումներ ներմուծէ բոլոր Ռուսիոյ վարչային և գիւնական կազմաւորութեան մէջ : Հաւանական կ'երևի որ Ռուսիոյ և Չինաստանի մէջ եղած վէճն խաղաղութեամբ պիտի վերջանայ : Անկիւի կառավարութեան գլխաւոր մտահոգութիւնն է, արտաքին կնճռոտ խնդիրներէն զատ՝ Իրլանտայի խռովութիւնն, որ հետզհետէ կ'սաստկանայ և Բէնիտններն վերստին գլուխ կ'վերցընեն : Իրաց այս ցաւալի վիճակին անուղղակի զրգիւ կ'համարուի լորտերու խորհրդարանի կողմէ մերժուած ծրագիրն, որ ի նպաստ հողի վարձակալներու մի քանի զինումներ կ'պարունակէր : Իրլանտացին հողի տէր կ'ուզէ լինիլ և հողհասոյթ չվճարել, արդի հողատէրներն իրրեւ զոգեր նկատելով : Պ. Ֆորսդէր ապահովցուց Բարլմէնդն որ ապստամբութեան երկիւղ չկայ : միայն այս յայտնի է որ Իրլանտայի վարձակալներ իրենց բոլոր ուժով պիտի դիմագրեն հողհասոյթը վճարելու, երբ հնձոց առ թիւ՝ որ յաջող են կ'ըսուի, այդ հասոյթը պահանջուի : Այս դժգոհներուն կ'միանան նաև Ինքնավարութեան (home rule) կուսակիցներն և իրենց ատենաբանութեամբ կրակը կ'արծարծեն : Աֆղանիստանի մէջ անկիւսացող վիճակը բոլորովին ապահով չէ, թէև Ռուսիոյ զօրապետն քիչ օրէն Գանտահար պիտի մտնէ, վասն զի նոր է միւրն Աստիւլ Բահման գետ ևս վստահութիւն չունի իր հպատակ ցեղերու վըայ, որ կ'կուռին, և տախաին Շէրբուրի բերդը կ'գտնուի :

ကုဒ်ပုဒ်

ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Արեւելեան Մարկոյ տարե-
կան զինն է կամիսիկ Զմիռնի
համար $3\frac{1}{2}$, իսկ օտար երկրի
համար 4 Մեհիսրէ:

Խմբագրութեանս վերաբե-
րեալ ամէն նամակ, մեռագիր
պէտք է ուղղել առ Խմբագիր-
անօրէն Մ. Մամուրեան, Փոքր
Վեցիր խան, Քիւ. 65 :

Անկհար նամակ կամ Տրար
Հրճողունովը :

9. 0 10 11 12

Բաժանորդ գրուել ուզողք
կրնայ դիմել

ደ ስቶ - ሥራቱ ስለ
የሆዩ ርዕሱ - ስራዎቹን

4. Goal

ՄԵԺ. ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՄԱՍՆԱԺՈՂՈՋՆ
(ԵԷՆԻ ՏՈՒԻ ԴՊՂԵՅ, ՄԷՍ 2)

6 1 1/2 - 5 1/2 - 1 1/2 -

ՄԷԺ. ԽՈՍՐՈՎ ԷՍԿԻՃԵԱՆ

U 7 1 + 00 00 2 7 7 7 1 00

ԵՃԺ. ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՇԷՐԻՏՃԵԱՆ

$$2 \approx 1 \frac{1}{2} \text{ m}$$

ՄԵԺ. ԿԱՐԱՊԵՑ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

U = 100

ԳԼԺ. ՍԻՄԷՕՆ ՄԻՐԶԱՅԵԱՆՑ

Marseille

M. Siméon Mirzayantz.

U. 226. 26

ԿԵԺ. Ե. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

Manchester

O. Ovaghimian Esqre

८३५०३

ՄԵԺ. Ե. ՄԱԳՍՈՒՑՕՅ

London

Monsieur A. Maxoudoff.

41422...

ՄԵԺ. ՇԱՀԻՆՕՓ Լ ԲՈՒՌՈՎԻՉ

Wien

M. M. Shahinoff & Poppovits: